

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Δεκέμβριος 2003 • τεύχος 117 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2003
τεύχος 117 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Γιώργος Μαργαρίτης, Τά οικονομικά τῆς τρομοκρατίας	5
Άγγελος Έλεφάντης, Νέα αλλαγή τῶν αλλαγῶν καί ἡ ἐξαλλαγή τῶν ἀριστερῶν	8
Μαρίνα Κόντη, Νέα ἐποχή γιά τήν Ὑγεία!	11

Θανάσης Ἀλεξίου, Ὁ μύθος τοῦ «κοινωνικοῦ μισθοῦ»	12
Άγγελος Έλεφάντης, Νά διαβάσουμε τόν Ἄλτουσερ	15
Νίκος Χατζηνικολάου, Ἡ «Ὑλιστική Διαλεκτική» (1963) καί ἡ ἔννοια τῆς «Ἱστορίας» στόν Ἄλτουσερ σαράντα χρόνια ἀργότερα	21
Θανάσης Τζαβάρας, Ἡ ἰδεολογία ὡς ψυχολογία καί ἡ ψυχολογία ὡς ἰδεολογία	28

Άγγελος Έλεφάντης, Francois Salvaing, «Ἀποχαιρετισμός στό κόμμα»	34
Νίκος Θεοδοκᾶς, Ὁ «Πατριδοφύλακας» Μακρυγιάννης. Λόγιες κατασκευές ένός ἐθνικοῦ μύθου	37
Άγγελος Έλεφάντης, Βασίλης Νιτσιάκος «Μαρτυρίες Ἀλβανῶν μεταναστῶν»	46
Όλγα Σελλά, Τί νομίζουν οἱ βιογράφοι;	48
Ἀπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις	50

Ἐξώφυλλο: Βίνσεντ Βάν Γκόγκ, Πορτρέτο τοῦ Ἀρμάντ
Ρουλέν, 1888.

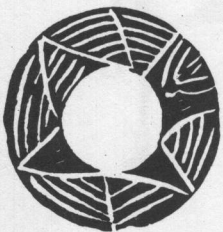

Τα οἰκονομικά τῆς τρομολαγνείας

Ἡ ἐφορταστική τρομοῦστερία πού κατέλαβε τίς ΗΠΑ μέ βάση θολές καί ἀπροσδιόριστες πληροφορίες —ἢ ἀπλά «ἀναλύσεις» τῶν πολυποίκιλων ἐπιτροπῶν καί σχετικῶν ἰδρυμάτων— ἔθεσε νέους κανόνες στόν τομέα τῆς πολιτικῆς ἀεροπορίας. Ἀπό τοῦδε καί στό ἐξῆς κάθε μή ἀμερικανική πτήση πού κατευθύνεται πρὸς τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖς ἢ πῶς ἀπλά περνάει κοντά ἢ πάνω ἀπό αὐτές, θεωρεῖται ὑποπτη μέχρι νά ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἀθώα. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει καί μέ τούς ἐπιβάτες οἱ ὅποιοι ταξιδεύουν μέ τίς πτήσεις αὐτές τῶν ὁποίων τά ὀνόματα, ὅπως ἀποδείχθηκε, κοινοποιοῦνται στίς ἀμερικανικές ὑπηρεσίες ἀσφαλείας πρὶν ἀκόμα ἀναχωρήσει ἡ πτήση πρὸς τόν ἀμερικανικό προορισμό της. Στή διάρκεια τῆς ἐφορταστικῆς περιόδου οἱ νέοι αὐτοὶ κανόνες προκάλεσαν χάος στήν ἀεροπορική κίνηση καί ὁδήγησαν στή ματαίωση πολλῶν προγραμματισμένων πτήσεων, μερικῶν μάλιστα τήν τελευταία κυριολεκτικά στιγμή.

Οἱ ἐξηγήσεις πού δόθηκαν ἀπό τίς ἀρμόδιες ὑπηρεσίες τῶν ΗΠΑ, σχετικά μέ τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ὀρισμένες ἀπό τίς πτήσεις θεωρήθηκαν πῶς ὑποπτες ἀπό τίς ἄλλες, μετά βίας κινοῦνται στά πλαίσια τῆς στοιχειώδους σοβαρότητας. Τό κύριο ἐπιχείρημα φαίνεται πῶς ἦταν ἡ ὁμοιότητα κάποιων ὀνομάτων ἐπιβατῶν μέ ὀνόματα ἐπικηρυγμένων ἀπό τίς ΗΠΑ τρομοκρατῶν. Πέρα ἀπό τό γεγονός ὅτι θά ἦταν μᾶλλον ἀπίθανο νά ταξιδεύουν οἱ ἐπίδοξοι ἀεροπειρατές καί τρομοκράτες μέ τά κανονικά τους ὀνόματα, ἡ διαπίστωση, σέ μερικές περιπτώσεις, ὅτι τά ὑποπτα ὀνόματα ἀντιστοιχοῦν σέ παιδιά ἔξι χρονῶν ἢ σέ ὑπέργηρους, δέν ἔγινε δεκτὴ ἀπό τίς ἀμερικανικές ὑπηρεσίες. Προφανῶς, ὁ ὑπερβάλλον ζῆλος τῶν τελευταίων δέν εἶχε σχέση μέ τήν ἀπλή λογική καί ἐπειδὴ δέν εἶχε σχέση μέ αὐτή μᾶλλον δέν εἶχε σχέση καί μέ τόν ὅποιο πραγματικό κίνδυνο πού οἱ πόλεις τῶν ΗΠΑ ἐνδέχεται νά ἀντιμετωπίσουν ἀπό τόν ἀέρα.

Στήν περίπτωση τῶν ἀεροπορικῶν ταξιδίων, ὅπως καί σέ πολλούς ἄλλους τομεῖς, ὁ πολυδιαφημιζόμενος ἀγώνας ἐνάντια στήν τρομοκρατία χρησιμοποιεῖται, χωρίς σχεδόν προσχήματα ἀπό τίς ΗΠΑ γιά τήν ἄσκηση οἰκονομικῶν πιέσεων σέ εὐρωπαϊκές καί ἄλλες ἑταιρεῖες. Ὁ χῶρος τῶν ἀεροπορικῶν ταξιδιῶν εἶναι μία ἀπό τίς ἰσχυρές καί ἀκόμα ἐξελισσόμενες οἰκονομικές δραστηριότητες τοῦ σημερινοῦ κόσμου ἐνῶ, πολιτικά, ὁ ἔλεγχος τῶν ἀεροπορικῶν μετακινήσεων δίνει σαφῆ πλεονεκτήματα —πέρα ἀπό τά οἰκονομικά— σέ αὐτόν πού τόν ἀσχεῖ. Τίς τελευταῖες δεκαετίες ἡ θέση τῶν ΗΠΑ στόν

τομέα αὐτό γνώρισε ἐξαιρετικά κακές ἡμέρες πού εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τό κλείσιμο ἢ τή συγχώνευση πολλῶν μεγάλων ἐταιρειῶν —στὶς μικρότερες ἔγινε κυριολεκτικά σφαγή— καί τόν περιορισμό τοῦ μεριδίου πού οἱ ἐταιρεῖες ἀμερικανικῶν συμφερόντων κατεῖχαν σέ αὐτό τό πεδίο. Ἡ τρομολαγνεία δίνει προφανῶς τό πρόσχημα γιά τήν ἀνατροπή αὐτοῦ τοῦ σκηνικοῦ.

Πραγματικά, μέσα στό γενικό κλίμα πού δημιούργησε ὁ πόλεμος στό Ἰράκ καί ὁ λεγόμενος ἀγώνας κατά τῆς τρομοκρατίας, οἱ ἀμερικανικές ἀεροπορικές ἐταιρεῖες βλέπουν τά προβλήματα τους νά λύνονται τό ἓνα μετά τό ἄλλο. Σήμερα δέν ὑπάρχουν πλέον καθηλωμένα, λόγω ἔλλειψης ναύλων, ἐπιβατικά ἀεροπλάνα στίς ΗΠΑ. Ὁ ἀμερικανικός στρατός ἔχει ναυλώσει ἑκατοντάδες ἀπό αὐτά γιά νά ἐξυπηρετήσῃ τίς ἀνάγκες τῶν στρατευμάτων του πού κατακτοῦν ἢ κατέχουν χῶρες σέ διάφορα σημεῖα τοῦ πλανήτη. Νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι στούς ἐπόμενους μῆνες, στά πλαίσια τῆς διαρκοῦς ἐναλλαγῆς στρατιωτῶν καί μονάδων στό Ἰράκ, ὑπολογίζεται ὅτι θά μεταφερθοῦν πρὸς καί ἀπὸ τή χώρα αὐτή 240.000 ἄνθρωποι, στρατιωτικό καί πολιτικό προσωπικό.

Στήν οὐσία αὐτή ἡ μαζική ναύλωση ἀεροσκαφῶν τῆς πολιτικῆς ἀεροπορίας τῶν ΗΠΑ ἀπὸ τήν κυβέρνηση εἶναι μία ἄμεση ἐπιδότηση ὕψους 1.200.000.000 δολλαρίων τόν χρόνο, ἡ ὁποία μάλιστα μπορεῖ νά αὐξηθεῖ κάθε φορά πού παρουσιάζονται ἔκτακτες ἀνάγκες ἢ πού ἡ ἀμερικανική κυβέρνηση θεωρεῖ ὅτι παρουσιάστηκαν τέτοιες. Προφανῶς, μετά ἀπό τέτοια ἐπιχορήγηση, ἡ πληρότητα τῶν καθημερινῶν κοινῶν πτήσεων ἔχει πάψει νά εἶναι βραχνάς γιά τίς ἀεροπορικές ἐταιρεῖες τῶν ΗΠΑ. Φαίνεται ὅτι τό ἐπόμενο βῆμα εἶναι ἡ διεκδίκηση, ἀπὸ τίς ἐταιρεῖες αὐτές μέ τήν ἀπόλυτη ὑποστήριξη τῆς κυβέρνησής τους, τῶν χρυσοφόρων ὑπερατλαντικῶν δρομολογίων, τοῦ πλέον σημαντικοῦ «φιλέτου» τῆς πολιτικῆς ἀεροπορίας.

Σήμερα, οἱ δρόμοι τοῦ ἀτλαντικοῦ ἐλέγχονται σέ πολύ μεγάλο βαθμό ἀπὸ εὐρωπαϊκές ἐταιρεῖες οἱ ὁποῖες μάλιστα διαθέτουν καί συγκριτικό πλεονέκτημα καθὼς προσφέρουν ἓνα πυκνό δίκτυο ἀνταποκρίσεων πρὸς εὐρωπαϊκούς προορισμούς ἢ πρὸς τήν Ἀφρική καί τή Μέση Ἀνατολή. Ἡ ἀνακήρυξή τους σέ ἐν δυνάμει φορεῖς τρομοκρατῶν, δίνει ὅπωςδήποτε πολλές ιδέες γιά τόν ἐξοβελισμό τους ἀπὸ τήν κυρίαρχη θέση πού σήμερα κατέχουν. Τό πρόβλημα δέν εἶναι ἡ πρόσληψη τεσσάρων ἢ πέντε χιλιάδων «ἰπτάμενων φρουρῶν», γιά τήν «προστασία» τῶν χιλίων περίπου διεθνῶν πτήσεων πού περνοῦν καθημερινά τόν βόρειο Ἀτλαντικό, ἂν καί, σέ μία ἐποχή πού γίνεται ἔντονη προσπάθεια γιά μείωση τοῦ «προσωπικοῦ καμπίνας», τό κόστος αὐτό δέν εἶναι εὐκαταφρόνητο (πέρα ἀπὸ τίς ἀμοιβές δεσμεύει καί θέσεις). Τό πρόβλημα εἶναι ὅτι οἱ ὑπηρεσίες τῶν ΗΠΑ κρατοῦν γιά τόν ἑαυτό τους —μέ

βάση «πληροφορίες» ἢ «ἀναλύσεις»— τό δικαίωμα χαρακτηρισμοῦ μιᾶς πτήσης ὡς ἐπικίνδυνης ἢ μή, ὑπαγορεύοντας ἀπροειδοποίητα τά μέτρα πού πρέπει νά ληφθοῦν. Αὐτή ἡ πρακτική ἀπαγορεύει τόν ὅποιονδήποτε προγραμματισμό καί συνεπακόλουθα τήν ἄσκηση οἰκονομικῆς πολιτικῆς ἐκ μέρους τῶν ἐταιρειῶν. Ἐξυπακούεται ὅτι ἡ παρατεταμένη κατάσταση ἀβεβαιότητος μπορεῖ νά ἐξουθενώσει τόν ὅποιονδήποτε, ὅσο ἰσχυρός καί ἂν εἶναι.

Ἡ πολιτική τῆς τρομολαγνείας ἀποδεικνύεται ἰσχυρό ὄπλο στά πλαίσια τοῦ ἀκήρυκτου ἀλλά καί ἀδυσώπητου οἰκονομικοῦ πολέμου. Οἱ ἐκστρατεῖες ἐπίσης στά πλαίσια τῆς ἀντιμετώπισης φανταστικῶν ἀπειλῶν ὅπως αὐτές προκύπτουν—κατόπιν παραγγελίας;— ἀπό τίς γνωστές «ἀναλύσεις» κέντρων καί ἰδρυμάτων ἀποδεικνύονται ἐπίσης ἐξαιρετικά κερδοφόρες. Ἡ ἐκπληκτική ἄνοδος τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος τῶν ΗΠΑ κατά 8,2% στό μεταπολεμικό τρίμηνο τοῦ 2003, τό τρίτο τοῦ χρόνου, ἀποδεικνύει καί μαθηματικά τά δεδομένα. Στήν οὐσία ἡ κυβέρνηση τῶν ΗΠΑ μπορεῖ μέσα σέ αὐτό τό πλαίσιο νά ἀσκεῖ ἔντονα παρεμβατική καί προστατευτική οἰκονομική πολιτική τήν ἴδια στιγμή πού ἀπαγορεύει στούς οἰκονομικούς τους ἀντιπάλους νά πράξουν κάτι παρόμοιο στό ὄνομα τῶν ἀρχῶν τοῦ φιλελευθερισμοῦ καί τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας.

Ἡ ἀντιμετώπιση μιᾶς ἐπέλασης αὐτῆς τῆς μορφῆς θέτει σέ δοκιμασία τίς πολιτικές τῶν οἰκονομικῶν ἐταίρων καί ταυτόχρονα ἀνταγωνιστῶν τῆς οἰκονομίας τῶν ΗΠΑ. Ἡ Εὐρώπη φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τόν πρῶτο στόχο στό πεδίο αὐτό. Οἱ πολιτικές δυσκολίες πού ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση ἀντιμετωπίζει ἐκπορεύονται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τήν ἀδυναμία της νά διαμορφώσει κοινή οἰκονομική πολιτική ἀπέναντι στίς ΗΠΑ. Ἀρκετές εὐρωπαϊκές χῶρες—ἡ πλειοψηφία— προερχόμενες τόσο ἀπό τόν ἰδρυτικό πυρήνα τῆς Ἐνωσης (Ἰταλία) ὅσο καί ἀπό τίς μετέπειτα διευρύνσεις (Ἰσπανία, ὅπως καί τό σύνολο τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν)— νοιώθουν ὅτι ἔχουν περισσότερα νά κερδίσουν εὐθυγραμμίζοντας τήν πολιτική τους μέ ἐκεῖνη τῶν ΗΠΑ μέ στόχο νά καταλάβουν μία πλεονεκτική θέση στό σύστημα πού ἔχει τό πλεονέκτημα. Ἡ τρομερή εἰρωνεία τοῦ ζητήματος εἶναι ὅτι ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἀμερικανικῆς ἐπέλασης χρειάζεται σταθερή, αὐστηρή καί ἐπιδέξια, εὐέλικτη πολιτική, ἡ ὁποία ὅμως δέν εἶναι δυνατή μέσα σέ μία Εὐρωπαϊκή Ἐνωση ὁλοένα καί περισσότερο διχασμένη. Τό ζήτημα τῶν ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν κύκλων, τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων οὐσιαστικῆς διάσπασης τῆς Ἐνωσης, φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ μονόδρομο. Τό σχέδιο τῆς ΕΕ γιά πολιτική διεύρυνση στά ἀνατολικά ὡς ἕλιγμός πρόσδεσης τῶν χωρῶν αὐτῶν στά συμφέροντα τῆς Εὐρώπης καί ὄχι σέ ἐκεῖνα τῶν ΗΠΑ ἢ—στό μέλλον ἴσως— τῆς Ρωσίας,

ἔχει προφανῶς ἀποτύχει. Ἀναρωτιέται κανεῖς ποιές πολιτικές δυνάμεις θά μπορέσουν νά διατυπώσουν τό ἐπόμενο σχέδιο μέσα σέ συνθήκες σαφῶς χειρότερες ἀπό πρῖν.

Καί κάτι τελευταῖο. Στά καθ' ἡμᾶς, στήν ἐπερχόμενη ἐκλογική ἀναμέτρηση, εἶναι σίγουρο ὅτι δέν θά παρουσιαστοῦν ἀπό τούς μελλοντικούς κυβερνήτες τῆς χώρας ἀπόψεις, θέσεις καί πολιτικές πάνω στό συγκεκριμένο πρόβλημα πού μᾶς ἀφορᾷ ἐπίσης. Ἡ ἀνάδειξη ὅμως στό προσκήνιο πολιτικῶν χωρίς προσωπικότητα —δηλαδή χωρίς πολιτικές θέσεις— ἔρμαιων τῶν δημοσκοπήσεων, τῶν τεχνικῶν τῆς διαφήμισης καί ὄλων τῶν συμπορευομένων, ἀποτελεῖ ἀπό μόνη της μία διαυγή ἐπιλογή. Οἱ αὐριανοί ἡγέτες τῆς χώρας, εἴτε Κωστάκης, εἴτε Γιωργάκης (δέν εἶναι τυχαία ἡ ἐπιτυχία τῆς ὑποκριστικῆς μορφῆς τῆς ὀνομασίας τους), θά πράξουν ὅσα ἡ κατεύθυνση τοῦ ἀνέμου τους ὑπαγορεύει νά πράξουν. Ὅταν δηλαδή τελειώσει τό ὀλυμπιακό πάρτυ, θά στραφοῦν σέ ὅποιον δίνει —μπορεῖ νά δώσει ἢ ἐλπίζουν ὅτι θά δώσει— τά περισσότερα. Ὅπως ἀκριβῶς κάνουν οἱ περισσότεροι ὁμολογοί τους στίς φτωχότερες χῶρες τῆς Εὐρώπης καί τοῦ κόσμου. Ζοῦμε στούς καιρούς τοῦ τίποτα καί φυσικά μᾶς ἀναλογοῦν τιποτένιοι ταγοί.

Γιώργος Μαργαρίτης

Νέα ἀλλαγὴ τῶν ἀλλαγῶν καί ἡ ἐξαλλαγὴ τῶν ἀριστερῶν

Ὅλη ἡ Ἑλλάδα ἀναρωτιέται καί «προβληματίζεται»: θά βγεῖ ἡ Ν.Δ.; θά βγεῖ τό ΠΑΣΟΚ; Ὁ Γιώργος Παπανδρέου θά μαζέψει τή διαφορά; Ὁ ΣΥΝ θά περάει τό φράγμα τοῦ 3%; Φυσικό εἶναι. Ὅπως φυσικό εἶναι νά γίνονται τοῦ κόσμου οἱ ἐκτιμήσεις οἱ ὁποῖες ὅμως, στήν πραγματικότητα, δέν ἀπηχοῦν παρά τίς προτιμήσεις τοῦ καθενός. Γέμισε ὁ τόπος ἀπό προφήτες. Οἱ Προφῆτες ὅμως τῆς Βίβλου ὅταν κατέβαιναν ἀπό τό ὄρος γιά νά μεταφέρουν στούς ἀνθρώπους τῆς Κοιλιάδας τῶν Δακρύων τή φωνή τοῦ θεοῦ ἔπρατταν ὅπως καί οἱ σημερινές, οἱ ἔγκυρες τουλάχιστον, δημοσκοπήσεις. Αὐτά πού προφήτευαν καί τά παρουσίαζαν ὡς φωνή Θεοῦ δέν ἦταν παρά αὐτά πού ἄκουγαν ἀπό τούς ἀνθρώπους, αὐτά πού ἤθελαν οἱ ἀνθρωποι.

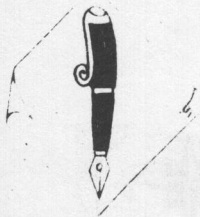

Ἀπλῶς τούς ἔδιναν τό ἔνδυμα τῆς θείας προσταγῆς, τῆς «ἀντικειμενικότητας» θά λέγαμε. Ξέρουμε, βέβαια, ὅτι αὐτή ἡ θεία ἀντικειμενικότητα, ἡ γιά τὰ καθ' ἡμᾶς τὰ «ἀντικειμενικά» εὐρήματα τῶν δημοσκοπήσεων, καταγράφοντας βέβαια κάποιες λίγο πολύ σαφεῖς τάσεις τῶν προθέσεων τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος, δέν εἶναι παρά μία προσπάθεια προεξόφλησης τοῦ ἀποτελέσματος πού ἐνῶ δέν ἔχει ὑπάρξει ἀκόμη φέρεται ὡς ἤδη δεδομένο. Ὅποτε, δέν εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι πού προσαρμόζουν τήν ἐκλογική τους συμπεριφορά σύμφωνα μ' αὐτή τήν σύγχρονη προφητεία, τήν προρρηθείσα συμπεριφορά ἀκόμη κι ὅταν αὐτή βρίσκεται στό στάδιο τῆς ἀμφιβολίας, τοῦ δισταγμοῦ, τῆς ἀμφιθυμίας.

Αὐτό εἶναι τό μεγάλο παιχνίδι πού παίζεται αὐτές τίς μέρες, μέ πρωταγωνιστές τούς πάσης φύσεως opinions makers, οἱ ὅποιοι γιά νά ἐνισχύσουν τά εἰκαζόμενα ποσοτικά δεδομένα ἀραδιάζουν καί κάποιες ἀξιολογικές κρίσεις πού θά τά ἐνισχύσουν. Ἔτσι ὁ νέος ἀρχηγός τοῦ ΠΑΣΟΚ Γιώργος Παπανδρέου φέρεται ὄχι μόνο —τουλάχιστον στήν «παράσταση νίκης»— νά ἔρχεται στά ἴσα μέ τή Ν.Δ. ἀλλά ἡ ἐπιτυχία του αὐτή νά στηρίζεται, κατά τήν «κρίση» τοῦ ἐρωτόμενου δείγματος, στό ὅτι «ἐκφράζει τό νέο», τήν ἀλλαγὴ πού ποθεῖ ὁ κόσμος. Ἔτσι ὁ διά χειροθεσίας ὀρισθεῖς διάδοχος τοῦ κ. Σημίτη καί νέος Παράκλητος πού θά φέρεי τίς «καινούριες μέρες» φέρεται ὡς ὁ νέος μάγος πού θά καταφέρει ὅσα οἱ προκάτοχοί του δέν κατάφεραν. Ὁ μηχανισμός εἶναι ἀπλός: ἡ μεγάλη Ἵπόσχεση τῆς Ἀλλαγῆς ἀρκούντως ὁμως ἀβέβαιης καί ἀσαφοῦς ὥστε νά μὴν δεσμεύει, πάντοτε ὁμως νά ὑπαινίσσεται τὰ πάντα. Τό σχολεῖο στό ὅποιο ἐθήτευσε, τοῦ πατρός του, ἦταν ἄριστο σ' αὐτή τή μεθοδολογία. Ἔτσι φαρδιά πλατιά καί καθολικῆς ἀλέσεως ἡ Ἀλλαγή θά ἀλλάξει κι ὅλες τίς προηγούμενες «ἀλλαγές» γιά νά σωθεῖ ἡ ἐπερχόμενη.

Τά πρῶτα θύματα ἀπό τίς προκαλούμενες ἀλλαγές, γιά τίς ὁποῖες δέν γίνεται πλέον λόγος, εἶναι ἀφενός οἱ ἀνδρεοπαπανδρεϊκός σοσιαλισμός, ἀφετέρου ὁ ἐκσυγχρονισμός. Δέν θά προσέγραφα αὐτή τήν ἀλλαγὴ τῶν ἀλλαγῶν στή μέθοδο τῆς ἐξαπάτησης καί τῆς βίαιης περιφρόνησης τῶν μαζῶν, παρόλο πού ἔχει καί τέτοια ἔντονα στοιχεῖα: Ὅταν ὁ Α. Παπανδρέου πουλοῦσε σοσιαλισμό δέν ἐξαπατοῦσε κανένα ἀλλά ἐξέφραζε τίς τριτοκοσμικῆς περί σοσιαλισμοῦ ιδέες του —αὐτές εἶχε, μ' αὐτές πολιτευόταν. Καί ὁ κόσμος τίς προσελάμβανε κατά τό δοκοῦν, ἓνα «δοκοῦν» πού μόνο σοσιαλισμό δέν εἶχε μέσα του. Γι' αὐτό ἦταν τό σύνθημα περί σοσιαλισμοῦ ἐγκαταλείφθηκε κανεῖς δέν ἔβαλε τὰ κλάματα. Στή συνέχεια ὅταν ὁ κ. Σημίτης τήν ἄνοιξε τήν αὐλαία τοῦ θεάτρου «ἐκσυγχρονισμός» πάλι κανέναν δέν ἐξαπατοῦσε. Τά πο-

λιτικά καί κοινωνικά του ὄραματα δέν ἦταν παρά μιά προσπάθεια διαχείρισης τοῦ καφενεῖου ἢ Ἑλλάς. Ἐκσυγχρόνισε ὅ,τι ἐκσυγχρόνισε ὥσπου καί τό ὄραμα αὐτό ἐξανεμίστηκε τόσο ὥστε προσημαινόταν ἤδη ἡ βέβαιη ἀποτυχία, ἐνῶ τό καφενεῖο Ἑλλάς παρέμενε μέσα στήν ἀσυναρτησία πού δέν ἐκσυγχρονίστηκε.

Ἐνα ἀσυνάρτητο παιχνίδι ἀκυριολεξιῶν ἦταν ἡ πολιτική τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐπί 30 χρόνια, μέσα στά ὁποῖα χάνονταν καί τά ὄραματα καί τά θαύματα. Καί τό ἴδιο ἔργο θά παιχθεῖ — ἤδη ἄρχισε νά παίζεται — μέ τόν κ. Γιώργο Παπανδρέου, πού πρόλαβε κιόλας νά ἀνακαλύψει τή «συμμετοχική δημοκρατία».

Τί ἦταν τό ΠΑΣΟΚ; Ἄς θυμηθοῦμε λίγο τό παλιό αὐτό ἐρώτημα πού ἐπί τρεῖς καί βάλε δεκαετίες βασάνισε τούς ἀριστερούς καί τούς πιά πολλούς τούς ἔστειλε μονίμως στήν ἀγκαλιά τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἐνα κεντρῶο κόμμα ἦταν, προσαρμοσμένο στίς μεταπολεμικές ζητήσεις, ἰδίως τῶν νέων μικροαστικῶν τάξεων. Ὁ χαρακτηρισμός ὅμως δέν ἦταν ζήτημα μόνον ἀναλυτικῆς πληρότητας. Ἦταν ζήτημα, κυρίως, πρακτικό. Οἱ ἀριστεροί πού τόσο εἶχαν ἐνοχοποιηθεῖ καί αὐτοενοχοποιηθεῖ γιατί μετά τό ΕΑΜ ποτέ δέν κατάφεραν νά ἀναπτύξουν εὐρύτερες συμμαχίες — δέν τούς ἄφησαν δηλαδή — ἤξεραν πολύ καλά ὅτι χωρίς συμμαχούς δέν μποροῦν νά κάνουν τίποτε. Νά λοιπόν πού τό «σοσιαλιστικό» ΠΑΣΟΚ ἦταν ὁ κατ' ἐξοχήν, ὁ ἰδανικός σύμμαχος. Κι ἀφοῦ ὁ «σύμμαχος» δέν ἐρχόταν νά συμμαχήσει τότε πῆγαν οἱ ἀριστεροί σ' αὐτόν κόβοντας δρόμο. Ὅλες οἱ προσωρινές καί κυρίως οἱ μόνιμες διαρροές ἀριστερῶν πρὸς τό ΠΑΣΟΚ γιά τό λόγο αὐτό ἐγιναν, γιά τό λόγο αὐτό προετοιμάζονται κι ἄλλες. Κανείς πρῶν ἀριστερός δέν αἰσθάνεται ὡς ἀποστάτης ἐπειδή πῆγε κατά ΠΑΣΟΚ μεριά. Σέ ἀριστερό, σοσιαλιστικό, κόμμα πῆγε. Ἔτσι τό νομίζει. Ἀλλά καί ἡ Ἀριστερά ποτέ δέν εἶπε καθαρά καί ξάστερα ὅτι τό ΠΑΣΟΚ δέν ἦταν σοσιαλιστικό ἢ οἰουδήποτε σοσιαλδημοκρατικοῦ τύπου κόμμα. Ἔτσι καί οἱ ἠχηρές ἀποχωρήσεις ἀπό τόν Συνασπισμό τοῦ τελευταίου καιροῦ αὐτονομιμοποιῶνται μέσα σ' αὐτή τήν ἀσάφεια, ὅπου ἀκόμα καί «οἱ λέξεις ἔχουν χάσει τό νόημά τους».

Στό βασανιστικό γιά μᾶς τούς ἀριστερούς ἐρώτημα ἂν ὁ ΣΥΝ θά μπεῖ ἢ ὄχι στή Βουλή δέν μπορῶ νά δώσω μιά προφητική ἀπάντηση. Μπορῶ ὅμως τό ἐρώτημα αὐτό νά τό μεταγράψω σέ ἕνα ἄλλο: Θά καταφέρουμε οἱ ἀριστεροί νά δώσουμε νόημα, ἐγκυρότητα καί πειστικότητα στίς λέξεις;

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

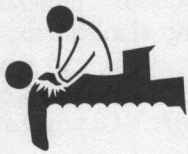
Νέα ἐποχή γιά τήν Ὑγεία!

Στή θύελλα τῶν διαφημίσεων γιά τά ἐπιχειρησιακά προγράμματα πού χρηματοδοτοῦνται ἀπό τό Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζονται πλέον καθημερινά στίς ἐφημερίδες, τά ἔργα πού θά γίνουν ἢ γίνονται σέ διάφορους τομεῖς συμπυκνώνονται πάντα σέ μιά συνθηματική φράση πού προκαλεῖ συνήθως θυμηδία. Ὅπως ἡ πρόσφατη διαφήμιση πού σχετίζεται μέ τόν χῶρο τῆς ὑγείας ἢ ἡ ἄλλη πού ἀναφέρεται στή μείωση τῆς ἀνεργίας καί συνοψίζεται στή φράση «τά κατάφερα!», ἐκφερόμενη ἀπό πρώην ἀνεργο καί νῦν ἐργαζόμενο.

«Νέα ἐποχή γιά τήν Ὑγεία!», λέει λοιπόν τό σύνθημα πού διαφημίζει τόν ἐκσυγχρονισμό καί τήν ἀναβάθμιση τῶν νοσοκομείων. Ἀκολουθεῖ θαυμαστικό. Τά σημεῖα στίξεως εἶναι σημαντικά. Μερικές φορές μ' ἓνα θαυμαστικό ἢ ἐρωτηματικό, μέ ἀποσιωπητικά (ἀρκεῖ νά μή γίνεταί κατάχρηση στά τελευταῖα), μπορεῖς νά ὑπαινεθῆς πολλά. Αὐτό τό θαυμαστικό ὅμως δίπλα στή συγκεκριμένη φράση μοιάζει σάν νά σαρκάζει τίς ὑπηρεσίες ὑγείας στήν Ἑλλάδα. Παραδίπλα ἡ φωτογραφία μικροῦ κοριτσιοῦ, μέ ἓνα χαμόγελο διάπλατο, ντυμένο νοσοκόμα, μέ ρόζ στηθοσκόπιο-παιχνίδι περασμένο στό στήθος της, μέ λευκή ποδιά φέρουσα στάμπα ἓναν σταυρό πράσινο. Πράσινο χρῶμα ἔχουν καί τά γράμματα τοῦ συνθήματος. Ὅχι τό βαθύ πράσινο, τό λεγόμενο κυπαρισσί, ἀλλά τό πράσινο ἀνοιχτό, τό χλιαρό καί ξενέρωτο.

Τώρα γνωρίζοντας ὁ καθένας καί ἡ καθεμία, ὅσο μικρός, ἄπραγος, ἀδαής, ἄσχετος, ἀπολιτικός κ.λπ. στερητικά νά εἶναι, τί συμβαίνει στά νοσοκομεῖα σήμερα μᾶλλον θά θεωρήσει, ὅταν κοιτάξει τή διαφήμιση αὐτή, ὅτι τόν δουλεύουν. Τό σημεῖον στίξεως πού ὀνομάζεται θαυμαστικό νομίζω χειροτερεύει κατά πολύ τά πράγματα.

Πρόταση πρὸς πάσα κατεύθυνση (εἰδικῶς γιά τά θέματα ὑγείας). Πεῖτε κάτι ἄλλο. Ἄς ποῦμε: Ὑγεία: Προσπαθοῦμε γιά τό καλύτερο. Προσπαθήστε κι ἐσεῖς νά μὴν ἀρρωστήσετε... (ἐδῶ τὰ ἀποσιωπητικά χρειάζονται).

Μαρίνα Κόντη

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΜΙΣΘΟΥ»

του Θανάση 'Αλεξίου

Σέ μεγάλο βαθμό ή συζήτηση για την καθιέρωση ενός «κοινωνικού μισθοῦ» απορρέει από την υπόθεση ότι ή εργασία συνεχῶς συρρικνώνεται, συνελῶς δέν μπορεί νά υπάρξει εργασία για ὄλους. Ὡστόσο ἐδῶ ἐκλαμβάνεται ὡς εργασία αὐτή πού παρέχεται μέ τυπικές μορφές (κυρίως βιομηχανική) γιατί τήν ἴδια στιγμή αὐξάνεται τό ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ πού υπάγεται σέ συνθήκες ἐξαρτημένης εργασίας (περίπου 90% στίς ανεπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες), μεγάλο μέρος τῆς ὁποίας προσφέρεται μέ ἄτυπες μορφές εργασίας. Τό ὅτι στή μιά περίπτωση ἔχουμε μείωση τῆς τυπικῆς εργασίας καί στήν ἄλλη αὐξηση ἄτυπων μορφῶν εργασίας δέν ἀλλάζει σέ τίποτα τήν οὐσία τοῦ προβλήματος, πού εἶναι ή αὐξηση τῆς προσφερόμενης εργασίας. Ἐξάλλου, ή μαζική ἐνεργοποίηση ἀνθρώπων καί φυσικῶν πόρων πού ἐπέβαλε ή κατασκευαστική (βιομηχανική) εργασία ἀπαιτεῖ διαχειριστική εργασία (ὑπηρεσίες, πληροφορίες, σύμβολα κ.λπ.) ὥστε νά ἐξορθολογιστεῖ ή παραγωγική διαδικασία ἐνώ ή ἐπιβάρυνση τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ περιβάλλοντος ἀπό τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς καί οἱ ἀνισομέρειες πού αὐτός προκαλεῖ ἀπαιτεῖ τεράστιες ποσότητες κοινωνικῆς εργασίας.¹

Ἡ ἀντίληψη πῶς ή εργασία μειώνεται, σέ συνάρτηση μέ τήν ἀντιμετώπιση τῆς εργασίας ὄχι ὡς ἀνθρωπολογικῆς κατηγορίας, δηλαδή ὡς στοιχείου πού δημιουργεῖ τήν κοινωνία, ἀλλά ὡς μιᾶς δραστηριότητας, δίπλα σέ ἄλλες (ἐπικοινωνιακή, γλωσσική κ.λπ.) σημαίνει οὐσιαστικά καί παραίτηση ἀπό τό ἐγχείρημα ἀλλαγῆς τοῦ τρόπου ὀργάνωσης τῆς εργασίας, μέ τήν ἐννοια τοῦ ἐλέγχου τῆς παραγωγῆς ἀπό τήν κοινωνία. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο τό πρόβλημα τῆς χειραφέτησης καί τῆς ἀντοπραγματίωσης ἀναζητεῖται ἐκτός παραγωγῆς, στόν ἐλεύθερο χρόνο (Α. Γκόρτζ). Ἡ μετατόπιση αὐτή προετοιμάζει τό ἔδαφος για τή μεταχείριση τῆς εργασίας ὡς μή ἀμειβόμενη δραστηριότητα, ή ὁποία μπορεί νά ἀσχεῖται στά μή ἐμπορευματοποιημένα συστήματα τῆς κοινωνίας, ὅπως περίπου συνέβαινε στό

πλαίσιο τοῦ κράτους πρόνοιας, μέ τή διαφορά ὅτι ὁ ἔμμεσος κοινωνικός μισθός καταβάλλεται τώρα σέ περισσότερο ἐξατομικευμένη βάση καί σέ συνάρτηση μέ τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη («κοινωνικός μισθός»). Ἐτσι προτείνεται ή ἀποδέσμευση τῆς κοινωνικῆς βοήθειας καί τῶν ἐπιδομάτων ἀνεργίας ἀπό τήν κατάσταση εργασίας καί ή παροχή ενός «κοινωνικοῦ μισθοῦ» πού θά ἀπορρέει ἀπό τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη.

«Ἡ ἀνάγκη για ἕνα εἰσόδημα διαχωρισμένο ἀπό τήν εργασία» γράφει ὁ Α. Γκόρτζ «καί για μορφές κοινωνικῆς ἐνταξῆς οἱ ὁποῖες δέν συνδέονται μέ ὑπηρεσίες μετρήσιμες σέ χρήμα, εἶναι ἕνα ζήτημα πού δέν μπορούμε νά ἀποφύγουμε ἐπ' ἀόριστον, διότι ή εργασία θά συνεχίσει νά γίνεται μιά δραστηριότητα ὅλο καί περισσότερο ἀσυνεχῆς, καλύπτοντας ὅλο καί λιγότερο χρόνο ἀπό τή διάρκεια μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς».²

Συνειρμικά οἱ θέσεις αὐτές καθῶς καί ή πρόταση για τήν καθιέρωση ενός «κοινωνικοῦ μισθοῦ» ἐπαναφέρει στό προσκήνιο τήν κατάσταση τῶν προλεταρίων στήν ὕστερη ἀρχαιότητα. Ἀφοῦ αὐτοί χρησιμοποιήθηκαν για τήν κατάκτηση τῶν σκλάβων, ἀποκλείονταν λόγω αὐτῆς τῆς κατάστασης ἀπό τή βιοποριστική εργασία. Ἡ εἰσαγωγή σήμερα ενός «κοινωνικοῦ μισθοῦ» θά ἦταν ή προλεταριακή ἐκδοχή ενός εἰσοδήματος ἀνεξάρτητου ἀπό τήν εργασία, καθῶς κάτω ἀπό τήν τάξη ὅσων ἔχουν ἐξαρτημένη εργασία θά σχηματίζονταν μιά τάξη ἐξαρτημένων ἀπό παροχές.³ Οἱ ἰδεολογικές

1. Θ. 'Αλεξίου, *Ἐργασία, ἐκπαίδευση καί κοινωνικές τάξεις. Τό ἱστορικο-θεωρητικό πλαίσιο*, Ἀθήνα 2002, σ. 73 κ.ε.

2. Α. Gorz, *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός, οικολογία*, Ἀθήνα 1993, σ. 74.

3. W.-F. Haug, «Ἐπανεφεύρεση τῆς εργασίας. Για μιά κοινωνική πολιτική στή βάση τοῦ νέου τρόπου παραγωγῆς», *Οὐτοπία*, τχ. 45, 2001.

καταβολές αὐτῶν τῶν προτάσεων γιά τό «κοινωνικό μισθό» ἀνάγονται στήν Χ. Ἄρεντ, τόν Α. Γκόρτζ κ.ά., καί στή θέση τους γιά ἀναγνώριση καί διεύρυνση τῶν αὐτόνομων δραστηριοτήτων ἀλλά καί τῆς ιδιότητας τοῦ πολίτη. Ἐφόσον ἡ ἐργασία πάψει νά θεωρεῖται μιά κρίσιμη ἀνθρώπινη λειτουργία καί συνιστᾶ μόνο μιά δραστηριότητα, αὐτή μπορεῖ νά παραχωρηθεῖ τή θέση της στήν ταυτότητα καί τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη, ἡ ὁποία ἀναδεικνύεται τώρα σέ κεντρική ἀξία. Ἡ ἐργασία μετατρέπεται σέ ἰδιωτική ὑπόθεση τοῦ ἀτόμου, ἢ σέ μιά δραστηριότητα ἡ ὁποία θά μπορούσε νά ἐνεργοποιεῖται στή σφαῖρα ἀναπαραγωγῆς τῆς κοινωνίας (αὐτοπαραγωγή, φροντίδα γιά τόν ἑαυτό, κ.λπ.). Γι' αὐτό τό λόγο οἱ ὑποστηρικτές αὐτῆς τῆς πολιτικῆς προτείνουν τή δημιουργία ἐνός ἄλλου τομέα ἐντός τῆς κοινωνίας, ὁ ὁποῖος θά λειτουργεῖ ὅμως ἐκτός ἀγορᾶς («τρίτος τομέας» κ.λπ.). Αὐτός θά βασίζεται στήν ἐπαρκῆ ἀποζημίωση τοῦ ἀτόμου ὡς πολίτη σέ συνδυασμό μέ τήν ὑποχρέωσή του νά προσφέρει γιά ἕνα διάστημα κοινωνικές, οἰκολογικές καί πολιτιστικές ὑπηρεσίες οἱ ὁποῖες θά μπορούσαν νά ἀποτελέσουν τόν ἀξονα κοινωνικῆς του ἐνσωμάτωσης. Καθώς ἡ ἐργασία στόν τομέα αὐτό θά προσφερόταν ἔξω ἀπό τούς κανόνες τῆς ἀγορᾶς καί δέν θά γινόταν ἀντικείμενο ἐμπορευματοποίησης, θά ἐξέλειπε καί ἡ ἀνάγκη μετρησιμότητας καί ἀποδοτικότητας τῆς προσφερόμενης ἐργασίας.

Ἡ παραίτηση ἀπό τήν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ὁργάνωσης τῆς ἐργασίας μαζί μέ τή μετατόπιση πρὸς τόν ἐλεύθερο χρόνο, ἀπορρέει ἀπό μιά παράδοση πού χαρακτηρίζει τή γερμανική πολιτική φιλοσοφία (Χάιντεγκερ, Ἄρεντ, Ἀντόρνο, Μαρκοῦζε κ.ά.) ὅπου ἡ τεχνολογία καί ἡ τεχνική καταγγέλλονται ὡς δεῖγμα μιᾶς ἀνεπανόρθωτης πραγματοποιήσεως καί ἀνθρωπολογικῆς ἔκπτωσης. Αὐτό σημαίνει ἔμμεσα πῶς ὁ κόσμος τῆς οἰκονομίας, ὁ κόσμος τῆς ἀμειβόμενης μισθωτῆς ἐργασίας, καθότι χῶρος τοῦ κεφαλαίου, εἶναι ἑτερόνομος καί ἀλλοτριωτικός καί δέν ἐπιδέχεται ἀλλαγές στήν ὁργάνωσή του.

Ἀπό τήν ἄλλη ἡ πρόταση γιά τήν εἰσαγωγή ἐνός «κοινωνικοῦ μισθοῦ» γιά τήν ἐργασία ἐκτός ἀγορᾶς, ἐκεῖ πού ἀναπτύσσονται οἱ κοινοτικές δραστηριότητες (παιδεία, υγεία, περίθαλψη κ.λπ.) καί ὁ συνδυασμός του μέ τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη, ὅπως προτείνει ἡ Χ. Ἄρεντ, διαχωρίζει τήν κοινωνική καί πολιτική σφαῖρα (δημόσιος χῶρος) ἀπό αὐτήν τῆς οἰκονομίας (ἰδιωτικός χῶρος).⁴ Παρ' ὅλα αὐτά μέ τή χορήγηση ἐνός «κοινωνικοῦ μισθοῦ» μόνο τυπικά ἀποκαθίσταται τό ἄτομο ὡς πολίτης καί μόνο φαινομενικά ἀποσυνδέεται ἡ πολιτική ιδιότητα ἀπό τήν οἰκονομική κατάσταση, καθὼς οἱ λόγοι πού ὑποχρεῶνουν τό ἄτομο νά κάνει χρήση τοῦ «κοινωνικοῦ μισθοῦ» προέρχονται ἀπό τήν ταξική-κοινωνική ἀνισότητα, ἡ ὁποία καί ἐξωθεῖ σέ τελική ἀνάλυση τό ἄτομο στήν κοινωνική ἔκπτωση καί στό κοινωνικό περιθώριο. Σ' ἀντίθεση μέ τήν ἀρχαία Ἀθήνα, ἡ ὁποία προβάλλεται ὡς πρότυπο γιά τήν

ἀποσύνδεση τῆς ιδιότητας τοῦ πολίτη ἀπό τήν οἰκονομική θέση καί τήν ἐπανασύνδεση τοῦ ἀτόμου μέ τήν πολιτική μέσῳ τοῦ «κοινωνικοῦ μισθοῦ», οἱ παραγωγοί τῆς πόλεως δέν ἐκτίθονταν στούς καταναγκασμούς τῆς ἀγορᾶς ὅπως ὁ σύγχρονος μισθωτός, ἐνῶ παρόλο πού ἡ κοινωνικο-οικονομική τους θέση δέν προσδιόριζε τήν πολιτική, ὅπως συμβαίνει καί στόν καπιταλισμό, οἱ πολιτικές σχέσεις μεταξύ τῶν τάξεων ρυθμίζονταν σέ τέτοιο βαθμό ἀπό τήν πολιτική σφαῖρα ὥστε ὁ διαχωρισμός σέ πολίτες καί δούλους καθίστατο δυνατός.⁵ Αὐτό σημαίνει, ὅτι ἐνῶ στήν πόλη τῆς Ἀθήνας ἡ κοινωνικο-οικονομική θέση ἐπηρεάζόταν καθοριστικά ἀπό τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη, στή σύγχρονη κοινωνία ἡ ιδιότητα αὐτή ἔχει ὑποτιμηθεῖ σέ τέτοιο βαθμό πού δέν μπορεῖ νά ἐπηρεάζει τήν κοινωνικο-οικονομική κατάσταση τοῦ ἀτόμου. Ἐνῶ τά ἄτομα εἶναι τυπικά ἴσα, αὐτή ἡ ἰσότητα δέν τροποποιεῖ οὔτε καταργεῖ τήν κοινωνική ἀνισότητα πού χαρακτηρίζει τή θέση τῶν ἀτόμων στήν κοινωνικο-οικονομική σφαῖρα. Ἐπομένως, ὁ «κοινωνικός μισθός» πού ἀπορρέει ἀπό τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη, ἀντανανκᾶ τόν καταναγκασμό στόν ὁποῖο ἔχει ἐκτεθεῖ τό ἄτομο στήν οἰκονομική σφαῖρα (ἀγορά ἐργασίας), ἐφόσον αὐτό ἀπωθεῖται ἀπό αὐτήν καί μόνο τυπικά τόν ἀναιρεῖ, ἀφοῦ ἡ πολιτική ἰσότητα εἶναι μιά πλασματική ἰσότητα χωρίς κοινωνικό περιεχόμενο. Ἀκόμη καί αὐτοί πού θεωροῦν πῶς μέ τά κοινωνικά δικαιώματα διευρύνεται ἡ κοινωνική θέση τῆν ὁποία ἐδραιώνει ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη, δέχονται ἐπίσης πῶς αὐτή λειτουργεῖ ὡς ἐργαλεῖο κοινωνικῆς διαστρωμάτωσης, περιορίζοντας ἀπλά μέσα ἀπό τό δικαίωμα στήν ἰσότητα τῶν εὐκαιριῶν τό κληρονομικό προνόμιο κινητικότητας καί κοινωνικῆς ἀνέλιξης.⁶

Σέ τελική ἀνάλυση ἡ πρόταση γιά γενίκευση τῆς ἐθελοντικῆς ἐργασίας στόν «τρίτο τομέα» πού θά λειτουργεῖ ἀνεξάρτητα καί αὐτόνομα ἀπό ἀγορά καί κράτος (Τζ. Ρίφκιν) δέν κάνει τίποτα ἄλλο, καθὼς μάλιστα δέν προσδιορίζεται ὁ τρόπος χρηματοδότησής της, ἀπό τό νά μεταφέρει τό πρόβλημα μέ τή μορφή κρίσης στήν κοινωνία, δίνοντας τήν ἐντύπωση πῶς πρόκειται περισσότερο γιά μιά φιλανθρωπική ἐκδήλωση καλῆς θελήσεως παρά γιά μιά κοινωνικά ἐναλλακτική λύση βασισμένη σέ οὐσιαστική ἐξέταση τοῦ προβλήματος πού θά διασφαλίζει τήν κοινωνική συμμετοχή καί θά περιορίζει ἀποκλεισμούς καί περιθωριοποιήσεις. Προβληματική ἐμφανίζεται καί ἡ πρόταση πῶς μέσα ἀπό τήν ἀνακατανομή τῶν εἰσοδημάτων μπορεῖ νά χρηματοδοτηθεῖ ἕνας τομέας παραγωγῆς ἀξιῶν χρήσης, δη-

4. Η. Arendt, *Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση (vita activa)*, Ἀθήνα 1986, σ. 186.

5. Ε. Μείκινς-Γούντ, *Ἡ δημοκρατία ἐνάντια στόν καπιταλισμό. Γιά μιά ἀνανέωση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου*, Ἀθήνα 1998, σ. 198.

6. Τ.-Η. Marschall/T. Bottomore, *Ἰδιότητα τοῦ πολίτη καί κοινωνική τάξη*, Ἀθήνα 1995, σ. 102 καί σ. 111.

λαδή αγαθῶν τὰ ὅποια ἡ ἀγορά δέν παράγει. Ὡστό-
σο αὐτό συνέβαινε κιόλας στήν περίοδο τοῦ κράτους
πρόνοιας μέσω τοῦ ἔμμεσου κοινωνικοῦ μισθοῦ (στήρι-
ξη τῆς ζήτησης ἀπό τό κράτος). Ἐντούτοις ἡ ἀνεργία,
τήν ὁποία ἡ πρόταση περὶ ἀνακατανομῆς τῶν εἰσοδη-
μάτων θέλει νά ἐξαλείψει, δέν ἀποφεύχθηκε.

Ἐμμεσα οἱ ἐνδιάμεσες καταστάσεις πολιτικῆς ἔντα-
ξης («κοινωνικός μισθός») ὑποσκάπτουν μέ τόν ἕνα ἢ
ἄλλο τρόπο τό καθεστῶς τῆς πλήρους ἀπασχόλησης
καί τῆς ἐργασίας γιά ὅλους. Τό καθεστῶς αὐτό ρυθμι-
ζόταν μέχρι τώρα ἀπό κανόνες πού ἦταν ἀποτέλεσμα
συλλογικῆς διαπραγματεύσεως. Ἡ μετάβαση σέ νεο-
τεϋλορικές μορφές ἐργασίας (εὐελιξία, ἐλαστικότητα)
μετατρέπει τήν ἐργασία σέ δραστηριότητες, καθῶς δια-
σπᾶ τήν ἐργασιακή συλλογικότητα ἀντικαθιστώντας
τήν μέ ἐξατομικευμένες ἐργασιακές μορφές ἀπασχόλη-

σης. Ἡ μείωση τοῦ συλλογικοῦ χρόνου ἐργασίας πού
θά δημιουργοῦσε θέσεις ἀπασχόλησης, ἀπορρίπτεται
ἀπό τούς ἐργοδότες ἐπειδή θά ὀδηγοῦσε στήν ἐπανα-
συγκρότηση τῶν μισθωτῶν καί στήν ὑποχώρηση τῶν
ἀτομικῶν καταστάσεων καί συμβάσεων. Ἀπό τήν ἄλλη
ἡ ἀλληλεγγύη πού ἐπιδεικνύεται μέσω τοῦ «κοινωνι-
κοῦ μισθοῦ» ἀποκτᾶ ἕνα ἠθικό περιεχόμενο πού δε-
σμεύει τόν παραλήπτη του σέ ἐνδεδειγμένες καί συμ-
βατικές κοινωνικές συμπεριφορές.

Ἄς ὑπενθυμίσουμε πῶς ὅσες φορές στήν ἱστορία ἐπι-
χειρήθηκε ἡ καθιέρωση ἑνός «δικαιώματος στήν ἐπι-
δίωξη», μέ ἐξαιρέση στήν ἀρχαία Ἀθήνα ὅπου ἡ κοι-
νωνία εἶχε ἕναν ἄμεσο πολιτικό χαρακτήρα, αὐτό ὀδή-
γησε σύμφωνα μέ τόν Κ. Πολάννι σέ μαζική ἐξαθλίω-
ση καί σέ ἀνθρώπινη ἔκπτωση (παρασιτικός ὄχλος στή
Ρώμη, Νόμος Spreenhanland στήν Ἀγγλία).

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ

SLAVOJ ŽIŽEK

SCRIPTA

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 • ΑΘΗΝΑ 10680

ΤΗΛ.: 210 3616 528, FAX: 210 3616 529 • email: scripta@hellasnet.gr • www.scripta.gr

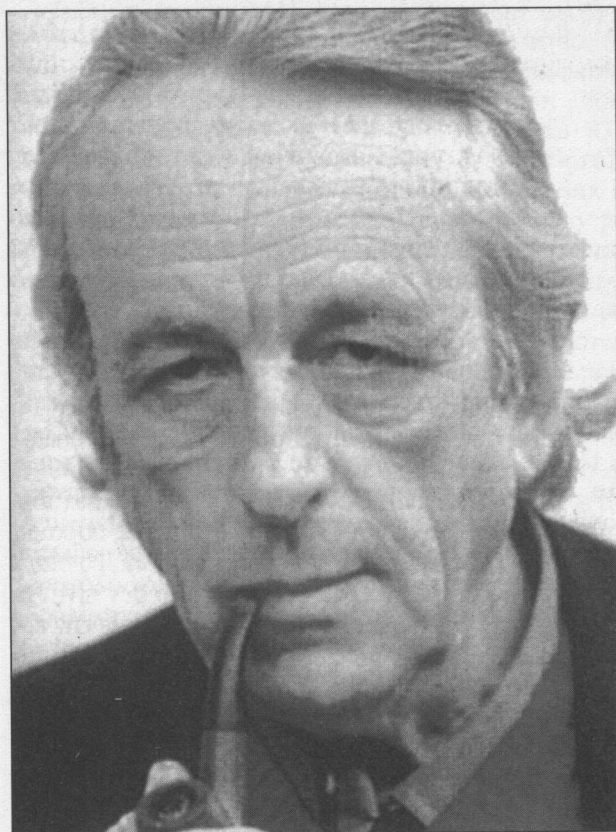
ΝΑ ΔΙΑΒΑΖΟΥΜΕ ΤΟΝ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

του 'Αγγελου 'Ελεφάντη

Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο» πολλές φορές ὥστε νά τό ἐμπεδώσουμε, νά τό παραγαλίσουμε; Ὁ 'Αλτουσέρ, γιά νά ἐξηγήσει τόν παράδοξο φαινομενικά τίτλο τοῦ ἔργου του, προτάσσει, ἤδη στόν πρόλογο, *μιά θεωρία τῆς ἀνάγνωσης* πού ἔχει σχέση ὄχι εἰδικά μέ τό *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ, ἀλλά μέ κάθε ἀνάγνωση, ὅταν αὐτή δέν γίνεται γιά νά μάς πάρει πιά εὐκόλα ο ὑπνάκος. Μία θεωρία λοιπόν τῆς ἀνάγνωσης πού ὁ 'Αλτουσέρ τήν ἐξάγει μέσα ἀπό τό ἴδιο τό ἔργο τοῦ Μάρξ, ἐτοι ὅπως αὐτή ἦταν πραγματωμένη, ἔμπρακτα, ἀπό τόν ἴδιο στό *Κεφάλαιο*, ἀλλά ὄχι θεωρητικοποιημένη. Τήν ἐξάγει ἀπό τόν τρόπο πού ὁ Μάρξ διάβασε τοὺς κλασικούς οικονομολόγους, τόν 'Ανταμ Σμίθ, τόν Ρικάρντο καί εἶδε, δηλαδή διάβασε, αὐτό πού οἱ μεγάλοι αὐτοὶ οικονομολόγοι δέν μπόρεσαν νά ἀναγνώσουν μέσα στήν κίνηση τοῦ πραγματικοῦ, τί ἦταν δηλαδή αὐτό πού ἀπέδιδε τήν ἀξία στά παραγόμενα ἐμπορεύματα, τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ὁ Μάρξ, μάς λέει ὁ 'Αλτουσέρ, προέβη σέ *μιά ἀνάγνωση symptomale* τῶν κεμένων τῶν κλασικῶν, *μιά ἀνάγνωση τῶν συμπτωμάτων*, ὅπως οἱ ψυχαναλυτές διαβάζουν τά συμπτώματα τῆς ὑστερίας ἢ τῆς νεύρωσης. Ξεκινοῦν ἀπ' αὐτά ἀλλά δέν στέκονται σ' αὐτά, προσπαθώντας νά δοῦν τί κρύβεται πίσω καί βαθύτερα ἀπό τά συμπτώματα. Μέ βάση, λοιπόν, αὐτή τή *lecture symptomale* —*συμπτωματολογική ἀνάγνωση* θά ἔπρεπε, κατά τή γνώμη μου νά μεταφραστεῖ, *κι ὄχι συμπτωματική*— ὁ Μάρξ θεμελιώνει τή θεωρία του γιά τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης *κι ἀπό κεῖ θά προβεί στήν οἰκοδόμηση τοῦ συνολικοῦ ἐπιστημονικοῦ-θεωρητικοῦ τοῦ ἔργου.*

Δώσαμε ὡς τίτλο αὐτῆς τῆς ἡμερίδας «Νά διαβάζουμε τόν 'Αλτουσέρ», τίτλο καθαρά προτροπτι-

Σημείωση: Το παρόν κείμενο τοῦ 'Αγγελου 'Ελεφάντη καί τό ἐπόμενο, τοῦ Νίκου Χατζηνικολάου, παρουσιάστηκαν στήν ἡμερίδα «Νά διαβάζουμε τόν 'Αλτουσέρ», που πραγματοποιήσε ἡ Ἐταιρεία Πολιτικοῦ Προβληματισμοῦ «Νίκος Πουλαντζάς» στίς 8 Νοεμβρίου 2003 στό Πάντειο Πανεπιστήμιο. Στήν ἴδια ἡμερίδα μίλησαν οἱ: Α. Μπαλτάς, Σπύρ. Λαπατσιώρας, Γ. Βῶκος, Χ. Νοῦτσος, Γ. Φουρτούνης καί Γ. Μηλιός.

κό. Αὐτό σημαίνει ὅτι θεωροῦμε σημαντικό τό νά διαβάζουμε σήμερα τόν 'Αλτουσέρ, ὕστερα ἀπό 40 χρόνια, ὕστερα ἀπό τά ἄπειρα πού ἔχουν γραφεῖ εἰς βάρος του, μέχρις ἀναθέματα καί λοιδωρίες ἀκούστηκαν γιά τόν γάλλο στοχαστή καί μαρξιστή, ὕστερα ἀπό τά πολλά λιβανίσματα τῆς ἐποχῆς τοῦ '60 καί τοῦ '70 πού ξεχάστηκαν, ἀλλά καί τίς περισσότερες θεμελιώδεις παραναγνώσεις, ἀφοῦ μάλιστα στραγγάλισε τή γυναίκα του καί ἡ πράξη του κηρύχτηκε ἀσύγνωστη καί μή τιμωρητέα, ὕστερα ἀπό τήν αὐτοβιογραφία του —*Τό μέλλον διαρκεῖ πολύ*—, αὐτό τό συγκλονιστικό ἀφήγημα πού δείχνει, ἐκτός ἀπό τήν ψυχολογική του πλημμέλεια γιά νά τό πῶ ἔτσι —ἀλλά καί ποιός δέν εἶναι πλημμελής, λιγότερο ἢ περισσότερο; Ἄπ' αὐτή τήν αὐτοβιογραφία βλέπει κανεῖς ὅτι τό ἔργο του δια-

μορφώνεται ἐν προόδῳ, σέ συνεχή διάλογο μέ τὰ θεωρητικά ἀντικείμενά του, σέ διάλογο μέ τούς μεγάλους στοχαστές, τόν Πλάτωνα, τόν Μακιαβέλι, τόν Σπινόζα, τόν Ντεκάρτ, τόν Ρουσσώ, τόν Πασκάλ, τόν Μοντεσκιέ, τόν Φρόντ, τόν Λακάν, σέ συνεχή διάλογο μέ τό πραγματικό, τό κοινωνικό καί τό πολιτικό. "Υστερα ἀπ' ὅλα αὐτά καί παρ' ὅλα αὐτά τό ἔργο του εἶναι ζωντανό, καί γιά τοῦτο θά τό διαβάζουμε μέ ὠφέλεια.

Ὁ 'Αλτουσέρ εἶναι αὐτός πού θεωρητικοποίησε, μέ ἕξοχο τρόπο τή διαφορά ἀλλά καί τή σύμπλεξη τοῦ objet de connaissance καί τοῦ objet du reel (ἀντικείμενο τῆς γνώσης / ἀντικείμενο τοῦ πραγματικού), πού, πάλι κατά τή γνώμη μου, ἀποτελεῖ μιά καλή ἀπάντηση στίς μεταμοντέρνες ἀπόψεις πού μετατρέπουν τά objets de connaissance σέ γλωσσικά παίγνια καί αὐτοαναφερόμενες ἀφηγηματοποιήσεις ἀδιαφορώντας γιά τό πραγματικό. Ὅχι, δέν πρόκειται γιά ἀλτουσερολογία ἢ ἀλτουσερολαγνεία ἢ γιά ἐπανάπαυση σέ κάποια θεωρητικά σχήματα πού βολεύουν καί δίνουν ἀπαντήσεις ἄπαξ καί διά παντός. Τό ἀντίθετο, τό ἔργο τοῦ 'Αλτουσέρ, παράγεται ἐν προόδῳ -ὁ ἴδιος ἐπιμένει στήν ἔννοια τῆς παραγωγῆς τοῦ ἔργου. Γιατί, ἀναρωτιέται σέ μιά στιγμή, ὁ Σεζάν ζωγραφίζει καί ξαναζωγραφίζει τό Μόν Σαίν Μιέλ; Εἶναι ἀνοιχτό τό ἔργο του γιατί βρίσκεται σέ συνεχή ἀναρώτηση, χωρίς ποτέ ὅμως νά ξεχνᾷ ἐκεῖνες τίς ἔννοιες καί τίς πραγματικότητες, τίς ἀξεθεμελιώτες, τίς μὴ ἀποδομήσιμες, σάν τὰ καρφωμένα πέταλα στίς ὀπλές τῶν ἀλόγων πού ἔγραφε τετρακόσια χρόνια πρῶν ὁ Μονταίνιος. Τόν εἶχε διδάξει καλά τόν Μονταίνιο στό σχολεῖο. "Ὅλο του τό ἔργο εἶναι ἕνα συνεχιζόμενο δοκίμιο, πού ἀναστοχάζεται συνεχῶς ἀκόμα καί τούς πρότερους ἀναστοχασμούς του, δοκιμάζει συνεχῶς τίς δοκιμές του, σάν τήν καλή μαγείρισσα πού ὡς νά τελειώσει τό φαΐ τό ἔχει δοκιμάσει σαράντα φορές, παρ' ὅλο πού γνωρίζει πολύ καλά καί τὰ ὑλικά καί τή συνταγή. Δείγμα αὐτῆς τῆς στάσης, τὰ *Στοιχεῖα Αὐτοκριτικῆς*. Λίγοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι πού στέκονται συνεχῶς στό ὄριο τῆς ἀμφιβολίας καί τῆς ἀπορίας, χωρίς τὰ γνωστά σκαμπανεβάσματα ὅμως τοῦ «εἶπα, ξεῖπα, χέζω μέσ στό λόγο μου». Εἶναι ἀβάσταχτη αὐτή ἡ ἐργασία. Μήπως τάχα δέν εἶναι παρὰ ἡ ἀτελεύτητη ἐργασία τοῦ πένθους, πού λένε οἱ ψυχαναλυτές, μιά ἱστορία τελειωμένη, μιά ἱστορία χωρίς τελειωμό, πού ἔλεγε ὁ ἴδιος;

Τόν διάβασα κι ἐγώ, κάπως, τόν 'Αλτουσέρ. Στό Παρίσι τό 1965-66 ἤμασταν μιά παρέα 6-7 φίλοι -πού διαβάζαμε καί συζητούσαμε γιά τόν 'Αλτουσέρ, τότε εἶχε κυκλοφορήσει μόνον τό *Pour Marx* καί τό *Lire le Capital*. Προσωπικά, τότε, ἐγώ ἀντιστεκόμουν σ' αὐτή τή σκέψη πού μέ ἀποσταθεροποιούσε, σ' ἀντίθεση μέ τόν φίλο Ν. Χατζηνικολάου πού ἦταν ἐνθουσιώδης ἀπό τότε. Ἀργότερα μέ

συνεπῆρε κι ἐμένα, τόν ξαναδιάβασα συνεχῶς, μετέφρασα κείμενά του στόν *Πολίτη*. Τό πρῶτο ἦταν οἱ *Ἰδεολογικοί μηχανισμοί τοῦ κράτους*, μετά ἡ *Αὐτοβιογραφία* του κι ἕνας τόμος μέ μεταθανάτια κείμενά του πού τὰ ὀνόμασα αὐθαιρέτως «Φιλοσοφικά». Ὡστόσο δέν ἔχω διαβάσει τόν μεταθανάτιο *Μακιαβέλι*, ἕναν χοντρό τόμο γιά τήν Ψυχανάλυση, τή συναρπαστική καί ὀγκώδη ἀπ' ὄτι φαίνεται ἀλληλογραφία του μέ τή Φράγκα, κι ἄλλα μικρότερα. Δέν σᾶς τά λέω αὐτά γιά νά δείξω ὅτι εἶμαι ἐγκυρος ἀναγνώστης καί μελετητής τοῦ ἀλτουσερικού ἔργου· ἄλλωστε δέν εἶμαι φιλόσοφος, ἐνῶ ἐκεῖνος ἦταν. Τά λέω κυρίως γιά νά δείξω ὅτι ὁ 'Αλτουσέρ μοῦ ἦταν πολλαπλῶς χρήσιμος, ἄν καί λίγα κατάφερα νά ἀντλήσω ἀπ' τό ἔργο του. Μοῦ ἦταν χρήσιμος γιατί μοῦ διέλυσε κυριολεκτικά τά ἰδεολογήματα τοῦ Διαλεκτικοῦ καί Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ, αὐτή τή θεωρητική βαναυσία πού βάραινε πάνω στό κομμουνιστικό κόμμα, πού ἦταν τό κόμμα μου· ἀπό αὐτόν μοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα νά ἐγκύψω στήν ἱστορία τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, νά καταλάβω τή βαναυσία πού ἦταν ἡ ΕΣΣΔ πολύ πρῶν καταρρεῦσει, νά καταλάβω ὅτι ἡ πάλι τῶν τάξεων δέν εἶναι πετροβόλημα δύο ομάδων πού στήθηκαν ἐκατέρωθεν μῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς, ὅτι ἰδεολογία δέν εἶναι ἰδεολογηματοποίηση καί ψευδῆς συνείδηση, ὅτι ἡ ἱστορία δέν εἶναι προφητικό προανάκρουσμα τῆς εὐτυχίας, ὅτι ὁ μαρξισμός δέν εἶναι τεχνική χειραγώγησης μέ βάση τὰ ἐνδοξα ταιτάτα, ὅτι τό ἑλληνικό κομμουνιστικό κίνημα χρειαζόταν ριζική ἀνανέωση, ὅτι ὅταν πέταμε πέτρες στόν οὐρανό, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, πέφτουν τελικά στό κεφάλι μας. Δέν ἦταν βέβαια ὁ μόνος: νά μνημονεύσω ἀκόμα τούς Μάρξ, Ἐνγκελς, τή Λούξεμπουργκ, τόν Λούκατς, τόν Γκράμσι, γιά νά σταθῶ στους παλαιότερους μόνον, καί στόν παλιό μας φίλο, πού ἡ Ἐταιρεία μας φέρει τ' ὄνομά του, τόν Νίκο Πουλαντζά.

Εἶπα προηγουμένως ὅτι ὁ 'Αλτουσέρ μοῦ δίδαξε πῶς ἡ ἱστορία δέν εἶναι προφητεία. Τό ἴδιο ἔλεγε βέβαια καί οἱ μεγάλοι ἱστορικοί πού διαβάζαμε, ὁ Λαμπρούς, ὁ Μπλόκ, ὁ Λυσιέν Φέβρ, ὁ Μπρωντέλ, ὁ Σβορώνος κι ἄλλοι, ἀλλά ὁ 'Αλτουσέρ μοῦ ἔμαθε κάτι πολύ σημαντικό: ὅτι ἡ ἱστορία, ἡ πραγματική ἱστορία τῶν κοινωνιῶν, ὄχι ἀκριβῶς ἡ ιστοριογραφία, εἶναι ἀστάθμητη. Ἔτσι, μετέφρασα τόν δικό του ὄρο aleatoire (ὑλισμός τοῦ ἀστάθμητου), νομίζω ἐντέλει σωστά: ὅτι δηλαδή τό ἱστορικό γίγνεσθαι δέν ὑπόκειται σέ νομοτέλειες, ὅπως δίδασκαν τά «μεγάλα ταιτάτα».

Μ' αὐτό τό θέμα, τοῦ ἀστάθμητου ὑλισμοῦ, καί τοῦ ἀστάθμητου τῆς ἱστορίας, θά τελειώσω τήν παρῆρασή μου. Τά περί ἀστάθμητου τῆς ἱστορίας τά εἶχα ἐκθέσει τόν Νοέμβριο τοῦ 1995 σέ ἕνα διήμερο περί μαρξισμοῦ, πού εἶχε ὀργανώσει ἡ Σχολή

Μωραϊτή. Έδώ τώρα τά ξαναλέω, συμπληρωμένα και διορθωμένα. «Δέν υποφέρουμε μόνο από τους ζωντανούς, αλλά και από τούς πεθαμένους. Le mort saisit le vif (τό πεθαμένο αρπάζει τό ζωντανό)», γράφει ο Μάρξ στον πρόλογο του *Κεφαλαίου*. Συζητάμε εδώ για τόν 'Αλτουσέο, αναζητώντας κοντά στά άλλα αναπροσδιορισμούς, αναζητώντας τί, στή μαρξιστική παράδοση, ακόμη και στό έργο του ίδιου του Μάρξ, είναι πεθαμένο, τί ένδεχομένως ήταν από πάντα νεκροζώντανο, ώστε νά ξεδιαλέξουμε ό,τι ζωντανό υπάρχει ακόμη. Μετά τήν κατάρρευση του ύπαρκτου σοσιαλισμού φαίνεται ότι ή απομάγευση του κόσμου απομυθοποιεί τή μαρξιστική παράδοση και ρίχνει άπλετο φώς στά σκοτεινά της σημεία. Ωστόσο, αυτός ο φωτισμός του τοπίου τής μαρξιστικής παράδοσης δέν τήν καθιστά όρατή σάν ένα υλικό και άπτό δεδομένο. Η διαφάνειά της δέν είναι κάτι τό αυτονόητο. Για νά τή δούμε πραγματικά, για νά τήν κατανοήσουμε, χρειάζεται νά τήν επανεπεξεργαστούμε, και μόνο τότε τό παρελθόν, όπως προειδοποιεί ο Μάρξ, δέν θά είναι βάρος νεκρό για τούς ζωντανούς. Η απομάγευση, αυτός ο δεμπριανός όρος, δέν είναι τό ανασήκωμα ενός πέπλου πού σκέπαζε τήν ιστορία, είναι μιά νέα επεξεργασία. Η, διαφορετικά, φωτισμός τής μαρξιστικής παράδοσης δέν είναι παρά ή εκ βάθρων επανεπεξεργασία της σέ συνάρτηση μέ τά προβλήματα του παρόντος και τίς προοπτικές του μέλλοντος, σέ συνάρτηση μέ τίς τωρινές κοινωνικές συγκρούσεις και τίς προοπτικές αλλαγής των κοινωνιών μας. Γιατί ή μαρξιστική παράδοση, μέ τά φωτεινά και τά σκοτεινά της σημεία, φτιάχτηκε ως θεωρητικό, έπιστημονικό, πολιτικό και ιδεολογικό σώμα, από τόν Μάρξ και τούς επιγόνους του πού έμπνεύστηκαν από τό έργο του, μέσα σέ μιά γιγαντιαία ιστορική διαδικασία πού στόχο της είχε τήν αλλαγή του κόσμου: του καπιταλιστικού κόσμου. Γι' αυτό πρέπει νά διαβάσουμε τόν 'Αλτουσέο, κι όχι μόνον αυτόν, έπειδή πρέπει νά ξαναδιαβάσουμε τή μαρξιστική παράδοση.

Σήμερα, μετά τήν υποτιθέμενη απομάγευση του κόσμου, αν στόχος δέν είναι ή κατανόηση και ή αλλαγή του καπιταλιστικού συστήματος, δέν μπορούμε να μιλάμε για επαναπροσδιορισμό του μαρξισμού. Νά τό πω πολύ άπλά: χωρίς τή γνώση του σύγχρονου καπιταλισμού στήν εποχή τής παγκοσμιοποίησης, χωρίς τό στόχο τής αλλαγής του καπιταλιστικού συστήματος, χωρίς αυτή τή βούληση, χωρίς αυτή τήν έπιθυμία, χωρίς τό «μίσος» γι' αυτή τήν άνελέγητη για τή ζωή των ανθρώπων κοινωνική όργάνωση, άπλούστατα τοποθετούμαστε εκτός μαρξιστικής παράδοσης, όποτε δέν χρειάζεται εκ μέρους μας καμιά προσπάθεια επαναπροσδιορισμού. Έκτός μαρξιστικής παράδοσης δέν ενδιαφέρει ούτε τί είναι νεκρό ούτε τί είναι ζωντανό σ' αυτήν και

θά μπορούσαμε, μαζί μέ τόν Μάρξ, νά αναφωνήσουμε: άφετε τούς τεθνεώτας θάψαι τούς έαυτών νεκρούς. Πράγμα πού γίνεται, άλλωστε, καθημερινά στή μεντιατική μας κοινωνία, πού σπάζει κάθε δεσμό μέ τή μαρξιστική παράδοση και κάθε παράδοση γενικώς, όταν αυτή δέν ύπακούει στή λογική του κεφαλαίου. Δέν είναι σπάνιο, άλλωστε, νά πιστεύει κανείς ότι βρίσκεται στήν καρδιά τής μαρξιστικής παράδοσης και ή πίστη του αυτή νά έχει ως πρακτική απόδοση τήν πεποίθηση ότι ή αλλαγή του κόσμου είναι νομοτελειική. Μέ άλλα λόγια, νά διαπιστώνει μέν ότι ή ιστορία του ύπαρκτου σοσιαλισμού και του ιστορικού κομμουνιστικού κινήματος τελείωσε, αλλά νά συνεχίζει να διακονεί τή θεωρία και τήν ιδεολογία πού νομιμοποιούσε και όργάνωνε το κομματικό και κρατικό σύστημα πού χρεωκόπησε.

Έτσι, λοιπόν, ένας τρόπος νά μιλά κανείς για τή μαρξιστική παράδοση είναι νά αισθάνεται άπέναντί της ως άπελεύθερος, άπαλλαγμένος από τήν κληρονομιά της, κι ένας άλλος τρόπος είναι νά διατηρηεί στή σκέψη του τόν πυρήνα των άντιλήψεων πού έθρεψαν τά ιστορικά αδιέξοδα — και, πίο συγκεκριμένα, τό σύστημα άντιλήψεων πού όνομάστηκε διαλεκτικός ύλισμός, έτσι όπως σχηματοποιήθηκε από τόν Στάλιν στό διαβόητο έργο του *Διαλεκτικός και ιστορικός ύλισμός*. Είτε, λοιπόν, θεωρήσουμε τή μαρξιστική παράδοση σάν κάτι τό τελειωμένο, σάν κάτι πού δέν έχει πιά τί νά μάς παραδώσει για τήν έννόηση και τήν αλλαγή του κόσμου, είτε θεωρήσουμε ότι ή μαρξιστική παράδοση συμπυκνώνεται στό νομοτελειικό ξεπέραςμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ότι ή άνθρωπότητα όδηγείται νομοτελειικά σέ ένα ανώτερο στάδιο, τό σοσιαλιστικό, και στίς δύο περιπτώσεις πιστεύω ότι βρίσκóμαστε έξω από τό πραγματικό πεδίο τής μαρξιστικής παράδοσης, πού έννοηματοώνεται και αίμοδοτείται από τόν άγώνα για τήν αλλαγή του κόσμου.

Θεωρώντας ότι τά του «διαλεκτικού ύλισμού» είναι άρκούντως και με όδυνηρό τρόπο γνωστά, θά προσπαθήσω νά εκθέσω μερικές σκέψεις για τόν ύλισμό του αστάθμητου, πού πιστεύω ότι άποτελεί μιά ριζική άπόρριψη τής μεταφυσικής του διαλεκτικού ύλισμού, κι αυτό τό όφείλουμε στον 'Αλτουσέο. Νά πω μόνο, συνοψίζοντας βάνουσα, ότι ο όνομαζόμενος «διαλεκτικός ύλισμός» δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή προεξόφληση του μέλλοντος, ή αισιόδοξη προδιαγραφή ενός ρόδινου μέλλοντος, προς τό όποιο ή άνθρωπότητα όδεύει αναπόδραστα, ύπακούοντας στους αναπόδραστους νόμους μιάς μηχανικής αιτιότητας: ή ιστορία τής άνθρωπότητας έξεικονίζεται ως διαδοχή σταδίων, όπου, άφου έξαντληθεί ή δυναμική του κάθε ιστορικού σταδίου, μέσα από τίς άντιφάσεις πού δημιουργεί ή διαλεκτι-

κή αντίφαση βάσης-έποικοδομήματος, παραγωγικών σχέσεων και παραγωγικών δυνάμεων, μέ συσσωρεύσεις ποσοτικές πού σέ κάποια στιγμή, χάρη στο διαλεκτικό άλμα, μετατρέπονται σέ μία νέα ποιότητα, και τότε πραγματοποιείται τό πέρασμα στό ανώτερο ποιοτικά στάδιο.

Δέν έχει σημασία νά τονίσω ότι αυτή ή προγραμματική προεξόφληση τής ιστορίας αποδείχθηκε φενάκη. Είναι πρόδηλο, αλλά ως φιλοσοφία τής ιστορίας, δέν είναι παρά μία τελεολογία μέσα σέ μίαν απαρέγκλιτη διαδρομή πρὸς ἕνα τέλος, τέρμα και σκοπό μαζί, πού υπακούει στό ἐγγειανό σχῆμα θέση-ἄρνηση-ἄρνηση τής ἄρνησης και σύνθεση τῶν ἀντιθέσεων. Μία διαδρομή τής οποίας τούς σταθμούς, τά στάδια και τά προχωρήματα, ὡς τό αἴσιο πέρασ, ὑποτίθεται ότι προσδιορίζονται εὐθύγραμμα ἀπό τίς οικονομικές ἀναγκαιότητες.

Ὅστόσο, ή ιστορία τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος ἔδειξε ότι τό σχῆμα αὐτό δέν ἦταν παρά μία μεταφυσική, μία τελεολογία θρησκευτικοῦ τύπου (ἄν και ἄθεη), ἕνας μονοαγαγονικός ντετερμινισμός. "Οτι ἀπέτυχε είναι γεγονός. Ἀλλά πῶς μπορεί νά θγει κανείς μέσα ἀπ' αὐτό τό σχῆμα χωρίς νά θγει ταυτόχρονα μέσα ἀπό τή μαρξιστική παράδοση, τή μόνη πού θέτει θέμα ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου;

Εἶναι ἀλήθεια ότι ή τομή τής κοινωνίας σέ βάση και ἐποικοδόμημα και ή μεταξύ τους διαλεκτική είναι τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ, ὅπως τή διατύπωσε στόν «Πρόλογο» τής *Συμβολῆς στήν Κριτική τής Πολιτικῆς Οἰκονομίας*, τό 1859. Αὐτή ή εἰκόνα ἑνός οἰκοδομήματος μέ δύο ὀρόφους ἐπιβλήθηκε σέ ὅλους ὅσοι πολέμησαν ἀπό τίς γραμμές τοῦ μαρξισμού ἐναντία στήν ἀστική κοινωνία και τόν καπιταλισμό —δέν ἦταν ἀνακάλυψη τοῦ Στάλιν. "Οπως ἔλεγε ο 'Αλτουσέρ, λειτούργησε ὡς «ἀσυνείδητη ἔννοια», πού ἐπικαθόριζε ἀκόμη και τίς πιό λεπτές ἀναλύσεις, ὀρίζοντας ἕνα πεδίο στοχασμοῦ στό ὅποιο ἀναγκαστικά «ἐπαίξε» μονόπλευρα ὁ ντετερμινισμός τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων και τῶν σχέσεων παραγωγῆς κάτω ἀπό τήν πρωτοκαθεδρία τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Εἶναι ἀλήθεια, ἐπίσης, ότι αὐτή ή μεταφορική εἰκόνα μιᾶς κοινωνίας θεμελιωμένης ὡς οἰκοδόμημα πάνω στήν ὑλική παραγωγή και μόνον ἦταν ἀποφασιστικῆς σημασίας γιά νά ἀντιμετωπισθοῦν οἱ παραδοσιακές φιλοσοφίες τής ιστορίας. Ἀλλά ή πρόσληψή της και κυρίως η ἐκμετάλλευσή της ὡς θεωρητικοῦ λυσαρίου ὀδήγησε σέ πλήρη παραγνώριση τῶν κοινωνικῶν πραγματικοτήτων, τῶν πραγματικῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τῶν σχέσεων κυριαρχίας, τῶν σχέσεων ἐπικοινωνίας, τῶν ιδεολογιῶν και τῶν πολιτικῶν πραγματικοτήτων, και κυρίως λειτούργησε μυθευτικά ἀπέναντι στήν ἴδια τήν κατανόηση τής γεγονικής ιστορίας. Ἐρχόταν ή ἔννοια, η «ἀσυνείδητη ἔννοια» και διερχόταν τήν ιστορία. Ἀλλά, ἕνας

ἄλλος μέγας, δικός μας αὐτός, ὁ Νίκος Σβορώνος, ἔλεγε ότι δέν είναι ή ἔννοια πού θά δείξει τί είναι ή ιστορία, είναι ή ιστορία πού θά δείξει τί είναι ή ἔννοια, ὅπως συμπύκνωσε τή σκέψη του ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς στό *Πατριδογραφῆματα*. Διότι τό πρόβλημα δέν είναι νά βλέπουμε ἕνα οἰκοδόμημα σάν τήν πυραμίδα τοῦ Χέοπος, ὅπου τό ὑπέργειο τμήμα χτίζεται πάνω στόν βασιλικό τάφο, ἀλλά νά ἀναλυθοῦν και νά ἀντιμετωπισθοῦν οἱ συγκεκριμένες μορφές μέ τίς ὁποῖες ἀλληλοεπηρεάζονται οἱ κύριοι κοινωνικοί παράγοντες και οἱ βασικές ἐκδηλώσεις τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν. Ἄν κάτι τέτοιο δέν γίνει, τό σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος είναι ἀλυσιτελές, παρά τή συμπλήρωση τοῦ Ἐνγκελς περί προσδιορισμοῦ ἀπό τόν οικονομικό παράγοντα μόνο σέ τελευταία ἀνάλυση. Ὁ Μάρξ, εἰσάγοντας τή διάσταση τής παραγωγῆς και τής ὑλικῆς ζωῆς στή θεωρία τής ιστορίας, ἀνοῖξε ἕνα μεγάλο δρόμο, μία ἐπιστημονική ἡπειρο. Στό βαθμό, ὅμως, πού ὁ δρόμος αὐτός εἰκονιζόταν μέ τή μεταφορική εἰκόνα τοῦ οἰκοδομήματος, ἔκλειναν οἱ δυνατότητες γιά τή μελέτη των συγκεκριμένων πραγματικῶν και κυρίως πριμοδοτοῦνταν ή μονοπαγαγοντική αἰτιότητα, και στήν ἐπιστήμη τής ιστορίας και στήν ἐκπόνηση μιᾶς ἐπαναστατικῆς στρατηγικῆς. Ἦταν ή γραμμική ἐξέλιξη πού ὀδηγοῦσε σέ ἀναλυτική τύφλωση και πολιτικά ἀδιέξοδα.

Πῶς θγαίνουμε, λοιπόν, ἀπό αὐτό τό σχῆμα; Ἀφοῦ ὁ διαλεκτικός ὑλισμός δέν είναι παρά μία βολονταριστική τελεολογία, σέ τίποτε δέν χρησιμεύει σήμερα ή ἀναδρομική καταδίκη και ἀνασκευή τοῦ σταλισμοῦ, ἄν δέν βλέπουμε κάπως βαθύτερα, κι ἀπλῶς νοσταλγοῦμε τήν παρθενική ἀγνότητα τοῦ μαρξισμού, τής παλιάς προσταλινικῆς περιόδου.

Θ' ἀκολουθήσω στό σημεῖο αὐτό ἀναλύσεις τοῦ Ἄλτουσέρ, πού εἶδαν τό φῶς μετά τό θάνατό του, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα τά σημεία πού συνιστοῦν αὐτό πού ὁ ἴδιος ὀνομάζει «ὑλισμό τοῦ ἀστάθμητου». Τό ζήτημα δέν είναι, ὑποστηρίζει ὁ Ἄλτουσέρ, οἱ συγκλίσεις, οἱ συνέχειες στήν ιστορία, οἱ κανονικότητες, κάτι ἄλλωστε πού μόνο ἐκ τῶν ὑστέρων μπορούμε νά διαπιστώσουμε. Τό ζήτημα είναι νά δοῦμε τά πολλαπλά ἐνδεχόμενα, τά παράδοξα, τίς τομές, τά αἰφνίδια πού δέν ἀναμένονταν, τίς ἐστίες πού ἀνθίστανται, τίς ἀνατροπές, τίς ἀποσυνθέσεις και τίς ἀνασυνθέσεις πού δημιουργοῦνται καθώς διαπλέκονται τά πολλαπλά αἷτια, νά δοῦμε τίς ἐκπλήξεις, τίς συναντήσεις, τά κενά, τά διάκενα. Ἡ ἐπαναστατική σκέψη δέν μπορεί νά είναι κανονιστικά, δογματικά προγραμματική, δέν μπορεί νά προεξοφλεῖ και νά προσπαθεῖ νά συλλαμβάνει τήν πραγματικότητα μέ βάση τίς προκατασκευασμένες προβλέψεις πού ὑπαγορεύουν οἱ ὑποτιθέμενοι οἰκουμνικοί νόμοι τής ιστορίας. Ἐνας ἄλλος μέγας τής

μαρξιστικής παράδοσης, ὁ Γκράμι, ἔλεγε ὅτι μπορούμε μέχρι ἓνα ὀρισμένο σημεῖο νά προβλέψουμε, δέν μπορούμε ὅμως νά προλέγουμε. Ἐνα μόνο παράδειγμα: πολλοί ἔβλεπαν ὅτι τό σοβιετικό καθεστώς δέν εἶχε ἱστορική προοπτική, ἔτσι ὅπως γονάτιζε κάτω ἀπό τό βάρος πολλαπλῶν ἀντιφάσεων. Γι' αὐτό καί ἔλεγαν ὅτι ἡ Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση ἔχασε τήν προωθητική της δύναμη, ὡς δύναμη ἀλλαγῆς τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου. Κανείς ὅμως δέν προέβλεψε τήν αἰφνίδια κατάρρευση τῆς ΕΣΣΔ καί τοῦ ὑπαρκτοῦ γενικά, οὔτε τά κόμματα, οὔτε οἱ ἀναλυτές, οὔτε ἡ CIA, οὔτε ἡ DIA, οὔτε τά ἐξειδικευμένα σοβιετολογικά ἰνστιτούτα, οὔτε καν ἡ Κά-Γκέ-Μπέ.

Μπορεῖ, ὅμως, ἡ ἀνατρεπτική σκέψη νά ὑπάρξει ὡς ἀντίσταση, ὡς στήριγμα ἀντιεξουσιῶν, ὡς κριτική τοῦ πραγματικοῦ, ὡς κριτική πού ὁδηγεῖται στά ὅρια «καί δέν ὀρρωδεῖ οὔτε μπροστά στά ἴδια της τά συμπεράσματα οὔτε μπροστά στίς συγκρούσεις της μέ τήν ὁποιαδήποτε ἐξουσία» (Μάρξ). Μπορεῖ νά παίρνει τήν ἀφετηρία της ἀπό τά περιθώρια πού ἔμειναν ἐλεύθερα γιατί δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ ὑπαγωγή στό κεφάλαιο, ἐκεῖ ὅπου δέν ἐπικράτησαν ἀκόμη οἱ ἐμπορευματικές σχέσεις, ἐκεῖ ὅπου ἐκδηλώνεται κίνημα μαζῶν.

Ὁ πολιτικός στοχασμός, ἡ πολιτική φιλοσοφία, διαφέρουν ἀπό τό στοχασμό τῶν ἀνθρωπολόγων, τῶν ἱστορικών, τῶν κοινωνιολόγων, διότι ὑπάρχουν δύο τύποι ἱστορίας. Ἡ ἱστορία τῶν ἱστορικών πού ἔρχονται πάντα ἐκ τῶν ὑστέρων νά μελετήσουν τετελεσμένα γεγονότα, μή δυνάμενα πλέον νά ἀλλοιωθοῦν, καθ' ὅσον ὁ γέγονε, γέγονε. Τά ἀντικείμενα τῆς ἱστορίας αὐτῆς εἶναι παγιωμένα, «ψυχρά», στατικά, γι' αὐτό μποροῦν νά μελετηθοῦν ὅλοι οἱ προσδιορισμοί τους, νά μετρηθοῦν τά δεδομένα, ἀκόμη καί νά ποσοτικοποιηθοῦν. Ὑπάρχει, ὡστόσο, καί ἓνας ἄλλος τύπος ἱστορίας, ἡ «θερμή» ἱστορία, ἡ ἱστορία στό παρόν, ἡ ζῶσα ἱστορία, τό σύγχρονο γίνεσθαι πού, βέβαια ἐν μέρει, προσδιορίζεται ἀπό τήν ἤδη τετελεσμένη ἱστορία, μόνο ἐν μέρει, διότι εἶναι πάντοτε ἀνοιχτή ἓνα ἀδέβαιο μέλλον, σέ ἓνα μή τετελεσμένο μέλλον, ἄρα ἀστάθμητο. Αὐτή ἡ ἱστορία, ἡ ζῶσα, δέν ὑπακούει παρά μόνο σέ μία σταθερά. Σταθερά καί ὄχι νόμο: τήν πάλη τῶν τάξεων. Εἶναι αὐτό πού ὁ Μάρξ ὀνομάζει «νόμο τῆς τάξης», «τασιακό νόμο», πού σημαίνει ὅτι μιά ὀρισμένη τάση δέν διαθέτει τή μορφή καί δέν ἔχει τά ἀποτελέσματα ἑνός νόμου, ἀλλά ὅτι τά ἀποτελέσματα τῆς ἐπενέργειάς της διακλαδώνονται καί παροχετεύονται πρὸς κατευθύνσεις ἐνδεχομένως ἀποκλίνουσες, καθὼς ἡ ἐν λόγω τάση ἔρχεται ἀντιμέτωπη καί συγκρούεται μέ ἄλλες τάσεις πού τήν ἀναγκάζουν νά λοξοδρομήσει, νά ἀλλοιωθεῖ, ἀκόμη καί νά χαθεῖ. Ἐτσι, ἡ ἐξέλιξη παίρνει μορφή ἀπρόβλεπτη, ἀστάθμητη. Τοῦτο σημαίνει ὅτι σέ μιά

πραγματικά ὑλιστική προοπτική συναντῶνται ἀστάθμητα στοιχεῖα, μόνο ἐν μέρει γνωστά καί ὑπαρκτά, ἀλλά καί ἀπρόβλεπτα, καθ' ὅσον προϊόντα τῆς ἔκβασης μᾶς σύγκρουσης. Τοῦτο σημαίνει, ἐπίσης, ὅτι βρισκόμαστε πάντα μπροστά στό κεφαλαῖωδες πρόβλημα τῆς ἡττας καί τῆς νίκης, τό πρόβλημα τῶν νικητῶν καί τῶν ἡττημένων: τίποτε δέν εἶναι τό ἴδιο μετά ἀπό μία ἡττα, τίποτε δέν εἶναι ὅπως πρῖν μετά ἀπό μία νίκη. Στόν ὑλισμό τοῦ ἀστάθμητου κορυφώνεται ὁ πραγματικός ὑλισμός, αὐτός πού προσιδιάζει στόν ἀναστοχασμό πάνω στήν ἴδια τήν τετελεσμένη ἱστορία, ἀλλά κι αὐτός πού ἐπιτρέπει τό ἀνοιγμα πρὸς τό γεγονός, τή φαντασία καί κάθε ζωντανή πρακτική, τό ἀνοιγμα τῶν πεδίων τῆς δημιουργικότητας καί τῆς πολιτικῆς ἐπινοητικότητας. Ἐτσι, στήν ἀνάλυση ἡ ἔμφαση πρέπει νά δοθεῖ στίς ἀνοιχτές καί ἀλληλοκαθοριζόμενες σχέσεις, στή διαντίδραση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῶν σχέσεων παραγωγῆς, πράγμα πού ἀνοίγει τόν ὀρίζοντα τῆς πολυπαραγοντικῆς αἰτιότητας. Καί παράλληλα, θά ὑπολογισθοῦν ὑποκειμενικοί παράγοντες τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης, ἡ ἔκρηξη τῆς ὑποκειμενικότητας μέσα σέ ἓνα συγκεκριμένο ἱστορικό πεδίο: ἓναν ὀρίζοντα στόν ὁποῖο εἶναι δυνατόν νά διαγραφοῦν πολλές τροχιές. Ἐδῶ ἀκριβῶς πρέπει νά ψάξει κανείς γιά τή δραστικότητα τοῦ καθοριστικοῦ, σέ τελευταία ἀνάλυση, παράγοντα, πού δέν εἶναι ἀναγκαστικά καί πάντοτε ὁ οικονομικός, ὅπως δίδαξε ὁ διαλεκτικός ὑλισμός. Διότι σέ μιά συγκεκριμένη συγκυρία μπορεῖ νά ὑπάρξει μετατόπιση ἀπό τό οικονομικό στό πολιτικό στοιχεῖο ἢ στό ἰδεολογικό.

Νά συμπληρώσω, ἐντελῶς ἐπιγραμματικά βέβαια, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Ἀλτουσέρ γιά τόν ὑλισμό τοῦ ἀστάθμητου, προσπαθώντας νά καθιερώσει μίαν ὑλιστική γενεαλογία, ἐμπνέεται ἀπό τόν Δημόκριτο καί τήν ἐπικούρεια φιλοσοφία τοῦ κενοῦ, τῆς πτώσης τῶν ἀτόμων καί τῆς παρέγκλισης, τοῦ *clinamen*, ὅπως μετέφρασε ὁ Λουκρήσιος τήν ἐπικούρεια «παρέγκλιση», ἐμπνέεται ἀπό τοὺς νομιναλιστές φιλοσόφους τοῦ ὑστερου Μεσαίωνα, κυρίως ὅμως ἀπό τόν Μακιαβέλι, τόν Χόμπς, τόν Σπινόζα, τόν Ρουσό. Καί βεβαίως ἀπό τόν Μάρξ. Ἡ θεωρία του ἐγγράφεται σέ αὐτό πού ὁ ἴδιος ὀνομάζει «γραμμὴ τοῦ Δημόκριτου καί τοῦ Ἐπικούρου», καθιερώνοντας μιά γενεαλογία τοῦ ὑλισμοῦ τελειῶς διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνην πού μᾶς παρέδωσαν τά σχήματα τοῦ σοβιετικοῦ μαρξισμοῦ ἢ τῶν ἰδεαλιστικῶν θεωριῶν τῆς ἱστορίας. Ὁ ὑλισμός τοῦ ἀστάθμητου θέλει νά σταθεῖ ἀντιμέτωπος στήν ἐξουσία, κριτικός, ἀνοιχτός, ἀστάθμητος, γιατί ἀστάθμητα εἶναι τά ἀποτελέσματα τῆς ταξικῆς πάλης, ὥστε νά μὴ ὀρρωδεῖ οὔτε μπροστά στά ἀποτελέσματα καί τά συμπεράσματα τῆς ἴδιας του τῆς κριτικῆς. Εἶναι δηλαδή μιά πολιτικὴ φιλοσοφία

ἀνατρεπτική καί κριτική, μέ τή σκληρή ἔννοια τοῦ ὄρου, διότι ἡ πολιτική ἀπό τή μεριά τῶν καταπιεσμένων καί ἐκείνων πού ὑφίστανται τήν ἐκμετάλλευση δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι κριτική καί ἀνατρεπτική.

Ἐτοιμάζα τήν παρέμβαση, διορθώνοντας τήν παλαιά μου παρέμβαση, τοῦ 1995, στή Σχολή Μωραΐτη, μόλις χθές, καί ἔφτασα στό ἐρώτημα: Ποιές οἱ συνέπειες τῶν ὄσων προηγήθηκαν γιά τήν πολιτική; Αἱ ἀντίξοοι τοῦ βίου περιστάσεις καί προσωπικές ἀδράνειες, κυρίως ἡ ἀνεμελιά πού φέρνει ἡ «σιγουριά», μέ ἐμπόδισαν νά ἐτοιμασῶ καλύτερα καί χωρίτερα. Θέλω νά πῶ, δηλαδή, ὅτι ἡ αἴσθηση πῶς ἐμεῖς οἱ ἀριστεροί τά ξέρουμε τά «μαρξιστικά» –τόσα χρόνια ἄλλωστε ἀσχολούμαστε μέ αὐτά– μᾶς ἐπιτρέπει νά μιλάμε ἐκ τοῦ προχείρου, ἐκ τοῦ «ἀποθέματος», ἄρα νά λέμε ὅ,τι νά 'ναι, καί νά χανόμαστε στό παραμῦθι τῶν «ἀσυνείδητων ἐννοιῶν», πού μᾶς ἐνσταλάχθηκαν ἀνεπαισθήτως, ὡς ἔλεγε ὁ 'Αλτουσέρ. Γιατί πράγματι, ἂν ὄχι συστηματικά καί μεθοδικά, πάντως συνεχῶς καί ἀδιαλείπτως, ἀσχολόμουνα μέ τό μαρξισμό καί τήν ἱστορία τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος ἐπί σαράντα χρόνια τώρα, ὄντας ἐντός, ὄντας μέσα στήν παράδοσή του. Τό πνευματικό καί τό ἰδεολογικό κλίμα τοῦ μαρξισμοῦ καί τῆς 'Αριστερᾶς εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα μέσα στήν ὁποία ἔζησα καί ζῶ. Εἶναι δύσκολο νά ὑπολογίσει κανεῖς τό βάρος αὐτῆς τῆς ἀτμόσφαιρας, ὅπως δέν αἰσθάνεται κανεῖς τό βάρος τῆς ἀτμοσφαιρικής πίεσης, μέσα στήν ὁποία ὁμως ζεῖ. Δέν θέλω νά κάνω κάποια αὐτοβιογραφική ἐξομολόγηση. Αὐτή δέν ἐνδιαφέρει κανέναν. Ὡραῖα! Ξέρω ὅ,τι ξέρω, κατάλαβα ὅ,τι κατάλαβα, ὅλοι ἄλλωστε μιλάμε μέ ὅσα ξέρουμε καί μέ ὅσα καταλάβαμε. Πῶς λοιπόν ἀπό τίς ἐπανεκτιμήσεις τῶν ἐπανεκτιμήσεών μας, ἐδῶ ἀνάμεσά μας, ἀλλά καί ἀνάμεσα σέ πολλούς ἄλλους πού δέν βρίσκονται ἀνάμεσά μας, κι ἀνάμεσα σέ ἄλλους πού βρίσκονται ἄλλοῦ, στήν Εὐρώπη, στόν ὀνομαζόμενο Τρίτο Κόσμο, ἀνάμεσα σέ ἀκαδημαϊκοῦς, ἐπιστήμονες, στοχαστές, φτωχοῦς, ἀπόκληρους, καταπιεσμένους, ὑφιστάμενους τήν ἐκμετάλλευση, ἀνάμεσα σέ ἄνδρες καί γυναῖκες πού εἶναι καταδικασμένοι νά ζοῦν μέσα στήν ἀνεπικοινωνία τῆς κοινωνίας τῶν ἐπικοινωνιῶν, μέσα σέ αὐτήν τήν καταπληκτική Βαβυλωνία, πῶς μέσα ἀπό μιά σχέση συνομιλητικότητας, πού εἶναι ἡ βάση τῆς συν-λογικότητας, τοῦ κοινοῦ λόγου δηλαδή, μπορεῖ νά φτιαχτεῖ ἂν ὄχι ἓνα «ἐμεῖς», πού νά ἀναφέρεται στόν μαρξισμό, τουλάχιστον καί κατ'ἀρχήν μιά γλώσσα μέ συνοχή, ἓνας τρόπος ἐννόησης τῆς πραγματικότητας πού ζοῦμε, ἓνας τρόπος σύνθετος ὅσο καί ἡ σύνθετη πραγματικότητά μας; Ἡ *vulgata* τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ δέν χρησιμεύει. Εὐκόλο εἶναι πιά αὐτό. Ἀλλά τί βάζουμε στή θέση του; Ἐγώ μίλησα γιά τόν ὕλισμό τοῦ ἀστάθμητου,

βασισμένου στόν 'Αλτουσέρ. Κυρίως γιά νά συνειδητοποιήσουμε τό κενό μέσα στό ὁποῖο λειτουργοῦμε καί γιά νά ξεκινήσουμε ἀπό τό κενό: τό κενό τοῦ κινήματος, τό κενό τῆς πολιτικῆς, τό κενό τῶν ὁργανώσεών μας, τό κενό τῆς πολιτικῆς μας ὑπαρξῆς. Φτάνει αὐτό; Σίγουρα ὄχι, δέν εἶναι παρά ἓνα ψέλλισμα. Ὁ Μάρξ ἔγραφε τήν ἐποχή πού κορυφωνόταν ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση, ἡ ἐπανάσταση τῆς τεχνολογίας, τῆς νέας ἐνέργειας τοῦ ἀτμοῦ καί τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, καί ἀνοίγαν οἱ μεγάλοι δρόμοι γιά νά κατακτηθεῖ ἡ οἰκουμένη ἀπό τόν καπιταλισμό καί τόν ἱμπεριαλισμό. Τό ἐργατικό κίνημα τότε ἀπάντησε μέ μίαν ἄλλη τεχνολογία καί φτιάχτηκε μέσα ἀπό αὐτή τή δική του τεχνολογία, προϊόν τῆς δικῆς του ἐπινοητικότητας καί τῶν δικῶν του ἀναγκῶν: *τήν τεχνολογία τῆς ὁργάνωσης*. Ἐφτιαξε ἓνα πολυχιδέστατο «ἐμεῖς» κομμάτων, συνδικάτων, ὁργανώσεων, συμμαχιῶν, μετώπων, τρόπων δράσης, ἀλληλεγγύης καί ὑπαρξῆς. Σήμερα βρισκόμαστε ἄλλοῦ: ἔχουμε ὅλα τά δικαιώματα τοῦ κόσμου, κατοχυρωμένα ἀπό δημοκρατικά Συντάγματα, ὡστόσο δέν ἔχουμε τά μέσα ἀσκήσῆς τους, καθώς κόμματα, ὁργανώσεις, κινήματα, συνδικάτα, ἰδεολογίες περιέπεσαν σέ ἀφερεγγυότητα καί ἠττήθηκαν. Τά κατέβαλε ἡ δύναμη τῶν κραταιῶν ἀντιπάλων τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος καί ἡ ἀδυναμία τῶν δικῶν του αὐταπατῶν. Ποῦ βρίσκεται μέσα σέ ὅλα αὐτά ὁ μαρξισμός;

Θά θυμίσω ὅτι ὁ μαρξισμός, μέ τό πλούσιο ἐννοιολογικό του ὄπλοστάσιο, τόσο πολύτιμο καί ἀναντικατάστατο γιά τήν ἀναπαραγωγή ἐπιστημονικῶν γνώσεων καί τήν ἐννόηση τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου, ἦταν καί κάτι ἄλλο: ἓνα ὄπλο. Δύσχεροστο βέβαια, πάντως ἓνα ἰσχυρό ὄπλο. Μοιάζει, ὅμως, οἱ σημερινές κοινωνίες νά μὴν τό ἔχουν ἀνάγκη. Δέν μπορεῖ νά εἶμαστε αἰσιόδοξοι οὔτε ἀπαισιόδοξοι. Τό ζήτημα δέν εἶναι ψυχολογικό, δέν ἔχει νά κάνει μέ κάποιο *etat d' esprit*, μιά κάποια νοσηρή κατάσταση πνευμάτων, ἐξ οὗ ἡ ἀπορία.

Πιστός δέν εἶμαι γιά νά προσεύχομαι καί νά ἐλπίζω. Μπορῶ ὡστόσο, ὅλοι μποροῦμε, νά προσπαθῶ νά συναντήσω ὄσους ἀγωνίζονται νά ἀλλάξει αὐτός ὁ κόσμος. Ὁ μαρξισμός μᾶς βοηθᾷ νά μὴ θεωροῦμε τή σημερινή κατάσταση ὡς πεπρωμένο, νά μὴν πιστεύουμε στό τέλος τῆς ἱστορίας. Ξαναρχίζουμε, λοιπόν, τό παλιό παραμῦθι τοῦ Σίουφου κουβαλώντας τήν πέτρα, παραμῦθι μέσα ἀπό τό ὁποῖο φτιαχνόμαστε καί φτιάχεται ὅ,τι ἀξίζει σ' αὐτή τή ζωή. «Ἱστορίες τελειωμένες, ἱστορίες χωρῆς τελειωμό», ἔλεγε ὁ 'Αλτουσέρ.

Η «ΥΛΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ» (1963) ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ «ΙΣΤΟΡΙΑΣ» ΣΤΟΝ ΑΛΤΟΥΣΕΡ ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΡΓΟΤΕΡΑ

του Νίκου Χατζηνικολάου

Τό προτρεπτικό «Νά διαβάσουμε τόν 'Αλτουσέρ», στο πλαίσιο του οποίου γίνεται ή σημερινή ήμερίδα, έχει πιστεύω νόημα για τόν απλούστατο λόγο ότι τά κείμενά του είναι *έπίκαιρα*. Βέβαια, τό γενικότερο «κλίμα» δέν σηκώνει τέτοια αναγνώσματα. Όταν για κόμματα τής 'Αριστερᾶς, καί ὄχι μόνο στήν 'Ελλάδα, τό ὄνομα τῶ Μάρξ δέν ἀποτελεῖ πλέον σημεῖο ἀναφορᾶς: ὅταν θά πρέπει σύντομα νά ἰδρυθοῦν «κρυφά σχολεῖα» ὅπου ἀριστεροί καί κομμουνιστές θά διαβάζουν Μάρξ, Ἐνγκελς, Λένιν, Γκράμσι καί ὅλη τή μαρξιστική παράδοση, παράλληλα μέ τά κείμενα πού ἐντάσσονται σέ ἄλλες παραδόσεις, κριτικά διακείμενες πρὸς αὐτήν, τό νά λέμε «νά διαβάσουμε τόν 'Αλτουσέρ» ἦχει παράξενα στ' αὐτιά.

Οἱ ἀνίκανοι διαχειριστές τῆς ὑπόθεσης τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀσήμαντοι καί ταυτόχρονα τραγικοί ὑπάλληλοι, δρέθηκαν ξαφνικά καί παραμένουν μέχρι σήμερα χωρίς λέξεις, κυριολεκτικά ἄ-φω-νοι, ἀφοῦ εἶχαν ταυτίσει στό μυαλό τους καί στήν ψυχή τους τόν σοσιαλισμό καί τόν μαρξισμό μέ τόν ἑαυτό τους καί μέ τό σοβιετικό καθεστῶς, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πῶς αὐτό ἐξελιεσσόταν. Ἡ σχέση τους μέ τόν μαρξισμό, ἀπό τή «μπολσεβικοποίηση» τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων στή δεκαετία τοῦ '30 καί μετά, ἦταν ἀπό χαλαρή ἕως ἀνύπαρκτη. Παλιά ἀναμασοῦσαν τά «φημισμένα τοιτάτα», les citations célèbres, πού γράφει κι ὁ 'Αλτουσέρ. Σήμερα δέν ἀναμασοῦν πλέον τίποτα πέρα ἀπό τή λέξη «δημοκρατία». Μάρξ; Λένιν; Τί εἶναι αὐτό;

Ἐχουν συμβεῖ λοιπόν πολλά ἀπό τό πρῶτο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, ὅταν δημοσιεύθηκαν οἱ μελέτες τοῦ 'Αλτουσέρ γιά τίς ὁποῖες θά γίνει λόγος σήμερα. Φυσικά, δέν μπορούμε κἀν νά ἀποπειραθοῦμε νά ἐξηγήσουμε «τί συνέβη» χωρίς νά ἀλλάξουμε ἀντικείμενο συζήτησης. Δέν θά ἦταν ὅμως σωστό νά μὴν ἀναφερθοῦν, ἔστω ἐπιγραμματικά, μερικά δεδομένα ἢ ὑπαρξῆ τῶν ὁποίων, μέ τόν ἕνα ἢ μέ τόν ἄλλο τρόπο, παρεμβαίνει τήν ὥρα πού διαβάζουμε τά κείμενα τοῦ 'Αλτουσέρ καί τῶν μαθητῶν του τῆς δεκαετίας τοῦ '60:

- 1) ἡ προσωπική του τραγωδία
- 2) ἡ κατάρρευση τῶν καθεστώτων τοῦ λεγόμενου «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ»
- 3) ἡ μεγάλη κρίση στήν ὁποία θυθίστηκε ἔκτοτε ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα μαρξιστικῆς ἔμπνευσης
- 4) ἡ ἔξαρση συντηρητικῶν κινημάτων σέ ὅλους τούς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἐπιστημονικῆς, καί ἰδιαίτερα, καί αὐτό εἶναι τό κυρίαρχο, ἡ ἀχαλίνωτη ἐπιθετικότητα τοῦ ἀμερικανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ὁ ὁποῖος τῶρα πλέον δέν κρύβει τό πραγματικό του πρόσωπο.

Ἀπ' αὐτό τό σημεῖο διαβάζουμε σήμερα τόν 'Αλτουσέρ.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά πῶ εἰσαγωγικά δυό λέξεις γιά τό πρόσωπο, οἱ ὁποῖες συνάγονται ἀπό τήν ἀνάγνωση τῶν κειμένων του καί ἀπό τή γενικότερη πορεία του.

Θέλω νά σταθῶ στήν ἐμφανή προσπάθεια, στόν πραγματικό μόχθο τοῦ 'Αλτουσέρ νά προσδιορίσει τό περιεχόμενο ὀρισμένων μαρξιστικῶν ἐννοιῶν καθοριστικῆς σημασίας γι' αὐτό πού ἀποκαλοῦμε μαρξισμό. Ἀπό τή σκοπιά τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ὑποθέτω ὅτι θά μιλοῦσαμε γιά τήν προσπάθεια ἐντοπισμοῦ τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς ἀνάμεσα στή μαρξιστική καί στήν ἐγγελιανή φιλοσοφία.

Ἡ σχέση τοῦ 'Αλτουσέρ ὡς ἀτόμου μέ τήν «ἱστορία» ἦταν οἴγουρα καθοριστική γιά τόν ἴδιο ὡς φιλοσόφου: μέ τό νά εἶναι κομμουνιστής βρισκόταν μόνιμα ἀντιμέτωπος μέ τό πρόβλημα τῆς «ἱστορίας ὡς παρόν», δηλαδή μέ τό ζήτημα τῶν «συνθηκῶν» πού ἐξηγοῦσαν- ἐπέτρεπαν τήν ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασης σέ ὀρισμένες χῶρες καί τήν ἀποτυχία τῆς σέ ἄλλες, τή συρρίκνωση τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος στήν πατρίδα του, τή Γαλλία, ἀλλά καί τό ζήτημα τῆς ἐδραΐωσης ἐνός ιδιόμορφου «κοινωνικοπολιτικοῦ» καθεστώτος στή Σοβιετική Ἐνωση καί στίς Λαϊκές Δημοκρατίες.

Ἡ σχέση τοῦ 'Αλτουσέρ ὡς μαρξιστῆ φιλοσόφου μέ τήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας καί μέ τή δική τῆς σχέση μέ τόν ἱστορικό ὕλισμό ἀπ' τή μιά καί μέ «τό ἱστορικό γίγνεσθαι» ἀπ' τήν ἄλλη, ἦταν ἐξίσου στε-

νή. Θεωρώ απόλυτως ένδεικτικό ότι μία από τις πρώτες δημοσιεύσεις του είναι ένα μικρό άρθρο με τόν τίτλο «Sur l'objectivité de l'histoire (Lettre à Paul Ricoeur)» πού δημοσιεύθηκε τό 1955 στή *Revue de l'Enseignement Philosophique*, ὄργανο τῆς εταιρείας τῶν καθηγητῶν φιλοσοφίας στή γαλλική Μέση Ἐκπαίδευση (τχ. 4, Ἀπρίλιος-Μάιος, σελ. 3-15). Ὅλα τά ζητήματα πού θά θέσει 10 χρόνια ἀργότερα στό *Lire «Le Capital»*, τίθενται ἤδη ἐδῶ, χωρίς βέβαια τήν έννοιολογική ἐπεξεργασία πού θά ἀκολουθήσει: ἀνοιχτό μέτωπο κατά τοῦ Ραϋμόν Ἀρόν (Raymond Aron) (*Introduction à la Philosophie de l'Histoire*, 1938), ἀναφορά ἀρκετά ἀναλυτική «στό τόσο ἀμφισβητήσιμο παράδειγμα τοῦ Μπρωντέλ» («l' exemple si contestable de Braudel»), αὐτό 6 χρόνια μετά τήν ἐκδοση τῆς *Méditerranée!*, υπεράσπιση τοῦ Πιέρ Βιλάρ (Pierre Vilar), στόν ὅποιο ὁ Πῶλ Ρικέρ (Paul Ricoeur) εἶχε ἀσκήσει κριτική ὡς μαρξιστῆ ιστορικοῦ, ἔμφαση στή διαφορά ἀνάμεσα στήν «ἰδεολογική» καί στήν «ἐπιστημονική» προσέγγιση τῆς ιστορίας.

Μιά καί ἀναφέρθηκαν στίς ὑστερότερες ἐξελίξεις πού, σέ μεγάλο βαθμό, προκαθόρισαν τή μέχρι σήμερα πρόσληψη τοῦ ἔργου του, ἕνα ἀκόμα προκαταρκτικό σχόλιο εἶναι ἀπαραίτητο: ἀφορᾷ τίς ἀντιδράσεις στίς δημοσιεύσεις τοῦ Ἀλτουσέρ στή δεκαετία τοῦ '60 καί τοῦ '70.

Θέλω νά πῶ, καί πιστεύω πῶς πρέπει νά εἰπωθεῖ, ὅτι ἡ ἄμεση πρόσληψη τῶν φιλοσοφικῶν κειμένων γιά τά ὅποια συζητᾶμε εἶχε γιά περισσότερους λόγους *ὑπερκαθοριστεῖ ἀπό τήν πολιτική*. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀπό τό γεγονός καί μόνο ὅτι ὁ Ἀλτουσέρ ἦταν μέλος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Γαλλίας. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ κόμματος αὐτοῦ, καί θά ἔλεγα κυρίως ὅσοι προέρχονταν ἀπ' αὐτό ἀλλά τό εἶχαν ἐγκαταλείψει (καί πολλοί ἀπ' αὐτούς γιά διάφορους λόγους μισήσει), Γάλλοι διανοούμενοι, φιλόσοφοι καί ιστορικοί, ἀλλά καί πρώην κομμουνιστές σέ ἄλλες χῶρες, θεώρησαν ὑποχρέωσή τους, ὅπως βέβαια καί οἱ ἀντιδραστικοί ὄλων τῶν ἀποχρώσεων, νά ἐπιτεθοῦν σ' ἕναν διανοούμενο πού τόλμοῦσε νά παραμένει μέλος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Γαλλίας.

Σ' αὐτή τήν «πρόκληση» πού ὁ ἴδιος ἐνσάρκωνε πρέπει νά προστεθεῖ τό γεγονός τῆς ἐν μέρει θετικής ἀναφορᾶς του σέ θεωρητικά κείμενα τοῦ Στάλιν καί τοῦ Μάο Τσέ Τούνγκ. Αὐτό δέν προκαλέσε ἀλλεργικές ἀντιδράσεις μόνο σέ ἄτομα πού ἦταν ἐκτός κόμματος καί δηλωμένοι ἐχθροί του, ἀλλά καί στή «φιλελεύθερη» τάση στό ἐσωτερικό τῶν ἐυρωπαϊκῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, στή Σοβιετική Ἐνωση καί στίς Λαϊκές Δημοκρατίες (Κολοκόβσκι, Γκαρωντῆ κ.λπ.). Ἀντίθετα, ἀπ' ὅσους ἀντέδρασαν θετικά γιά πολιτικούς λόγους στά κείμενα τοῦ Ἀλτουσέρ, νομίζω ὅτι ἐλάχιστοι ἦταν νοσταλ-

γοί τῆς σταλινικῆς περιόδου ἢ ὑποστηρικτές τῶν ἀκραίων φαινομένων στά ὅποια ὀδήγησε ἐπί Μάο ἡ κινεζική πολιτιστική ἐπανάσταση.

Ἕνας ἀκόμη λόγος πού προσδιόρισε ἀρνητικά τήν πρόσληψη τῶν δημοσιεύσεών του ἦταν ἡ μὴ ἀπολογητική στάση του ἀπέναντι στά ἴδια τά κείμενα τῶν «κλασικῶν τοῦ μαρξισμοῦ» ἀλλά καί στό σύνολο τῆς κομμουνιστικῆς παράδοσης. Τά μαρξιστικά κείμενα δέν ἦταν γιά τόν Ἀλτουσέρ ἡ ἀποκάλυψη τῆς Ἀλήθειας.

Ἡ κριτική πρόθεσή του ἦταν σαφῆς καί σίγουρα ἡ καλύτερη δυνατή. Στό ἐπίπεδο γιά τό ὅποιο μιλάμε θά πρόσθετα καί ἡ μόνη σωστή. Διαφορετικά ὁ μαρξισμός μετατρέπεται σέ θρησκεία. Οἱ ὑπάλληλοι τῶν μηχανισμῶν τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων διέβλεψαν ἄμεσα τοὺς κινδύνους πού ἐγκυμονοῦσε μιά τέτοια ἱερόσυλη στάση, μέ ἀποτέλεσμα νά εἶναι ἐχθρικοί ἀπέναντι στό ἔργο του ἀπό τήν πρώτη στιγμή, δηλαδή ἀπό τά τέλη τοῦ 1965 καί μετά, ὅταν διαμορφώθηκαν βαθμιαία ὁ ἀλτουσερισμός ὡς μόδα ἀλλά καί ὡς ἕνα ἰσχυρό ρεῦμα στό ἐσωτερικό τῶν ἐυρωπαϊκῶν ΚΚ, ἀποτελούμενο κυρίως ἀπό διανοούμενους καί φοιτητές, ὑπέρ τῶν θέσεων τοῦ Ἀλτουσέρ.

Τά κείμενα πού μᾶς ἀφοροῦν δημοσιεύθηκαν μέσα σέ μιά τριετία:

1) τό ἄρθρο «Ἀντίφαση καί ὑπερκαθορισμός» («*Contradiction et surdétermination*»), δημοσιεύθηκε στήν *Pensée* τόν Δεκεμβρίου τοῦ 1962 καί εἶναι χρονολογημένο ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἀλτουσέρ «Ἰούλιος-Ἰούλιος 1962»

2) τό «Γιά τήν ὑλιστική διαλεκτική» («*Sur la dialectique matérialiste*»), δημοσιεύθηκε στήν *Pensée* τόν Αὐγουστο τοῦ 1963 καί συμπεριλήφθηκε, μαζί μέ τό προηγούμενο, στόν τόμο *Pour Marx* πού πρωτοκυκλοφόρησε τό 1965 ἀπό τίς ἐκδόσεις Maspero στό Παρίσι

3) στό τεῦχος τοῦ Ἰουνίου 1965 τῆς *Pensée* δημοσιεύθηκε ἡ «Σκιαγράφηση τῆς έννοιας τῆς ιστορίας» («*Esquisse du concept d'histoire*»), χρονολογημένη ἀπό τόν ἴδιο «Μάρτιος 1965» καί

4) τό ἴδιο κείμενο μαζί μέ τό «Ὁ μαρξισμός δέν εἶναι ἱστορισμός» («*Le marxisme n'est pas un historicisme*»), ἐνσωματώθηκε στή μελέτη «Τό ἀντικείμενο τοῦ *Κεφαλαίου*» («*L'Objet du Capital*») πού συμπεριλήφθηκε στόν δεύτερο τόμο τοῦ *Lire Le Capital*, ὁ ὅποιος κυκλοφόρησε στό Παρίσι τόν Νοέμβριο τοῦ 1965 ἀπό τόν ἴδιο ἐκδότη.

Ἐξυπακούεται ὅτι θά θεωρήσω τά κείμενα αὐτά γνωστά. Τό πρόβλημα τῶν μεταφράσεών τους στά ἑλληνικά δέν μπορεῖ νά μᾶς ἀπασχολήσει τή στιγμή αὐτή. Στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ θά χρησιμοποιήσω τήν πρόσφατη μετάφραση τοῦ *Lire Le Capital* ἀπό τοὺς Δημήτρη Δημούλη, Χρῆστο Βαλλιάνο καί Βίκυ Παπασικονόμου (*Νά διαβάζουμε τό Κεφάλαιο*,

Έκδόσεις Έλληνικά Γράμματα, Άθήνα, 2003), μερικές φορές μέ μικρές τροποποιήσεις. Θά επιλέξω τά στοιχεία πού παρουσιάζουν τό μεγαλύτερο ένδιαφέρον γιά μένα καί θά τά σχολιάσω. Τά «στοιχεία» είναι κι' αυτά γνωστά, μέ τήν έννοια ότι είναι στοιχεία τών γνωστών κεμένων πού προαναφέρθηκαν. Δέν ξέρω κατά πόσον ή έπιλογή καί ό σχολιασμός πού θά κάνω θά μπορέσουν νά κρατήσουν τό ένδιαφέρον σας γιά λίγα λεπτά.

Πρίν ξεκινήσουμε πιστεύω πώς ένα γενικό σχόλιο σχετικά μέ τόν χαρακτήρα τών γραπτών του Άλτουσερ καί κατά συνέπεια τήν είδοποίη διαφορά της παρεμβάσης του συνολικά είναι απαραίτητο: πρόκειται γιά τοποθετήσεις πού αποτελούν παρεμβάσεις στό έσωτερικό δύο χώρων, της φιλοσοφίας άπ' τήν μιά καί του κομμουνιστικού κινήματος άπ' τήν άλλη, από μιά θέση όμως πού βρίσκεται κυρίως μέσα στό τελευταίο. Τίς παρεμβάσεις τίς προκαλεί ή έγνοια ότι ή πορεία του κινήματος κινδυνεύει άν δέν γίνουν όρισμένες διορθωτικές κινήσεις, άν δέν γίνει ένα ξεκαθάρισμα στίς έννοιες πού χρησιμοποιούνται καί έπομένως στή σκέψη, δηλαδή στήν έπιστήμη, στή φιλοσοφία καί στήν πολιτική. Ο Άλτουσερ θεωρούσε τό κομμουνιστικό κίνημα κληρονόμο-διάδοχο-συνεχιστή μιάς ιστορίας, μιάς πορείας ή όποια κινδύνευε από έξωτερικούς έχθρους καί έσωτερικές αδυναμίες. Ός εκ τούτου, ή πρωτοτυπία του, όπου αυτή υπάρχει, είναι άπόρροια του στοχασμού του, ό όποιος αναπτύσσεται μέ τούς όρους πού μόλις αναφέρθηκαν. Έπειδή ακριβώς ή πρωτοτυπία δέν αποτελεί αυτόσκοπό, ό Άλτουσερ παίρνει συνεχώς θέματα, έννοιες καί προβληματισμούς από άλλους, προιόντα μιάς παράδοσης, ξεκινώντας βέβαια από τόν ίδιο τόν Μάρξ. Οι παρεμβάσεις του είναι έπεξηγήσεις-έρμηνειες-ανάπτυξεις πάνω σέ θέματα, έννοιες καί προβλήματα, πού προϋπάρχουν. Έξ ου καί ό μερικές φορές ένοχλητικά διδακτικός χαρακτήρας τους. Όρισμένες «ανάπτυξεις» κατέληξαν στήν πρόταση συγκρότησης νέων έννοιών (μερικές φορές δανεισμένων από άλλες έπιστήμες, π.χ. «υπερκαθορισμός», «μετάθεση», «συμπύκνωση», κτλ.) μέσα από τήν ίδια τή λογική της έπεξεργασίας αυτού πού προϋπήρχε. Η πρωτοτυπία είναι ένας από τούς αυτόσκοπούς της αναπτυγμένης καπιταλιστικής παραγωγής έμπορευμάτων, κυρίως πολυτελείας – δέν ήταν ποτέ, ούτε θά μπορούσε νά είναι, αυτόσκοπός της μαρξιστικής σκέψης.

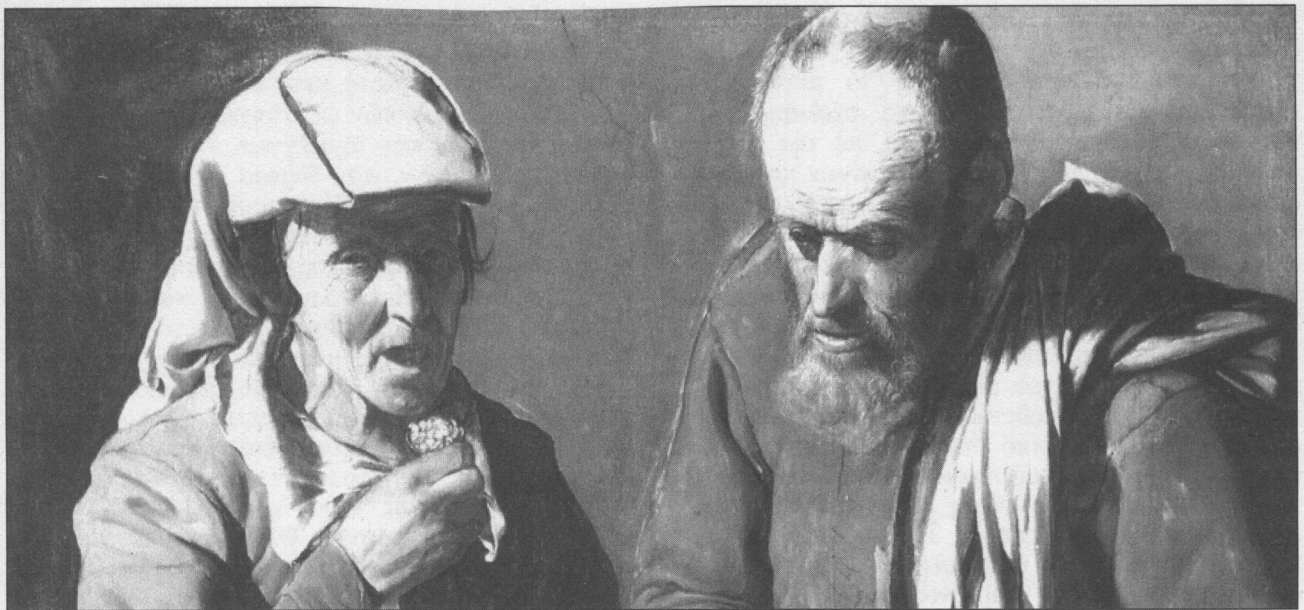
Θέλω πρώτ' άπ' όλα νά έπιμείνω στήν έννοια του Όλον (Tout, Unité complexe structurée, Tout complexe) όπως αυτή εμφανίζεται, υπό δύο ιδιότητες, σέ δύο μορφές, στά κείμενα πού σχολιάζουμε: τό Όλον στή σκέψη, τό Όλον ως ιστορική-κοινωνική πραγματικότητα. Νομίζω ότι εδώ μās παρέχεται ή δυνατότητα, σήμερα, άν κοιτάξουμε τό τί γίνεται

στίς άνθρωπιστικές έπιστήμες, όπως συμβατικά άποκαλούνται, νά άπαιτήσουμε κάτι, πρώτα άπ' τόν ίδιο μας τόν έαυτό, μετά από άλλους: τήν αντιμετώπιση τών έννοιών ως στοιχείων ενός έννοιολογικού συνόλου, τήν προσέγγιση τών θεμάτων καί τών προβλημάτων, πού έμμεσα ή άμεσα τίθενται, ως στοιχείων μιάς προβληματικής, τέλος, τή διερεύνηση της άντιφατικής καί ιεραρχημένης σχέσης άνάμεσα στίς διάφορες προβληματικές πού συνυπάρχουν σέ μιά «ιστορική στιγμή» καί συναπαρτίζουν τό Όλον, τό όποιο είναι, ως τό πούμε έτσι, «ή σκέψη της εποχής μας». Τό Όλον στή σκέψη είναι άλλης φύσης από τό ιστορικό-κοινωνικό Όλον, άν καί άπ' τήν μιά άποτελεί μέρος του κι άπ' τήν άλλη διατηρεί κάποιες ιδιόμορφες σχέσεις μαζί του, καθώς άποτελεί τήν, πάντοτε μερική καί πάντοτε προσωρινή, γνώση του.

Τό ιστορικό κοινωνικό Όλον είναι τό έκάστοτε παρόν, οι συνθήκες υπό τίς όποιες ζούμε, καί πιστεύω ότι γιά τούς υπεύθυνους πολίτες μιάς χώρας, πού νοιάζονται γιά τό «πού βρισκόμαστε» καί τό «πού πάμε», ή προτροπή «βρές τό Όλον πού κρύβεται πίσω από τό παρόν» είναι άνυπολόγιστης πρακτικής άξίας. Τό ίδιο ακριβώς ισχύει γιά τούς ιστορικούς όλων τών «ιστοριών». Η ανακάλυψη του Όλου, τό όποιο είναι ή πραγματική καί όχι ή άμεσα όρατή «κατάσταση» της κάθε έπιστήμης σέ μιά ιστορική στιγμή, άποτελεί άναμφισβήτητα απαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν κατανόηση-γνώση καί ένδεχομένως μεταλλαγή-άνατροπή «της κατάστασης», δηλαδή του συσχετισμού δυνάμεων στό έπίπεδο της έπιστήμης.

Θά μου επιτρέψετε νά κάνω εδώ μιά σύντομη παρατήρηση κοιτάζοντας γύρω μου: τό πόσο άπέχει αυτή ή αντίληψη από ό,τι καλλιεργεί ή προπαγάνδα τών Μέσων Μαζικής Ένημέρωσης αλλά καί ή ίδια ή πανεπιστημιακή έπιστημονική πρακτική σήμερα, όπου ή άποσπασματικότητα καί ή μερικότητα θριαμβεύουν.

Άπ' όσα άνέφερα μέχρι τώρα λείπει ώστόσο ό προσδιορισμός του Όλου, πού είναι καί ό βασικότερος: τό Όλον είναι πάντα ιεραρχημένο, δομημένο καί άντιφατικό. Δέν θέλω νά σας κουράσω εδώ έπαναλαμβάνοντας πράγματα, σκέψεις καί επιχειρήματα πού θά βρείτε στίς μελέτες πού προαναφέρθηκαν. Όσα παίρνει ό Άλτουσερ από τό κείμενο του Μάο Σχετικά μέ τήν αντίφαση, από τά Φιλοσοφικά Τετράδια του Λένιν ή από τήν Είσαγωγή στήν Κριτική της Πολιτικής Οίκονομίας του Μάρξ καί στή συνέχεια αναπτύσσει ό ίδιος: τά περί κύριας αντίφασης καί δευτερευουσών αντιφάσεων, τά περί κύριας καί δευτερεύουσας πλευράς της κάθε αντίφασης, τά όσα γράφει γιά τή μετακίνηση τών αντιφάσεων, γιά μή άνταγωνιστικές, άνταγωνιστικές καί έκρηκτικές αντιφάσεις πού πάντοτε συνυ-

πάρχουν στό 'Ολον, τό όποίο είναι πάντοτε ιεραρχημένο, πάντοτε υπερακαθορισμένο και αναπτύσσεται («έξελίσσεται») πάντοτε άνισα.

‘Αν «οί αντιφάσεις είναι τό κίνητρο τής ιστορίας», όπως συνθηματικά αλλά σωστά λέγεται, αυτό δέν σημαίνει ότι οι αντιφάσεις είναι εύκολο νά έντοπισθοϋν εάν έγκαταλείψουμε τό άπλό σχήμα τής έγγελιανής αντίφασης και άποδεχθοϋμε τή σύνθετη μαρξιστική έννοια πού έπεξεργάστηκε ό 'Αλτουσέρ, στηριζόμενος τόσο σε θεωρητικά κείμενα όσο και στή ντέ φάκτο έφαρμογή της.

Στό κάτω-κάτω αν ό έντοπισμός τών αντιφάσεων ήταν τόσο εύκολος και ή άνάλυση μιά τόσο άπλή υπόθεση, γιατί δέν έχουμε ακόμα σήμερα στά χέρια μας μιάν ιστορική μελέτη τής άνάπτυξης τών αντιφάσεων στή Σοβιετική 'Ενωση και στίς Λαϊκές Δημοκρατίες πού όδήγησε στήν άναιμάκτη άναιτροπή όλόκληρου του κομμουνιστικού μπλόκ; Γιατί δέν διαθέτουμε μιάν άνάλυση τής άνάπτυξης τών αντιφάσεων στό έσωτερικό τών 'Ηνωμένων Πολιτειών κατά τήν τελευταία δεκαπενταετία, σε σχέση και μέ τή διεθνή κατάσταση, οικονομική και πολιτική, ή όποία όδήγησε στή σημερινή φασιστοειδή πολιτική τής κυβέρνησης Μπούς;

Σ' αυτό ακριβώς τό σημείο βρίσκεται, πιστεύω, ένα από τά πιό σημαντικά, αν όχι τό πιό σημαντικό στοιχείο τής παρέμβασης του 'Αλτουσέρ, τουλάχιστον για τούς ιστορικούς όλων τών κατευθύνσεων και ειδικοτήτων: στή σύνδεση τής θεωρίας τής αντίφασης μέ τή θεωρία τής ιστορίας. Στό κείμενο «Αντίφαση και επικαθορισμός», στή διαδικασία διερεύνησης τής διαφοράς άνάμεσα στήν έγγελιανή και στή μαρξιστική άντίληψη τής αντίφασης, όπου

ό 'Αλτουσέρ διαπίστωνε ότι ή ιδιαιτερότητα τής μαρξιστικής αντίφασης έγκειται στό γεγονός ότι είναι πάντοτε επικαθορισμένη, προσέθετε:

«πρέπει νά ρωτήσουμε ποιό είναι τό περιεχόμενο, ποιός είναι ό λόγος ύπαρξης του επικαθορισμού τής μαρξιστικής αντίφασης – και νά αναρωτηθοϋμε πώς ή μαρξιστική άντίληψη τής κοινωνίας αντικατοπτρίζεται σ' αυτόν τόν επικαθορισμό. Αυτό τό έρώτημα είναι καιριο, δεδομένου ότι αν δέν δείξουμε τόν *άπαραίτητο δεσμό* πού συνδέει τήν ίδια τή δομή τής αντίφασης στόν Μάρξ μέ τήν άντίληψη του τής κοινωνίας και τής ιστορίας, αν δέν συγκροτήσουμε τήν έννοια του επικαθορισμού στίς ίδιες τίς έννοιες τής μαρξιστικής θεωρίας τής ιστορίας, ή έννοιολογική αυτή κατηγορία θά παραμένει μετέωρη (...). Έδω όμως θά ξαναβροϋμε τό φάντασμα του έγγελιανού μοντέλου – όχι πλέον τό άφηρημένο μοντέλο τής αντίφασης, αλλά τό μοντέλο τής ιστορίας πού αντικατοπτρίζεται εκεί. Πράγματι, για νά φανεϊ ότι ή συγκεκριμένη δομή τής μαρξιστικής αντίφασης συγκροτείται στήν ίδια τή μαρξιστική άντίληψη τής ιστορίας, πρέπει νά δεβιαθοϋμε ότι ή τελευταία δέν είναι ή ίδια ή έγγελιανή άντίληψη άπλώς αναποδογυρισμένη» (*Pour Marx*, σελ. 106).

Γι' αυτόν τόν λόγο ό 'Αλτουσέρ προχώρησε στή συνέχεια στό νά δείξει τήν οϋσιαστική διαφορά άνάμεσα στή μαρξιστική και στήν έγγελιανή άντίληψη τής ιστορίας (ό.π., σελ. 107-116).

Μέ αυτές τίς προϋποθέσεις μπορούμε πράγματι νά διαπιστώσουμε ότι οι αντιφάσεις στή σύνθετη

καί ιεραρχημένη σχέση τους αποτελούν τό κίνητρο τῆς ιστορίας, τή δυναμική τοῦ ιστορικοῦ γίνεσθαι.

Τά παραπάνω στοιχεῖα, ὅπως σχηματικά τά ἀνέφερα, ἀποτελοῦν τήν ἐπιβεβαίωση γνωστῶν μαρξιστικῶν θέσεων, ἀλλά ταυτόχρονα καί τήν ἀνάπτυξη καί τόν ἐπαναπροσδιορισμό τους, καθιστώντας ἔτσι δυσκολότερες (ἀλλά ὄχι ἀδύνατες) ὀρισμένες ἐρμηνεῖες/παρερμηνεῖες.

Οἱ θέσεις αὐτές μοιάζουν ὅμως, καί ἀπό μιά σκοπιά εἶναι, πολύ γενικές καί ἀφηρημένες, ἀκόμη καί μετά τήν ἐπεξεργασία πού τίς κατέστησε συγκεκριμένες. Αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ἀφοροῦν ἔννοιες φιλοσοφικές, ἡ σχέση τῶν ὁποίων μέ τό ἀντικείμενο, τίς μεθόδους καί τή θεωρία τῶν ὑπόλοιπων ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν δέν εἶναι ἄμεσα ὀρατή. Θά χρειαζόταν ἐπομένως μιά εἰδική προσπάθεια γιά νά ἀποδειχθεῖ ἡ χρησιμότητά τους. Τό ἔργο αὐτό τό ξεκίνησε ὅμως ὁ ἴδιος ὁ 'Αλτουσέο, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ συνέδεσε ὀργανικά τή μαρξιστική ἔννοια τῆς ἀντίφασης μέ τή μαρξιστική ἀντίληψη τῆς ιστορίας, δέν παρέμεινε περιχαρακωμένος στόν χῶρο τῆς φιλοσοφίας, ἀλλά παρενέβη ἄμεσα καί στή συζήτηση γιά τήν ἴδια τήν ἐπιστήμη τῆς ιστορίας.

Στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, ὅταν ἔγραφε τά κείμενα πού σχολιάζουμε, ἀναφέρθηκε ἐγκωμιστικά στους δύο σημαντικότερους ἐκπροσώπους τῆς Σχολῆς τῶν *Annales*, στόν Λυσιέν Φέβρ (Lucien Febvre) καί στόν Φερνάν Μπρωντέλ (Fernand Braudel), ἀνάμεσα στά ὀνόματα τῶν ὁποίων ἔδωσε καί τό ὄνομα τοῦ 'Ερνέστ Λαμπρούς (Labrousse) (*Lire Le Capital*, τόμος II, σελ. 42). Ἡ πολυσυζητημένη φράση εἶναι ἡ ἐξῆς: «Στήν ἐποχή μας ὀρισμέ-

νοι ἱστορικοί ἀρχίζουν νά θέτουν ἐρωτήματα, συχνά μέ τρόπο πολύ ἀξιόλογο (γιά παράδειγμα ὁ Λυσιέν Φέβρ, ὁ Λαμπρούς, ὁ Μπρωντέλ...)». 'Ἐτσι, φαίνεται πῶς βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά πλήρη μεταστροφή ἀπό τίς θέσεις τοῦ 1955, ὅταν ὁ 'Αλτουσέο στή δημόσια ἐπιστολή του πρὸς τόν Πῶλ Ρικέο (Ricoeur), μετά τήν ἀναφορά «στό τόσο ἀμφισβητήσιμο παράδειγμα τοῦ Μπρωντέλ», ἐπεσήμεινε:

«θά ἤθελα μόνο νά σημειώσω ὅτι ἡ θετικιστική ἀντίληψη, ὅπως ἡ μπροντελιανή ἀντίληψη τῆς αιτιότητας, εἶναι στενά συνδεδεμένες μέ γενικές θεωρίες πού ἀφοροῦν τό περιεχόμενο τῆς ιστορίας (τόν ρόλο τῆς οικονομίας, τῆς ἰδεολογίας, τῆς πολιτικῆς κτλ.). Τό βασικό σχῆμα ἐξαρτᾶται, τελικά, ἀπό τή θεωρία (...) 'Ἐτσι, ὅταν λέτε πῶς τό ζήτημα εἶναι νά διαβαθμισθοῦν οἱ αιτιότητες, σκεπτόμενος σίγουρα τή μεσογειακή πυραμίδα τοῦ Μπρωντέλ, θά μπορούσε κανεῖς νά σᾶς ἀντιπαθέσει ἕναν ἄλλο τύπο "ἐνθέσεων - ἀπενθέσεων" πού θά συνέδεαν *διαλεκτικά καί ὄχι μηχανικά*, τίς διάφορες σφαῖρες δραστηριοτήτων στό γίνεσθαί τους». Καί σέ μιά ὑποσημείωση προσέθετε: «Δέν μπορῶ νά μὴν παρατηρήσω πῶς *στήν οὐσία* παίρνετε θέση ὑπέρ τοῦ σχήματος τοῦ Μπρωντέλ, ἐνάντια σέ ἄλλα σχήματα, καί ἰδιαίτερα ἐνάντια στό μαρξιστικό σχῆμα (βλ. τήν ἀπάντησή σας στόν Βιάρ...)».

Ἡ ἀπόλυτα κριτική στάση τοῦ 1955 μοιάζει λοιπόν τό 1965 νά ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ: «Ὄρισμένοι ἱστορικοί ἀρχίζουν νά θέτουν ἐρωτήματα, συχνά μέ τρόπο πολύ ἀξιόλογο (γιά παράδειγμα ὁ Λυσιέν Φέβρ, ὁ Λαμπρούς, ὁ Μπρωντέλ...)». Ἡ ἐντύπωση

ὅμως δέν εἶναι σωστή. Γιατί ὁ 'Αλτουσέρ προχωράει στή συνέχεια σέ μιά κριτική ἐξίσου ριζική μέ τήν παλαιότερη, προσάπτοντας στόν Μπρωντέλ καί στούς ἄλλους ὅτι στήν οὐσία παραμένουν θετικιστές. Διαβάζω:

«Διαπιστώνουν ἀπλά ὅτι στήν ἱστορία ὑπάρχουν διάφοροι χρόνοι, ποικιλίες χρονικές, χρόνοι βραχεῖς, μέσοι καί μακροί καί ἀρκοῦνται νά σημειώνουν τίς ἀλληλεπιδράσεις τους (interférences), ὡς παράγωγα τῆς συνάντησής τους. Δέν ἀναλύουν συνεπῶς τίς ποικιλίες αὐτές, ὡς παραλλαγές, στή δομή τοῦ 'Όλου πού διέπει ἄμεσα τήν παραγωγή τῶν παραλλαγῶν αὐτῶν» (*Lire Le Capital*, τόμος II, σελ. 42-43).

Καί πιά κάτω:

«Γι' αὐτό, ἂν καί ἔχουμε τό δικαίωμα νά συγκροτήσουμε αὐτές τίς διαφορετικές ἱστορίες, οἱ ὁποῖες δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπό διαφορικές ἱστορίες, δέν μπορούμε νά ἀρκεστοῦμε στό νά διαπιστώνουμε, ὅπως κάνουν συνήθως οἱ καλύτεροι ἱστορικοί τῆς ἐποχῆς μας, τήν ὑπαρξη διαφορετικῶν χρόνων καί ρυθμῶν, χωρίς νά τοῦς ἀναγάγουμε στήν ἔννοια τῆς διαφορᾶς τους, δηλαδή στήν τυπική ἐξάρτηση πού τοῦς συγκροτεῖ στή διάρθρωση τῶν ἐπιπέδων τοῦ 'Όλου» (ὁ.π., σελ. 48).

'Ετσι, ἡ συνέχεια μέ τό κείμενο τοῦ 1955 μοῦ φαίνεται δεδομένη. Μέ τή διαφορά ὅτι ὁ παραλληλισμός, τό 1955, μέ τόν θετικισμό, πού εἶναι ἕνα εἶδος ὕβρεως, ἀφοῦ δέν συνοδεύεται ἀπό ἐπιχειρήματα, τό 1965 ἀντικαθίσταται ἀπό τήν οὐσιαστική κριτική τῆς ἔννοιας τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου καί τῆς σχέσης του μέ τό ἱστορικό 'Όλο στόν Μπρωντέλ καί στούς μαθητές του.

Τρία, λοιπόν, ἀντιφατικά, συμπεράσματα: 1) ἡ κριτική τοῦ Μπρωντέλ καί τῆς Σχολῆς τῶν *Annales* συνεχίζεται 2) οἱ ἀξιόλογοι ἱστορικοί τῆς ἐποχῆς μας τό 1965 εἶναι, παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Φέβρ, ὁ Μπρωντέλ καί ὁ Λαμπρούς ἀλλά καί ὁ Μισέλ Φουκῶ (Michel Foucault) (ὁ 'Αλτουσέρ ἀναφέρει «τίς ἀξιόλογες μελέτες τοῦ Michel Foucault πάνω στήν *Ἱστορία τῆς Τρέλας καί τῆς Γένεσης τῆς κλινικῆς*») 3) οἱ κομμουνιστές ἱστορικοί ἐκείνων τῶν χρόνων, οἱ ὁποῖοι ἐδήλωναν ρητά, ὅτι τό σημεῖο ἀναφορᾶς τους ἦταν ὁ Μάρξ, γιά παράδειγμα ὁ Soboul, ὁ Κλώντ Μαζαρίκ (Claude Mazauric) ἢ ὁ Βιλάρ δέν ἀναφέρονται πουθενά.

Πῶς ἀντέδρασαν οἱ μαρξιστές φιλόσοφοι σέ ὅλα αὐτά; Ἡ στάση τῶν «κομματικῶν» στό ἐσωτερικό τῆς Γαλλίας ἦταν ἀπό ἀρνητική ἕως ἀνοιχτά ἐχθρική (Γκὺ Μπέσ, Ροζέ Γκαρωντύ, Ζιλμπέρ Μυρού, Λυσιέν Σέβ [Guy Besse, Roger Garaudy, Gilbert Murry, Lucien Sève], ἀκόμη καί ὁ θαυμαστής τοῦ Γκράμσι, Ζάκ Τεξιέ [Gramsci, Jacques Teixier]).

'Ανάλογες ἦταν οἱ ἀντιδράσεις στήν Πολωνία καί στή Σοβιετική 'Ενωση.

Πῶς ἀντέδρασαν οἱ μαρξιστές ἱστορικοί;

'Ο βίαιος, χολωμένος καί σέ πολλά σημεία κομπλεξικά «ἀντι-γαλλικός» λίβελος τοῦ E.P. Thompson, *The Poverty of Theory*, εἶναι ἴσως τό καλύτερο παράδειγμα γιά τή θύελλα πού ξεσήκωσαν τά δοκίμια τοῦ 'Αλτουσέρ στήν ψυχῆ τῶν πιά προικισμένων πρώην κομμουνιστῶν ἱστορικῶν, οἱ ὁποῖοι παρέμεναν στρατευμένοι ἀριστεροί.

'Ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν ὅμως οἱ ἀντιδράσεις στή Γαλλία. Ἡ Σχολή τῶν *Annales* δέν ἀπάντησε καί οἱ ἐκπρόσωποί της προτίμησαν, ἐκεῖνοι πού πάντα αἰσθάνθηκαν οὐσιαστικά ξένοι πρὸς «τόν μαρξισμό», νά τοῦς ὑποστηρίξει ἕνας μαρξιστής!

Στό διπλό τεῦχος τῶν *Annales* τοῦ Ἰανουαρίου-Φεβρουαρίου 1973 (συντακτική ἐπιτροπή τοῦ περιοδικοῦ ἐκείνη τήν περίοδο: Φερνάν Μπρωντέλ, Μάρκ Φερρό, Ζώρζ Φριντμάν, Ζάκ Λέ Γκόφ, Ἐμμανουέλ Λέ Ρουά Λαντιρί καί Σάρλ Μοραζέ [Fernand Braudel, Marc Ferro, Georges Friedmann, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie καί Charles Morazé]) δημοσιεύτηκε ἕνα κείμενο 33 σελίδων τοῦ Πιέρ Βιλάρ μέ τόν τίτλο «Histoire marxiste, histoire en construction», μέ τόν ὑπότιτλο «Essai de dialogue avec Althusser». Σ' αὐτό, ὁ Βιλάρ, ὁ συγγραφέας τῆς τρίτομης *Καταλωνίας* (*La Catalogne dans l' Espagne Moderne*, ἔκδοση τῆς Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Παρίσι, 1962), τόν ὁποῖο ὁ 'Αλτουσέρ τό 1955 προασπίστηκε καί δέκα χρόνια ἀργότερα ἀγνόησε, ἐξύμνησε τή συμβολή τοῦ Λυσιέν Φέβρ, τοῦ Λαμπρούς καί τοῦ Μπρωντέλ στήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας. Μέ ἀποτέλεσμα ὅπως μοῦ ἔλεγε, κάπως σαστισμένος, ὁ ἴδιος ὁ Βιλάρ, ὁ Μπρωντέλ νά τόν πάρει τηλέφωνο ἀμέσως μετά τήν κυκλοφορία τοῦ τεύχους καί νά τόν εὐχαριστήσει.

Δέν ὑπάρχει χρόνος γιά νά σχολιάσουμε τή διεξοδική κριτική πού ἄσκησε ὁ Βιλάρ στόν 'Αλτουσέρ, μερικές φορές σωστή, ἄλλοτε ἀδικη, οὔτε νά ἀναφερθοῦμε στό τίμημα πού πλήρωσε, ὡς πρὸς τίς δικές του θέσεις, γράφοντας αὐτό τό κείμενο. Νά θυμίσω σέ ὅσους ἐνδιαφέρονται ὅτι μποροῦν νά διαβάσουν στά ἑλληνικά τίς παρεμβάσεις του ὡς προσκεκλημένου τοῦ Κέντρου Μαρξιστικῶν Μελετῶν καί Ἐρευνῶν τόν Μάιο τοῦ 1966 στήν Ἀθήνα στόν τόμο τῶν πρακτικῶν τῆς Β' Ἑβδομάδας *Σύγχρονης Σκέψης* καί τίς ἐνοχλημένες ἐκρήξεις του στά σχόλια καί στίς ἐρωτήσεις ἐνός νεοφώτιστου ἀλτουσεριανοῦ, τοῦ φίλου μας Νίκου Πουλαντζᾶ.

Θά ἤθελα νά τελειώσω δίνοντας μερικά παραδείγματα πρόσφατων δικῶν μου ἀναγνώσεων κατὰ τή διάρκειά τῶν ὁποίων τά κείμενα τοῦ 'Αλτουσέρ

γιά τή διαλεκτική καί τήν ιστορία μου φαίνονταν ιδιαίτερα επίκαιρα.

Α. Διάβαξα στόν Πολίτη τοῦ Ἰουλίου-Αὐγούστου 2003 τό ἀπόσπασμα ἐνός κειμένου τοῦ Νίκου Σβορώνου τοῦ 1955, «Σκέψεις γιά μιὰ εἰσαγωγή στή νεοελληνική ιστορία», τό ὁποῖο ἐπαναδημοσίευσε ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς. Ὁ Σβορώνος ἔγραφε ἐκεῖ:

«Ἐδῶ πρέπει νά τονίσουμε ὅτι κάνουμε πλήρη διάκριση ἀνάμεσα στήν ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητα καί στὸν ἀφελή ἀντικειμενισμό, πού, ὅσο καί ἂν εἶναι χρήσιμος ὅταν περιγράφει δέν ἐξηγεῖ τίποτε καί δέν ἀποτελεῖ ἐπιστήμη, ἀλλὰ προπαρασκευαστικό ὕλικό γιά τὸν ἱστορικό ἢ τὸν ὑποκριτικό ἀντικειμενισμό, ἓνα εἶδος “καθωσπρεπισμοῦ” στήν ἐπιστήμη, πού προβάλλει ἀξιώσεις ἐρμηνευτικές ἀλλὰ καταλήγει σέ μιὰ πολλαπλότητα αἰτιῶν χωρίς ὀργάνωση καί κυρίως χωρίς ἱεράρχηση καί εἰσάγει “τεχνηέντως” ἢ μὴ, συνεχεῖς μεταθέσεις προβλημάτων πού ὀδηγοῦν σ’ ἓνα χάος χωρίς κέντρο καί ἐπίκεντρο» [καί ὁ Ἀσδραχᾶς προσθέτει: «προφανῆς ἀποδέκτης τῆς διατύπωσης ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς»].

Ἡ ἀποψη τοῦ Σβορώνου ὅτι ὁ Δημαρᾶς «καταλήγει σέ μιὰ πολλαπλότητα αἰτιῶν χωρίς ὀργάνωση καί κυρίως χωρίς ἱεράρχηση» δέν ἀποτελεῖ μιὰ διαφορετική διατύπωση τῆς ἴδιας ἀκριβῶς θέσης πού ὑπερασπίζεται ὁ Ἄλτουσερ στά κείμενά του γιά τή διαλεκτική καί τήν ιστορία πού μόλις σχολιάσαμε; Ἀντίθετα, ἡ ἀποψη τοῦ Σβορώνου ὅτι στὸν Δημαρᾶ παρατηροῦμε «συνεχεῖς μεταθέσεις προβλημάτων πού ὀδηγοῦν σ’ ἓνα χάος χωρίς κέντρο καί ἐπίκεντρο» δέν εἶναι δημιουργική. Ἄν τό 1955 εἶχε στή διάθεσή του τίς μελέτες τοῦ Ἄλτουσερ περί διαλεκτικῆς, ὁ σοφός καί σεβάσιμος φίλος μας δέν θά εἶχε γίνει σοφότερος καί δέν θά ἀπαρνοῖταν τή θεωρία τοῦ «κέντρου» γιά νά ἀσκῆσει κριτική «στὶς συνεχεῖς μεταθέσεις προβλημάτων» πού ἐπέβαλε στὸν Δημαρᾶ ἢ θεωρία τῆς ιστορίας πού ἐνστερνιζόταν;

Β. Μιά μεταπτυχιακή φοιτήτρια τῆς ιστορίας τῆς τέχνης τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης ἐτοιμάζει μιὰ διπλωματική ἐργασία γιά τίς «Νυχτερινές σκηνές στό ἔργο τοῦ Ζώρζ ντέ λά Τούρ (Georges de La Tour) (1593-1652)». Τό ἔργο τοῦ Λά Τούρ ξεφρνιάζει μέ τήν ἀνομοιογένειά του, γιά τό πόσο ἀσύνδετο μοιάζει μέ ὅτιδήποτε ἄλλο ζωγραφίζεται ἐκεῖνα τὰ χρόνια, μέ τὰ φωτιστικά ἐμφέ του.

Ἡ εἰδικευμένη ἔρευνα γιά τὸν Λά Τούρ, κυρίως γαλλόφωνη καί ἀγγλόφωνη, ἀρνεῖται νά δεῖ τίς ἀντιφάσεις καί τίς διαφορετικές ιστορίες στίς ὁποῖες συμμετέχει ὁ ζωγράφος, οὔτε κάνει καμιά προσπάθεια νά τίς ἱεραρχήσει, λαμβάνοντας ὑπόψη τῆς διαφορᾶ ἀνάμεσα στή μικρὴ κωμόπολη τῆς Λυνεβίλ, ὅπου ζεῖ ἀπὸ τὰ 27 του χρόνια, καί στό

Νανού, τήν πρωτεύουσα τῆς διφυῆς ὑπόστασης τοῦ Νανού ὡς καλλιτεχνικοῦ κέντρου τῆς Λωρραίνης καί ὡς καλλιτεχνικῆς περιφέρειας τῆς Ρώμης καί τοῦ Παρισιοῦ· τίς τεταμένες ἀλλὰ καί δημιουργικές σχέσεις ἀνάμεσα στή μικρὴ καλλιτεχνικὴ παράδοση τῆς Λωρραίνης καί στήν ἰταλική, τὴ γαλλικὴ καί τὴ φλαμανδικὴ παράδοση, πράγμα πού δέν εἶναι ἄσχετο καί μέ τίς πολιτικές ἐναλλαγές καί πολλαπλές ἐξαρτήσεις τῆς ἴδιας τῆς Λωρραίνης· τίς σχέσεις ἀνάμεσα στή ζωγραφικὴ τοῦ Λά Τούρ καί στὸν ἰταλικό καί στὸν φλαμανδικό Καραβατζισμό· τοὺς πειραματισμούς πού ἀναπτύσσονται ἀπ’ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα καί μετὰ, νότια καί βόρεια τῶν Ἄλπεων, γιά τὴν ἀπεικόνιση τῶν φωτιστικῶν πηγῶν στό ἐσωτερικό τοῦ πίνακα καί τὴν καθοριστικὴ παρουσία φωτιστικῶν ἐμφέ στό ἔργο τοῦ Λά Τούρ· τέλος, τὴν ἀντίφαση, πραγματικὴ ἢ φανταστικὴ, ἀνάμεσα στίς «ρεαλιστικὲς» ἀπεικονίσεις φτωχῶν χωρικῶν καί ζητιάνων ἀπὸ τὸν ἴδιο καί στό γεγονός ὅτι ὁ ζωγράφος ἦταν ταυτόχρονα πλούσιος γαιοκτῆμονας καί στυγνός ἐκμεταλλευτῆς τῶν χωρικῶν πού ἐργάζονταν στίς γαίες του.

Νά λοιπὸν πάλι: περισσότερες ιστορίες οἱ ὁποῖες πρέπει πρῶτ’ ἀπ’ ὅλα νά συνδεθοῦν ἀναμεταξύ τους, ζωγραφικὲς παραδόσεις μέ διαφορετικὴ πελατεία πού συνυπάρχουν στό χρόνο, ἂν καί μέ διαφορετικὴ ἔνταση, διασχίζουν τίς Ἄλπεις, τὸν Ρήνο καί τίς μεγάλες πεδιάδες τῆς βόρειας Γαλλίας, θραύσματα τῶν ὁποίων συναντᾶμε σέ μιὰ ἰσχυρὴ καί σχετικὰ ἀπομονωμένη καλλιτεχνικὴ προσωπικότητα τῆς Λωρραίνης. Ποιὲς εἶναι ὅμως οἱ κυρίαρχες καί ποιὲς οἱ δευτερεύουσες ἀντιφάσεις πού χαρακτηρίζουν τό ἔργο τοῦ Λά Τούρ ἀλλὰ καί τὴν καλλιτεχνικὴ σκηνὴ τῆς Λωρραίνης στό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰῶνα;

Γ. Μόλις κυκλοφόρησε ἡ δίτομη Ἑλληνικὴ Οἰκονομικὴ Ἱστορία, ΙΕ’-ΙΘ’ αἰῶνας τοῦ Σπύρου Ἀσδραχᾶ καί τῶν συνεργατῶν του. Ἀναρωτήθηκα σέ ποῖο βαθμὸ μάχης πού ἔδωσε ὁ Ἄλτουσερ κερδήθηκαν ἐδῶ στήν πράξη, χωρίς τυμπανοκρουσίες. Μοναδικὴ ρητὴ ἀναφορὰ ἢ λιτὴ χρῆση τῆς ἔννοιας τοῦ «ὑπερκαθορισμοῦ» στό κείμενο «Ὁ γεωγραφικὸς ὑπερκαθορισμός» τοῦ Μισέλ Σιβινιόν (Michel Sivignon). Οἱ χρόνοι ὅμως; Οἱ διαφορετικοὶ χρόνοι πού συνυπάρχουν καί στοὺς ὁποίους εἶναι ἀφιερωμένο ἓνα ὁλόκληρο κεφάλαιο τῆς εἰσαγωγῆς («Ἡ οἰκονομία, οἱ χρόνοι καί οἱ χώροι της»);

Ποῦ βρισκόμαστε ἐδῶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ Ἄλτουσερ; Πιὸ κοντὰ στή Μεσόγειο τοῦ Μπρωντέλ ἢ πιὸ κοντὰ στή μαρξιστικὴ ἀντίληψη τῆς ιστορίας; Οἱ διαφορετικοὶ χρόνοι ἔχουν βρεῖ τὴ θέση τους σ’ ἓνα ἱεραρχημένο, ἀντιφατικό Ὄλον πού κινεῖται λόγω τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων του καί ποιὲς εἶναι αὐτές; Ἐρωτήματα πού προκύπτουν ἔχοντας διαθέσει τὸν Ἄλτουσερ παλαιότερα, ἐρωτήματα πού τίθενται διαβάζοντας ἱστορικές μελέτες σήμερα.

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

του Θανάση Τζαβάρα

Δεδομένου ότι αυτή η εισήγηση εγγράφεται σε μιιά σειρά παρεμβάσεων με κυρίως φιλοσοφικό χαρακτήρα, ποικίλες εκδοχές της έννοιας *ιδεολογία* έχουν αναλυθεί και έτσι στο κείμενο που ακολουθεί δέν υπάρχει προσπάθεια ανάλυσης των ποικίλων εκδοχών της έννοιας της ιδεολογίας.¹ Για τίς ανάγκες του κειμένου όμως θά καταφύγουμε στην περίπου ουδέτερη περιγραφή της ιδεολογίας, από τό Λεξικό Μπαμπινιώτη, που δηλώνει ότι «ιδεολογία είναι μορφή πολιτικής, κοινωνικής ή ήθικης φιλοσοφίας με πρακτικό και θεωρητικό χαρακτήρα» και καλύτερα για τή δικιά μου όπτική «ιδεολογία είναι πολιτική, κοινωνική και ήθικη άρχή, τήν όποία ύπηρετεί κανείς με πίστη, άφοσίωση και πλήρη άνιδιοτέλεια». Είναι κατανοητό ότι μιιά τέτοια έξ όρισμού παραδοχή της ιδεολογίας, της αφαιρεί πάσα άρνητική ή σχετλιαστική (rejorative) σημασία.

Ίσως θά ήταν προτιμότερο νά έπιστρέψαμε στο τό όριζε ως *ιδεολογία* ό δημιουργός αυτής της έννοιας (και της ίδιας της λέξης *idéologie*), Ντεστύ ντέ Τρασί (Destutt de Tracy), τό 1796-1798:

«Είναι ή έπιστήμη που έχει για άντικείμενο τή σπουδή των ιδεών (με τή γενική σημασία των γεγονότων της συνειδήσεως), των ιδιοτήτων τους και των σχέσεών τους με τά σύμβολα που τίς αντιπροσωπεύουν και προπαντός με τήν καταγωγή τους. Η μειωτική σημασία της ιδεολογίας σημαίνει τήν κενή ανάλυση ή τή συζήτηση άφηρημένων ιδεών που δέν άντιστοιχοϋν στα πραγματικά γεγονότα».²

Έχει γίνει γνωστό ήδη στη σειρά αυτών των διαλέξεων ό πληθωρισμός της έννοιας *ιδεολογία* και πρέπει νά δηλωθεί ότι οι βιβλιογραφικές μου αναζητήσεις με έφεραν πιο κοντά στην άπελπισία παρά στη γνώση. Πλήν όμως θά κρατήσω επί του παρόντος, πέραν από τήν ως άνω σύγχυση, και τήν έννοια που θά μάς φέ-

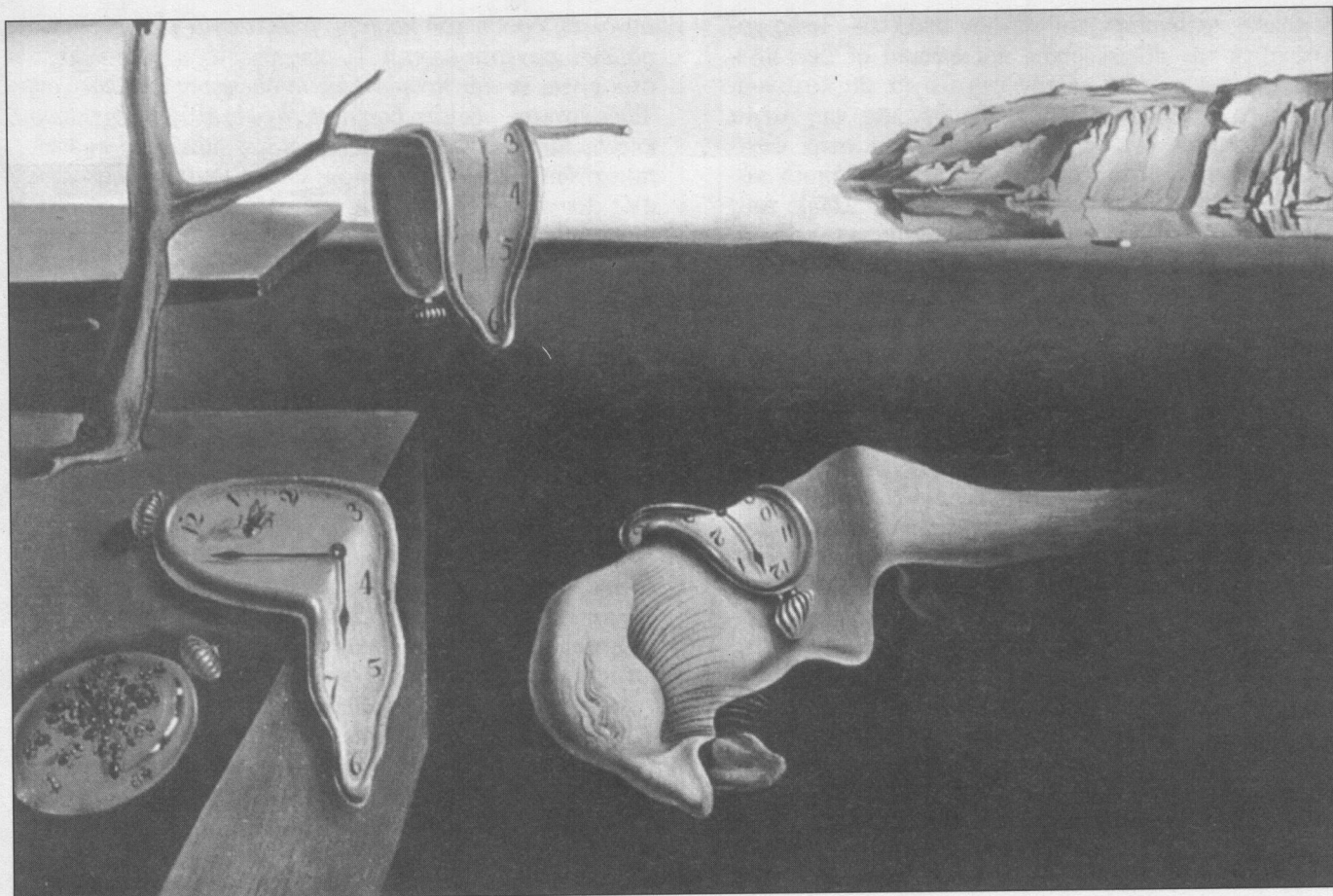
ρει πιο κοντά στον ψυχολογικό προβληματισμό, σχετικά με τήν *ιδεολογία* νοούμενη εδώ ως θέαση του κόσμου, κοσμοθεωρία, ή άκόμη τίς σχέσεις της όποιας ιδεολογίας με τή συνείδηση. Θά γίνει κατανοητό έλπίζω στη συνέχεια γιατί, στα όσα θά προσπαθήσω νά σάς πώ, προμοδοτώ τήν προσέγγιση της *κοσμοθεωρίας* και τήν προσέγγιση μέσω της *συνειδήσεως*.³

Προτού, όμως, προχωρήσω στην ανάπτυξη του θέματός μου, θεωρώ άναγκαίο νά κάνω κάποιες διευκρινίσεις σχετικά με τόν όρο *ψυχολογία*. Βεβαίως *ψυχολογία* θεωρείται ή έπιστήμη που μελετά τά ψυχικά φαινόμενα και τούς νόμους που τά διέπουν. Αν ήταν τόσο προφανές, και μάλιστα όταν μιλάει κάποιος σε μιιά όμήγυρη φιλοσοφικά ένημερων άκροατών, ό όρος *ψυχολογία* που χρησιμοποιείται εδώ ως τίτλος αυτής της παρέμβασης θά είχε άκριβώς τό ίδιο έννοιολογικό εύρος με τή *φυσική*, τή *χημεία* ή άλλες τέλος πάντων έπιστήμες, αυτές που συνήθως όνομάζουμε τυπικές ή θετικές έπιστήμες. Και όμως, ενώ ό ένημερος και μορφωμένος πολίτης της εποχής μας δέν ισχυρίζεται ότι

1. Πρόκειται περί μιās εισήγησης με τόν ίδιο τίτλο που έγινε στις 16 Δεκεμβρίου 2003 στο Άμφιθέατρο Ι. Δρακόπουλου του Πανεπιστημίου Άθηνών και είναι μέρος της σειράς διαλέξεων με κεντρικό θέμα *Ίδεολογία και Έπιστήμη*, που όργανώνει τό Τμήμα Μεθοδολογίας, Ίστορίας και Θεωρίας της Έπιστήμης.

2. André Lalande, *Λεξικόν της Φιλοσοφίας*, II, σελ. 747, Πάπυρος, Άθήναι, 1955.

3. Βασικό βοήθημα στην κατανόηση του προβλήματος της ιδεολογίας υπήρξε τό έργο του Raymond Boudon, *L'idéologie, L'origine des idées reçues*, Fayard, Paris, 1986. Αν δέν διευκρινίζεται μέσα στο κείμενο, ό ιστός των αναφορών αυτού του κειμένου προέρχεται από τά λήμματα της Encyclopedia Universalis 2002.

κάνει φυσικοχημεία, ὅταν παρασκευάζει, παραδείγμα-
τος χάρι τόν καφέ του, ὁ τίμιος καὶ μορφωμένος ἢ
καὶ καλύτερα ὁ φιλοσοφημένος πολίτης θεωρεῖ ὅτι νο-
μίμως μπορεῖ νά ἰσχυρίζεται ὅτι «κάνει ψυχολογία»
ὅταν συνομιλεῖ μέ κάποιον ἢ παίρνει ποικίλες ἀποφά-
σεις μέσα στήν καθημερινότητά του. Τό ἄκαιρον αὐτῆς
τῆς καταστάσεως ὀφείλεται ἐν πολλοῖς σέ σειρά παρε-
ξηγήσεων.

Ἡ πρώτη καὶ ἀπλούστερη παρεξήγηση συνίσταται
στό γεγονός ὅτι οἱ θεράποντες τῆς ψυχολογίας, ὄντας
ὄλοι ἀπόγονοι τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς ἐπιστημονι-
κῆς ἐπανάστασης, ἔχουν τήν ἀνάγκη νά χρησιμοποιοῦν
στήν πραγματικότητα ἕναν προφανή ἐπιθετικό προσ-
διορισμό δηλαδή νά διευκρινίζουν πάντα ὅτι ὑπηρε-
τοῦν τήν ἐπιστημονική ψυχολογία. Νά τονίσω ὅτι ὁ
ὄρος ψυχολογία, ἐλληνογενής νεολογισμός πού πρωτο-
παρουσιάστηκε ὅμως στή Δύση, μαρτυρεῖται ἀπό τό
Μελάχθωνα τό 1590 καὶ χρησιμοποιεῖται συστηματικά
ἀπό τόν Wolf στήν *Psychologia Empirika* (1732) καὶ
τήν *Psychologia Rationalis* (1734). Τοῦτο τί ὑποδηλώ-
νει ἄραγε; Ἀπουσία τῆς ψυχολογίας πρὸ τῆς ληξιαρ-
χικῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας ἢ ὅτι κάνανε πρὶν ψυχολο-
γία χωρίς νά τήν ὀνομάζουν ἔτσι, ὅπως ἐμεῖς σήμερα
τή χρησιμοποιοῦμε;⁴

Σέ αὐτό τό σημεῖο θά ἤθελα νά θυμίσω τή θαυμά-
σια τοποθέτηση τῆς Ζακλίν ντέ Ρομιγύ (Jacqueline de
Romilly) στή σχετική μελέτη «*Βάστα Καρδιά μου*», μέ
ὑπότιτλο «*Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ψυχολογίας στά ἀρχαῖα
ἐλληνικά γράμματα*». Ἐπισημαίνει λοιπόν πῶς στόν
Ὅμηρο πού συναντᾶμε γιά πρώτη φορά ἐκεῖνη τήν
ἐπεξεργασία τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ κόσμου, πού θά
ἀνοίξει στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες τόν δρόμο στήν ἐλλη-
νική φιλοσοφία, ἡ ὁποία κατά βάση ὑπῆρξε, κατ' αὐτήν
τήν ἐννοια, μιά Ψυχολογία. Αὐτό τό ἀπόσπασμα τῆς
Ὁδύσειας στό Υ 18, πού λέει ὀμηριστί «*Τέτλαθι δῆ,
κραδίη*» καὶ πού σημαίνει «ἀντεξε», «ὑπόμεινε», «κρα-
τήσου», «βάστα καρδιά μου», καθ' ὁμολογίαν καὶ ὑπό-
δειξιν τῆς συγγραφῆς καὶ πολλῶν περὶ τά τοιαῦτα
ἀσχολουμένων, ἀποτελεῖ στήν παγκόσμια γραμματεία⁵

4. Θανάσης Καράβατος, *Τά πρώτα δῆματα τῆς Ψυχολο-
γίας στήν Ἑλλάδα*, Ὁδυσσεύς, «*Τρίαψις Λόγος*» 4, Ἀθή-
να, 1991, ὅπου καὶ ὅλες οἱ ἱστορικές ἀναφορές στήν Ψυ-
χολογία.

5. Jacqueline de Romilly, *Βάστα Καρδιά μου, Ἡ Ἀνά-
πτυξη τῆς Ψυχολογίας στά Ἀρχαῖα Ἑλληνικά Γράμματα*,
Τό Ἄστυ, Ἀθήνα, 1997.

τήν πρώτη καταγραφή του «ένδον σκάπτε». Ίσως χά-
ρη σέ αυτή τήν παρατήρηση, και φυσικά σέ ὅσα πολ-
λά παραλείπω σχετικά μέ τήν *ψυχολογία*, θά κατανοή-
σετε ὅτι ὁ δεύτερος ὀρισμός τῆς ἔννοιας ψυχολογία
εἶναι ὄχι ἐπιστημονικός, ἀλλά ἀναφέρεται στήν ψυχι-
κή κατάσταση, δηλαδή στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο κά-
ποιοι σκέφτεται καί σχετίζεται μέ τή ζωή, τούς
ἀνθρώπους καί τά πράγματα (καί τόν θάνατο). Ἔτσι,
ἐνῶ στήν ἐπιστημονική ψυχολογία, πού ἔλεγα πῶς πά-
νω, μερικοί μόνο ἀπό μᾶς εἴμαστε ἐπιστήμονες ψυχο-
λόγοι, ὅλοι ὅμως σ' αὐτή τήν αἴθουσα ἔχουμε μία ψυ-
χολογία. Ἐπομένως, εἶναι ἐντελῶς δικαιολογημένη ἡ
χρήση τῆς ψυχολογίας ὡς μὴ ἐξειδικευμένου ἐπιστημο-
νικοῦ ὄρου στήν καθημερινότητα.

Ἔτσι θά ἐπιφυλάξουμε τόν καθορισμό τῆς ἐπιστημο-
νικῆς ψυχολογίας, μέ προφανή ἡμερομηνία γένεσης
στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, στό τυπικό πεδίο τῶν ἐπι-
στημῶν καί μάλιστα θά τῆς ἀποδώσουμε καί ἓνα μη-
τρικό χαρακτήρα, ἓνα ρόλο *μήτρας* δηλαδή ὡς γενέτει-
ρας πάσης θεωρητικῆς ἢ ἐφαρμοσμένης ἐκδοχῆς πού
ἀφορᾷ τά ψυχικά φαινόμενα, φυσιολογικά καί παθο-
λογικά. Ἔτσι, αὐτή ἡ *ψυχολογία* ἔχει τό ἴδιο ἐπιστη-
μολογικό εἰδικό βάρος μέ τίς ἐξίσου μητρικές ἐπι-
στήμες, τή *φυσική*, τή *χημεία*, τή *γλωσσολογία* καί τήν
κοινωνιολογία. Εἶναι προφανές ὅτι σέ αὐτή τήν ἐπι-
στημονική ψυχολογία πού μόλις ἀνέφερα, ἐπιπρόσθε-
τοι ἐπιθετικοί προσδιορισμοί εἶναι ἀπαραίτητοι γιά νά
ἔχουμε τήν ἐπιστημολογική μας συνείδηση ἤσυχη. Για-
τί μπορῶ νά σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι στίς σχέσεις μετα-
ξύ τῆς φυσιολογικῆς ψυχολογίας, τῆς κλινικῆς ψυχο-
λογίας, τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας καί τῆς κοινωνι-
κῆς ψυχολογίας, δέν ὑφίστανται κάποιες σχέσεις ἐνό-
τητας καί ὁμοιομορφίας, ἀλλά ἀνιχνεύονται μόνο μα-
κρινές συγγενικές σχέσεις ὡς πρός τά πιθανά ἀντικει-
μενα μελέτης ἢ καί τίς μεθόδους ἐργασίας.⁶

Μετά ἀπό αὐτές τίς διευκρινίσεις θά πρέπει νά ἀνα-
σῶ ἀπό τό σχετικό ἐννοιολογικό ὄπλοστασιο περί
τήν *ιδεολογία*, ἐκείνες τίς περιοχές πού μποροῦν νά
ἔχουν ἄμεση σχέση εἴτε μέ τήν ἔκφραση «*κάνω ψυχο-
λογία*», εἴτε μέ τό γεγονός ὅτι «*ἔχω μιά ψυχολογία*».
Τό πεδίο λοιπόν τῆς *ιδεολογίας*, μᾶς προσφέρεται γιά
ψυχολογικές προσεγγίσεις σέ δύο τουλάχιστον σημεία:
τό ἓνα ἀφορᾷ τήν *κίβδηλη συνείδηση* καί τό ἄλλο τή
διαμόρφωση τῆς ὁποίας διαδικασίας δημιουργίας ἢ
ἀναζήτησης μᾶς *οὐτοπίας*.

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τό πρῶτο σκέλος πού δηλώνει ὁ
τίτλος μας, δηλαδή τήν *ιδεολογία ὡς ψυχολογία*. Θά
εἶναι τώρα κατανοητό ὅτι πλῆθος ἐφαρμογῶν τῆς *ιδε-
ολογίας* ὡς κατάστασης ἢ ὡς ἐπιθέτου, παραδείγματος
χάρη στήν ἔκφραση «*ιδεολογικές χρήσεις τῆς τάδε ἐπι-
στήμης ἢ τοῦ δείνα συγγραφέα*», παραπέμπει σέ αὐτό
τό ὁποῖο ἤδη ὁ Μπουγάς ἔχει θίξει, στή λειτουργία
μᾶς *ιδεολογικῆς φενάκης ἢ ἀκόμη καί στή λειτουργία*
μᾶς κοσμοθεωρίας (Weltanschauung). Βεβαίως ὁ
Λυσιέν Γκολντμάν (Lucien Goldmann) μᾶς θυμίζει κα-
ταλλήλως ὅτι ἐνῶ ἡ *κοσμοθεωρία* παραπέμπει σέ μιά

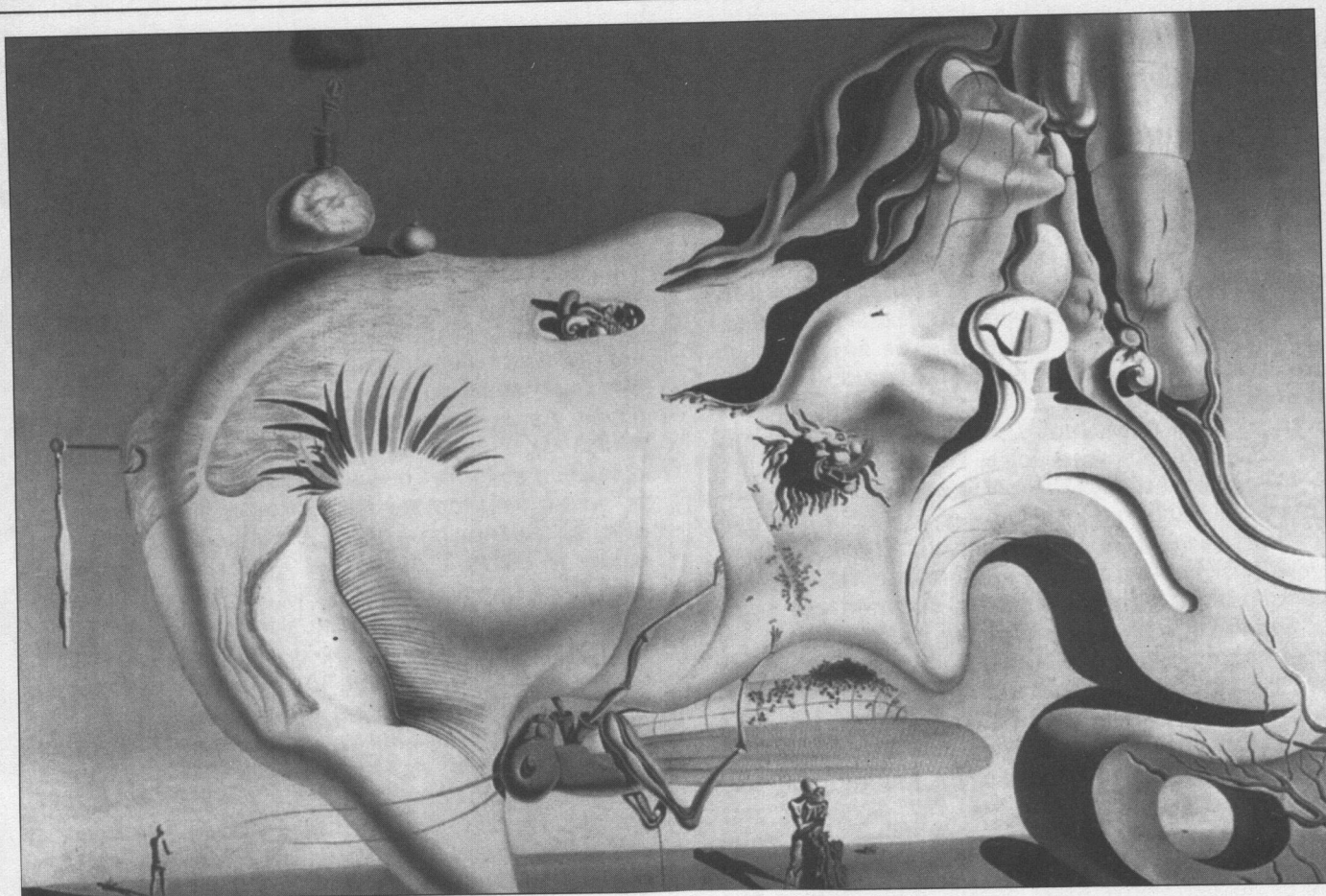
*συνολική ὄραση τοῦ κόσμου, ἡ ἰδεολογία εἶναι καί πα-
ραμένει πάντοτε μερική*. Τί συνέπειες ἔχει τοῦτο πάνω
στό εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ συνειδητοῦ ὑποκειμένου,
Ἐδῶ ἔρχεται νά μᾶς βοηθήσει ἡ *ψυχολογία*, ὄχι μόνο
ἐκείνη πού κατέγραψε τίς ἀτομικές διαφορές προσω-
πικότητων, οὔτε ἐκείνη πού ἔδωσε ιδιαίτερο τονισμό
στίς κοινωνικές διαστάσεις τοῦ ἀτόμου.

Θά μᾶς βοηθήσει στήν προσέγγιση τῆς λειτουργίας
τοῦ *συνειδητοῦ ὑποκειμένου* ἡ ψυχαναλυτική θεωρία,
οἱ προεκτάσεις τῆς καί οἱ τυχόν, οἱ extra muros, ἐφαρ-
μογές τῆς. Εἶναι κρίσιμο, λοιπόν, ἐδῶ νά τονίσουμε ὅτι
στή γέννηση, τήν ἀνάπτυξη καί τήν ὠριμότητα τοῦ
ἀνθρωπίνου ὑποκειμένου ὁ Φρόντ καί οἱ συνεχιστές
του ἔχουν διαμορφώσει τή θεωρία ἐνός ψυχικοῦ ὄργα-
νισμοῦ πού λειτουργεῖ μέ δεδομένες δομές, μέ δεδομέ-
νες ἀλληλοεπιδροῦσες δυνάμεις, μέ μηχανισμούς περι-
γράψιμους καί ἐν τέλει μέ μίαν κατ' οἰκονομίαν λει-
τουργία. Ἔτσι ἡ *ψυχανάλυση* διευθετεῖ μιά ἀρκετά
σφαιρική θεωρία τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας, στήν ὁποία
ἀναγνωρίζει ὅμως τό *πρωτεῖον* τῆς κοινωνικῆς κατα-
γωγῆς *κάθε* ψυχολογίας. Σέ αὐτή, λοιπόν, τήν ἐγκαθι-
στάμενη σὺν τῷ χρόνῳ καί μέχρι τήν ὠριμότητα, δο-
μή καί λειτουργία αὐτοῦ τοῦ ψυχικοῦ ὄργανου, ἡ ψυ-
χανάλυση προσπαθεῖ νά διευκρινίσει ποιό εἰδικό βάρος
ἔχει αὐτή καθεαυτή ἡ *ὑπόσταση* τοῦ ὑποκειμένου καί
τί ρόλο τυχόν παίζουν ἐξωγενεῖς, δηλαδή οἰκογενεια-
κοί καί γενικότερα κοινωνικοί, παράγοντες.

Κεντρική ἐννοιολογική παραδοχή *κάθε* ἀνάλυσης
πού ἔχει σχέση μέ τή φροϋδική ψυχανάλυση εἶναι ἡ
σύγχρονη ἀλλά ἀντιθετική ὑπαρξη στήν καρδιά, στήν
βάση καλύτερα, αὐτοῦ τοῦ ψυχικοῦ ὄργανισμοῦ τῶν
λειτουργιῶν τοῦ *συνειδητοῦ* καί τοῦ *ἀσυνειδήτου*. Καί
ὅταν λέμε ἀντιθετική [ὑπαρξη], ἐννοοῦμε μιά κατ' ἀνά-
γκη *συνθήκη ἀμοιβαίου ἀποκλεισμοῦ* μεταξύ τῶν *συ-
νειδητῶν* μας *πραγμάτων* καί τῆς *ἀσυνειδήτης* ζωῆς.
Ἄς γίνω καί ἐδῶ πάλι σαφές. Ἡ ψυχανάλυση μιλάει
μόνο γι' αὐτό τό ζεῦγος ἐνοιῶν καί δέν πολιτογραφεῖ
καμιά προγενέστερη ἢ μεταγενέστερη χρησιμοποίηση
τῶν ἐνοιῶν ἢ τῶν παραγῶγων περί τήν *συνείδηση*.
Ἔτσι ἄς τονιστεῖ, γιά ἄλλη μιά φορά, ὅτι οἱ βασικές
ἐννοιες τῆς ψυχανάλυσης εἶναι τό *συνειδητό* (The Con-
scious) καί ὄχι ἡ *συνείδηση* (consciousness) ἢ ἡ *ἠθι-
κή συνείδηση* (conscience), τό *ἀσυνείδητο* καί ὄχι τό
ὑποσυνείδητο ἢ τό *ὑπόρρητο* καί φυσικά βρισκόμαστε
σέ μεγάλη ἀπόσταση ἀπό τήν *ἀσυνειδησία* ἢ ἀκόμη
καί τήν *κατάσταση ἐργήγορης* ἢ στήν κατάσταση τῶν
ἀνθρώπων πού βρίσκονται σέ *κάμα*.

Καί ὅμως, ὅπως κανένας θά περιμένε καί θά ἀπαι-

6. Σχετικά μέ τήν ἐπιστημολογία τῆς ψυχολογίας, ἔχου-
με καταγράψει τή θέση μας στό: Θ. Τζαβάρας, «Οἱ σχέ-
σεις ψυχολογίας καί ψυχιατρικῆς ἀπό ιστορικο-ἐπιστημο-
λογική ἀποψη», *Ψυχολογικά Θέματα*, 1991, 4(2), 113-
121. Σέ αὐτό τό κείμενο διευκρινίζεται ἐπαρκῶς καί ἡ σχέ-
ση ψυχολογίας-ψυχιατρικῆς.

τοῦσε ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση, δέν θά τῆς ἐπιτρεπόταν νά παραβλέψει τίς ὅποιες συνέπειες ἔχει ἐπὶ τοῦ ἀτομικοῦ ψυχιμοῦ ἢ κοινωνικῆ ὀργάνωση, οἱ οἰκογενειακές σχέσεις, οἱ νόμοι τῆς κοινωνίας κ.λπ., κ.λπ. Ἔτσι, λοιπόν, μετὰ ἀπὸ μιά πρώτη περίοδο, ὅπου ἡ πρόταση τοῦ συμπλέγματος τοῦ Οἰδίποδα ἐπέτρεπε νά ἐπιλυθοῦν ποικίλα προβλήματα τῶν σχέσεων τῶν παιδιῶν μέ τούς ἐνήλικες ἢ τῶν παιδιῶν μέ τὴν κοινωνία, ἀκολουθώντας πάντοτε τούς ἐνδοψυχικούς κανόνες καὶ ἀρχές, μετὰ ἀπὸ μιά περίοδο θεωρητικῶν καὶ κλινικῶν ἀναλύσεων, ὁ Φρόντ πρότεινε μιά συμπληρωματικὴ ὀργάνωση αὐτοῦ τοῦ ψυχικοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ ὁποία θά συμπεριλαμβάνει *συνειδητά* καὶ *ἀσυνείδητα* μέρη, ἀλλά θά περιγράφει πολὺ καλύτερα τὴ μοίρα τῆς ποικιλίας τῶν σχέσεων πού ὀδηγοῦν τὸν καθένα μας πρὸς μιά ψυχικὴ ὀριμότητα. Ἐδῶ μιῶν γιὰ τὴν κεντρικὴ ἔννοια τοῦ Ἐγῶ, γύρω ἀπὸ τὸ ὅποιο βρίσκονται σέ τροχιά τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Ἐκεῖνο.

Αὐτές οἱ τρεῖς ψυχικὲς περιοχές (Instanz) διατηροῦν συνεχόμενες κοινωνικὲς ἐπιρροές, πού στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς ἀποτελοῦν τὴ βάση τοῦ συμπεριφέρεσθαι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Σέ αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι χρήσιμο νά διευκρινιστεῖ ὅτι ὅλες αὐτές οἱ ψυχικὲς περιοχές ἐνῶ κινοῦνται ὡς ἓνα ἄλλο πλανητικὸ σύστημα, ἡ θεω-

ρία καὶ ἡ κλινικὴ δέν ἀναγνωρίζει σέ κανένα καὶ σέ τίποτα τὸ ρόλο τοῦ [ἐνδοψυχικοῦ] ἡλίου.

Ἡ περιοχὴ τοῦ Ἐγῶ, τώρα, συγγενεῦει ἄμεσα μέ τὸ ἐπονομαζόμενο Ἐπερεγῶ πού στήν πιά ἀπλή του παραδοχὴ ἀποτελεῖ τὸν ἐνδοβεβλημένο, ἐξ οὗ καὶ ἀσυνείδητο *Νόμο*, τὸ ὅποιο ὅπως μᾶς εἶναι σέ ὅλους γνωστό προκαλεῖ ποικίλες ἐν τέλει ἀπαγορεύσεις καὶ δημιουργεῖ τίς συνακόλουθες ἐνοχές. Οἱ περιοχές τοῦ ψυχικοῦ ὀργανισμοῦ πού εἶναι λιγότερο γνωστές εἶναι αὐτές πού ἐπονομάζονται *Ἐξιδανικευτικὲς Περιοχές*. Σέ αὐτὸ τὸν ψυχικὸ χῶρο ὁ Φρόντ καὶ οἱ μαθητές του ἔχουν περιγράψει τὸ *Ἰδανικὸ Ἐγῶ* (Ideal Ich) καὶ τὸ *Ἰδεῶδες* τοῦ Ἐγῶ (Ich Ideal). Θά ἤθελα νά πῶ, ἂν δέν ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νά ἐκλειφθεῖ αὐτὸ ὡς κάποια ὑποτίμηση, θά ἤθελα νά τονίσω πῶς, ἂν κάτι μᾶς ταλαιπωρεῖ στή ζωὴ μας, δέν εἶναι τὸ Ἐπερεγῶ, οἱ *Νόμοι* του καὶ οἱ ἐνοχές μας. Στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς φτάνει σέ μιά πρώτη προσέγγιση νά εἶσαι νομιμόφρων καὶ μᾶλλον καλὰ περνᾶς στήν καθημερινότητά σου. Καὶ ἐπιπλέον ὁ ἄνθρωπος ἔχει προβλέψει χίλιες-δύο ἀπενεχοποιητικὲς περιπτώσεις καὶ ἄλλοι. Τὰ ἰδανικά καὶ τὰ ἰδεῶδη, ὡς μέρος ἀσυνείδητο τοῦ Ἐγῶ, μᾶς ταλαιπωροῦν καὶ θά μᾶς ταλαιπωροῦν πάντα, γιατί στήν ὄντολογία τους ἐμπεριέχουν ἐξωλογικὲς δε-

σμεύσεις, οι οποίες θεβαίως είναι κληρονόμοι του τρόπου που μεγαλώσαμε, αλλά παραμένουν εκεί πέρα δραστήριες και ενοχλητικές παρόλη τη λογική επεξεργασία που μπορεί κάποιος να τους κάνει. Ακόμη και η ψυχαναλυτική διεργασία δεν κατορθώνει ενίοτε να απαλλάξει κάποιον από την τυραννία τους.

Μέ την ευκαιρία αυτή θυμάμαι τό τί μου έλεγε μία εξαιρετικώς εύφυής και εκπάγλου καλλονής φοιτήτριά μου εδώ και πολλά χρόνια: «Όλα καλά, ρε παιδί μου, αν δεν είχα αυτό τό ελάττωμα στό σώμα». Είχα υποθέσει ότι η νεαρά αυτή ύπαρξη έκρυβε κάτω από τά κλασικά ρούχα κάποιο μή όρατό ελάττωμα. Του θάρρους και της αναιδείας έπιτρεπούσης τή ρωτώ: «Τί τρέχει ρε παιδί μου»; Μου λέει: «δέ βλέπεις πώς είναι εδώ πίσω από τό γόνατό μου;». Πρέπει να πω ότι δεν διαπίστωνα καμία άνωμαλία, είτε ανατομική, είτε δερματική, είτε αισθητική. Δηλώνοντας τήν άδυναμία μου να κατανοήσω τό πρόβλημα μου είπε: «Μαρέ δικιο είχε ο πατέρας μου που τό έχει διαπιστώσει και όλοι σας κάνετε ότι δεν τό βλέπετε!». Αν αυτό δεν λέγεται βασανιστικό *ιδεώδες του Έγώ*, σχετιζόμενο με τή θεωρία περί γάμπας του μπαμπά της φίλης μου, κατανοείτε τώρα πόσο πολύπλοκα είναι τά πράγματα.

Θά μπορούσα, βέβαια, να πολλαπλασιάσω τά κλινικά παραδείγματα που εκφράζουν τά πολλαπλά παιχνίδια των ποικίλων αυτών περιοχών του ψυχικού μας όργάνου κατά τήν εξέλιξη και τήν ώριμανση του ανθρώπινου υποκειμένου. Κάνοντας όμως οικονομία χρόνου, θά ήθελα απλώς να αναφερθώ σε ζητήματα που σε ποικίλες διαχρονικές στιγμές άπασχόλησαν τόν Φρόντ και τούς περι αυτόν. Δεδομένου ότι η ταύτιση ή ταυτοποίηση στοιχειοθετεί τή μείζονα εκείνη λειτουργία που έπιτρέπει να είμαστε εν τω κόσμω τούττω με αυτόνομο τρόπο, θά σάς είναι όρατό σύμφωνα με τά λίγα που είπα πιο πάνω, πώς οι ταυτίσεις μας παίζουν πολύ μεγάλο ρόλο και δεν έμπεριέχουν μόνο τά υποκείμενα, σημαίνοντα ή μή, αγαπητά ή όχι, αλλά και τίς ιδέες τους, τήν άποψη τους για τόν κόσμο, τήν άποψη τους για τίς ιδέες και εν τέλει τήν άποψη τους για μās τούς ίδιους. Είναι σε αυτό τό σημείο που επί δεκαετίες σκόνταψε ο Φρόντ, στήν προσπάθειά του να κατανοήσει τήν ανθρώπινη φύση και τίς παρεκκλίσεις της προς διαστροφές, νευρώσεις, ψυχώσεις αλλά και πολέμους, σκλαβιές και καταπιέσεις. Εν βραχυγραφία τή μόνη άπάντηση που βρίσκει ο Φρόντ είναι ότι είναι δυνατόν να ταυτιζόμαστε με τά ιδανικά και τίς άπόψεις κάποιου άλλου, να μοιραζόμαστε τίς ίδιες ταυτίσεις με πολλούς άλλους και έτσι να δημιουργούμε τή βασική μαγιά για τή λειτουργία της μάζας και τήν επιβίωση, δές τό θρίαμβο των τυράνων και δικτατόρων.

Κατ' αυτή, λοιπόν, τήν έννοια εκείνο που μās άπασχολεί στή σειρά αυτών των διαλέξεων, δηλαδή ή ιδεολογία και ή λειτουργία της, είναι στή βάση της μία ψυχολογική λειτουργία, ή οποία μπορεί να συνδιαλέγεται με σημαντικό τρόπο με αυτό που ονομάζεται

άλλοτρίωση και κίβδηλη συνείδηση. Κατά μία εκτίμηση, ή οποία δεν είναι γενικώς παραδεκτή αλλά είναι λειτουργική ως προς τό πρόβλημα που μās άπασχολεί εδώ, μπορεί να γίνει κατανοητή ή σχιζοφρένεια, δηλαδή ή μείζων έκφραση ψύχωσης, από τή λειτουργία και τήν ύπαρξη της κίβδηλης συνείδησεως. Η θέση αυτή που υποστηρίζει σε σχετικό γνωστό του έργο ο Γιόζεφ Γκάμπελ (Joseph Gabel),⁷ τείνει να έπιτρέψει τήν κατανόηση του πώς δημιουργείται αυτός ο νέος κόσμος της ψύχωσης, ένας κόσμος χωρίς συνειδητότητα, «σε μία μοναδική διαμόρφωση ενός παραληρήματος που αντικειμενοποιεί τό υποκείμενο μέσα στή γλώσσα χωρίς διαλεκτική», όπως θά έλεγε και ο Ζάκ Λακάν στο «Λόγο της Ρώμης». Η *άλλοτρίωση*, λοιπόν, ή *κίβδηλη συνείδηση* και ή *σχιζοειδικότητα* μπορεί να θεωρηθούν σε τελική ανάλυση και ή ψυχολογική βάση της ουτοπίας. Σε παλαιότερη εργασία, τήν οποία είχαμε παρουσιάσει ή Έλένη Τζαβάρα και εγώ, είχαμε ισχυριστεί —και δικαίως νομίζω σήμερα— πώς και ο ίδιος ο Φρόντ, ο οποίος προσπαθεί να άπομυθοποιήσει τά ανθρώπινα πράγματα και να άπελευθερώσει τόν Άνθρωπο, είναι και αυτός δυνάμει δημιουργός ουτοπιών και για τούτο ένα μόνο παράδειγμα άρκει.⁸

Πρόκειται για τήν προσχώρησή του στήν έπονομαζόμενη *ιδεολογία της προόδο*. Πίστευε άκράδαντα στο ούμανιστικό ιδεώδες και στο γεγονός ότι με τήν προόδο, τήν *έπιστήμη* και τή *μόρφωση* ο άνθρωπος και τά δεινά του θά βελτιώνονταν μέσω της άπάλειψης της άγνοιας και της *άλλοτρίωσης* και ότι κάποτε ή ανθρωπότητα θά ήταν ένας ανθισμένος άγρός που θά έκατοικείτο από όμορφους νέους και αγαπημένους ανθρώπους. Αυτή τήν άποψη δεν τήν κράτησε για πάντα, χωρίς βέβαια να άποσύρει τήν έμπιστοσύνη του στήν *έπιστήμη* άπογοητεύτηκε από τίς πολιτικές εξελίξεις που έζησε. Δεν έχει κανένας παρά να διαβάσει τίς τόσο επίκαιρες και άπογοητευτικές σκέψεις του για τόν πόλεμο. Στή γραμμή μās τέτοιας ουτοπίας έγγράφονται χωρίς καμία άμφιβολία μαθητές του Φρόντ, όπως ο Βίλχελμ Ράιχ (Wilhelm Reich) ή ακόμη και ο Μαρκοϋζε του *φροϋδομαρξιστικού Μονοδιάστατου Άνθρώπου*. Αλλά αυτά είναι αντικείμενο μιάς άλλης συζήτησης.

Ένα χαρακτηριστικό ζήτημα αυτής της ιδεολογικής προσχώρησης και του Φρόντ, όπως άλλωστε και του

7. Ο Joseph Gabel είναι ένας ανατολικοευρωπαϊός ψυχίατρος, με φιλοσοφικές σπουδές και άνησυχίες και τό κύριο έργο του είναι τό: *La Fausse Conscience*, Les Editions de Minuit, Troisième édition revue et augmentée, Paris, 1962. Τό πλούσιο αυτό κείμενο χωρίς άμφιβολία υπήρξε τομή για τήν άριστερή γαλλική διάνοηση, αλλά εν τέλει είχε πολύ ισχυρή επίδραση στήν ψυχιατρική σκέψη.

8. Α. Τζαβάρας και Η. Τζαβάρας, *Sur l'Utopie Freudienne in Η Ουτοπία*, Πρακτικά του Διεθνούς Άνθρωπιστικού Συμποσίου 1984, Αθήνα, 1986

Μάρξ, στην πρόοδο, είναι η διαφορετική κατανόηση για τη φτώχεια και τον πλούτο, την έλλειψη και αφθονία, την οποία προσέφερε ο βορειοαμερικανός συγγραφέας Μάρσαλ Σάλινς (Marshall Sahlins) στο περιβόητο βιβλίο του *Stone Age Economics*,⁹ που καταδεικνύει ότι σέ αυτές τις «πρωτόγονες» και «φτωχές» κοινωνίες υπήρχε μιά απόλυτα κατοχυρωμένη ζωή αφθονίας, έστω και αν σέ αυτές τις κοινωνίες γνωρίζουμε όλο τό ζήτημα της πρωτόγονης νοοτροπίας που περιγράφει ο Λεβύ Μπρούλ (Levy-Bruhl) ή τό ζήτημα της μαγείας, έτσι όπως τό ανέλυσε ο Μάρσελ Μώσ (Marcel Mauss).

Εάν ή ροή τών επιχειρημάτων μου κατάφερε κάπως νά σās πείσει για τό γεγονός ότι *πάσα ιδεολογία είναι απαραίτητα και μιά ψυχολογία*, τουλάχιστον υπόρρητη ψυχολογία της καθημερινότητας, κατά την ίδια έννοια της υπόρρητης φιλοσοφίας τών επιστημόνων που έχει προτείνει ο Αλτουσέρ, τό δεύτερο, δηλαδή ή ψυχολογία ως ιδεολογία υποθέτω ότι σύντομα θά σās φανεϊ προφανές.

Εδώ προβάλλει μετά σαφηνείας ή ανάγκη που φαίνεται νά έχει τό έν δράσει στην κοινωνία υποκείμενο νά επιλύει μερικά προβλήματα της πραγματικότητας με ιδεολογικές αναφορές. Εδώ ξαφνικά μās προβάλλει μιά γιγαντιαία επίχειρηση εξαπάτησης της κοινωνίας με ψυχολογίζοντες όρους, με τούς ίδιους όρους που κάποτε αυτή ή εξαπάτηση γινότανε από μάγους, τσαρλατάνους και ποικίλα ιερατεϊα, τά όποια εκμεταλλεύτηκαν επί αιώνες την ανθρώπινη υπόσταση. Στην πιο έλαφρά μορφή, λοιπόν, αυτής της απαράδεκτης κατάστασης είναι ο ψυχολογισμός ως εύκολη επίλυση επιστημολογικών ή και φιλοσοφικών ζητημάτων, μέσα από *δάνεια εκχυδαϊσμένων, εκμαιλισμένων και επιφανειακών ψυχολογικών έννοιων*. Ο ψυχολογισμός ως επιστημολογικό εμπόδιο έχει καταγγελθεί επαρκώς από άλλους, σημαντικότερους έμοϋ, για νά πάρω δέ ένα απλό παράδειγμα: τίς καταγγελίες και τή χρήση αυτής της κριτικής που κάνει ο Γκαστόν Μπασολάρ (Gaston Bachelard) στην επιστημολογία του.

Δέν θά ήθελα νά υποτιμήσω με τυχόν επίθετικό τρόπο τίς προσπάθειες που κάνουν ποικίλοι επιστήμονες, μή ψυχολόγοι έννοω, για την κατανόηση του *άνθρωπίνως συμπεριφέρεσθαι*, αλλά ιδεολογικός ψυχολογισμός, χωρίς καμία άμφιβολία, είναι ο πολλαπλασιασμένος με άναυδη τρόπο *έρμηνηιολογικός παρεμβατισμός φναικοχημικομαθηματικών* παραδείγματος χάριν στην λειτουργία του *άνθρωπίνου νοϋ* και *έγκεφάλου*. Υπονοω κάτι σαφές. Ο πειρασμός της αναλογικής σκέψης που υπάρχει στους θεράποντες τών ήλεκτρονικών *έγκεφάλων* και της πληροφορικής καθίσταται μείζων κίνδυνος, καθότι ως *νοητικός συρμός* κινδυνεύει νά θεωρεί ότι επειδή σπάσαμε τό θερμόμετρο θεραπεύσαμε τόν άσθενή μας από τόν πυρετό του. Μόλις τώρα σās έδωσα ένα σαφές παράδειγμα πώς ή ψυχολογία μπορεί νά έχει ιδεολογική χρήση και μάλιστα πολύ επικίνδυνη. Στο κάτω-κάτω της γραφής, όμως, οι συ-

νέπειες ενός τέτοιου ψυχολογισμού καταγράφονται κυρίως στη διανομή κονδυλίων για έρευνα ή και πάλι στην *έπιλογή τών γνωστικών πεδίων* που επιβραβεύονται από τό βραβείο Νόμπελ κάθε χρόνο. Τό μεγαλύτερο πρόβλημα υπάρχει στο γεγονός ότι οι ποικίλες ψυχολογικές θεωρίες και τεχνολογίες τους έχουν *έισχωρήσει στην άγορά της μαγικής σκέψης* και, ενώ δέν κατήγγησαν τούς μάγους, τίς χαρτορίχτρες και τίς καφετζούδες, προσέθεσαν ένα γκλαμουράτο πεδίο, όπου ή *φενάκη της θεραπείας/πρόδλεψης/εύτυχίας* γίνεται έντονη και πρακτική ιδεολογία.

Θά *έπιθυμούσα νά κλείσω τή σειρά* αυτών τών σκέψεων *κάνοντας μιά άναφορά* στις *έξαιρετικές έρευνες* του Καστέλ στη Γαλλία και τή Β. Αμερική σχετικά με τόν ιδεολογικό ψυχολογισμό, ψυχαναλυτισμό και τήν ψυχοτεχνολογία.¹⁰ Τά παραδείγματα είναι άπειρα. Θά σās δώσω μόνο ένα απλό αλλά και τραγικό συγχρόνως παράδειγμα: πρόκειται για τό περιβόητο *«blame the mother syndrome»*. Μέ δύο λόγια: μιά μηχανιστική *άνάγνωση ψυχαναλυτικών έρευνών* σχετικά με τό ρόλο στην *έξέλιξη ή τά προβλήματα* του παιδιού, του πατέρα, της μητέρας κ.λπ., κατέδειξε ότι σχολικά προβλήματα, *άταξίες και άλλες ζαβολιές* δέν μπορεί παρά νά προέρχονται από λάθη της μητέρας του παιδιού και κατά συνέπεια, *έξόν που τήν ένοχοποιούσαμε*, τήν στέλναμε *έκούσα-άκουσα νά κάνει ψυχοθεραπείες* και ψυχαναλύσεις και *έκείνοι περνούσανε καλά και έκεινες χειρότερα*.

Κυρίες και κύριοι, *άγαπητοί συνάδελφοι*, ή κατάσταση της επιστημονικής ψυχολογίας στον τόπο μας είτε *έρευνητικά*, είτε *άκαδημαϊκά* είναι *άκόμα στά σπάργανα*. Η ψυχανάλυση μόλις πρόσφατα έχει *άποκτήσει μιά σοβαρή υπόσταση και φωνή*. Παρ' όλη αυτή τήν, ως προς τίς *δυτικές χώρες*, καθυστέρησή μας τά έντυπα και τά μέσα *μαζικής επικοινωνίας* βρήθουν ψυχολογικών *σκουπιδιών* που δίνουν τήν *έντύπωση* ότι φταϊνε μόνο οι ψυχολόγοι και οι ψυχίατροι γι' αυτή τήν κατεύθυνση. Η *εύθνη* είναι *μοιρασμένη* και *καλούμαστε* όλοι νά *προβάλουμε αντίσταση* σέ αυτή αλλά και *σέ πάσα καταπιεστική ιδεολογία*. Δέχομαι ότι αυτό που μόλις τώρα είπα είναι μιά *άλλη ιδεολογία*, πιθανόν νά είναι και μιά *κοσμοθεώρηση*, που πάντως *έπιδιώκει τήν άπελευθέρωση* του *άνθρώπου* από τίς *φενάκες* και τίς *άυταπάτες* τών *ψευδών έλπίδων* και τών *έτι μάλλον πιο ψευδών ψυχολογιών*.

9. Marshall Sahlins, *Áge de Pierre, áge d'abondance*, (1972), Gallimard, Paris, 1976.

10. Robert Castell, *Le psychanalysme*, Maspero, 1973. *L'ordre psychiatrique*, Ed. de Minuit, 1976. *La société psychiatrique avancée: Le modèle américain*, Grasset, 1979 και *La gestion des risques*, Ed. de Minuit, 1989.

FRANÇOIS SALVAING «'Αποχαιρετισμός στό κόμμα»

Μυθιστόρημα, μετάφρ. Θωμάς Σκάσσης, έκδ. «Πόλις», 'Αθήνα 2003.

Τό μικρό βιογραφικό σημείωμα τῶν ἐκδόσεων «Πόλις» γιά τόν γάλλο συγγραφέα Φρανσουά Σαλβαίν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι

«γεννήθηκε στήν Καζαμπλάνκα τό 1943. Συντοπιστής θεατρικῶν ομάδων στά νεανικά του χρόνια ἐντάσσεται τό 1968 στό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα καί ἐργάζεται ὡς δημοσιογράφος στήν *Humanité*, τήν ἐφημερίδα τοῦ κόμματος, ἀλλά καί στήν τηλεόραση. Οἱ ἐμπειρίες ἀπό τήν ἐνταξή του στό Κομμουνιστικό Κόμμα (ἀπό τό ὁποῖο ἀποχώρησε τό 1998) ἀπέτελεσαν τό ὑλικό γιά τή συγγραφή τοῦ βιβλίου του *Ἀποχαιρετισμός στό Κόμμα*, τό ὁποῖο τιμήθηκε τό 2001 μέ τό μεγάλο βραβεῖο μυθιστορημάτων τῆς *Société des Gens de Lettres*».

Δέν γνῶριζα ἄλλα ἔργα του Σαλβαίν, πού ἤδη ἔχει στό ἐνεργητικό του δέκα μυθιστορήματα, τέσσερα «χρονικά» καί τέσσερις συνεργασίες στή συγγραφή συλλογικῶν ἔργων. Γι' αὐτό καί τό μικρό βιογραφικό σημείωμα πού παρέθεσα μοῦ ἦταν ἀπολύτως χρήσιμο, ὅπως θά εἶναι καί γιά τόν ὁποιοδήποτε Ἕλληνα ἀναγνώστη.

Ὁ κεντρικός ἥρωας τοῦ μυθιστορήματος, ὁ Φρεντερίκ Σάνς, νεαρός ἠθοποιός πού ἐντάσσεται στό ΚΚΓ τό 1968, δημοσιογράφος στήν *Humanité* καί σέ τηλεοπτικά κανάλια, νέος ἀνερχόμενος λογοτέχνης καί ταυτόχρονα κομματικό στέλεχος μέ ἐντονη κομματική ζωή καί πού ἀποχωρεῖ ἀπό τό καταρρέον κόμμα τό 1998, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Τό μυθιστόρημα ὅμως, ὅσο μπορῶ νά καταλάβω ἀπό τά διαλαμβανόμενα, δέν εἶναι μυθιστορηματική αὐτοβιογραφία τοῦ Φρανσουά Σαλβαίν, μέ τήν αὐστηρή ἐννοια τοῦ εἶδους. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι εἶναι ἕνα

«ἱστορικό μυθιστόρημα» πού ἀφορᾶ μιά πτυχή τῆς σύγχρονης γαλλικῆς ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τοῦ ΚΚΓ τῶν τελευταίων τριάντα ἐτῶν.

Ὁ Φρανσουά Σαλβαίν χρησιμοποιεῖ ὡς πρώτη ὕλη τά ἴδια του τά βιώματα ἀπό τήν κομματική του ζωή καί ἀπό τόν πολύ προσωπικό του περίγυρο – φίλοι, γυναῖκες, μητέρα, ἐπαγγελματικοί συνεργάτες, κομματικοί σύντροφοι –, ἀπό τόν ὁποῖο κατασκευάζει καί τόν πρωτοπρόσωπο ἀφηγητή τῆς ἱστορίας τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ Μάρκ Ἐλισάλντ, «ἐμβαπτισμένης» μέσα στήν ἱστορία τοῦ ΚΚΓ ἄν ὄχι ταυτισμένης μ' αὐτήν. Διότι, ὁ Μάρκ Ἐλισάλντ, συμμαθητής τοῦ Φρεντερίκ Σάνς στά λυκειακά τους χρόνια, ἐξελίσσεται σέ ἀνώτερο κομματικό-ἐπαγγελματικό στέλεχος – γίνεται μέλος τῆς προσωπικῆς γραμματείας τοῦ γραμματέα τοῦ κόμματος Ζώρζ Μαρσαί καί μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἀπ' αὐτή τή θέση παρακολουθεῖ τή δράση τοῦ φίλου του καί ὅταν αὐτός, ὡς ἀνερχόμενος διανοούμενος, εἶναι πλήρως ταυτισμένος μέ τήν κομματική γραμμή καί ὅταν, μετά τήν ἀποτυχία τοῦ Κοινοῦ Προγράμματος τῆς Ἀριστερᾶς τοῦ 1977 (συμμαχία τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος, τῶν Ἀριστερῶν Ριζοσπαστῶν καί τῶν Κομμουνιστῶν καταλήγει σέ ματαίωση καί ἀλληλοτοπιλισμό) ὁ Σάνς ἀρχίζει μιά διαδρομή ἀμφισβήτησης τῆς γραμμῆς καί τῆς ἐσωτερικῆς ἐσωκομματικῆς ζωῆς. Εἶπαμε ὅτι ὁ ἥρωας Σάνς καί ὁ ἀφηγητής Ἐλισάλντ εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο, ἀλλά ὁ ἀφηγητής, χωρίς νά εἶναι ὁ πλήρως ἀποστασιοποιημένος ἐξωτερικός παρατηρητής καθ' ὅσον καί ὁ ἴδιος μετέχει σέ κοινά βιώματα, χάρις στήν ἐπιδέξια γραφίδα τοῦ Σαλβαίν κερδίζει τή δέουσα ἀπόσταση ὥστε νά πετύχει τή σχετική ψύχραμη ἐξωτερική παρατήρηση. Ἀλλά ταυτόχρονα, συμμετέ-

χοντας σέ μία κοινή πορεία, μπορεί νά βλέπει τό δημιούργημά του «άπό μέσα». Οί διαφορές τους, ὅπως παρουσιάζονται στό μυθιστόρημα, δέν εἶναι παρά διαφοροποιημένες χρονικά συνειδητοποιήσεις, πού προκύπτουν ἀπό τή διαφορά τῶν ταπεραμένων καί τῶν πραγματικῶν τους ρόλων. Χάρη σ' αὐτή τή σχέση τοῦ συγγραφέα σέ δύο ρόλους ὁ κεντρικός ἥρωας Σάνς γίνεται τό alter ego τοῦ ἀφηγητή, αὐτός πού σαρκάζει, ἀπορρίπτει ἢ ἀπλῶς ἀμφισβητεῖ τήν κομματική ὀρθοδοξία-ὀρθοφροσύνη τοῦ ἀφηγητή Ἐλισάβντ, πού κι αὐτός θά πάρει τήν ἄγουσα ἔξω ἀπό τό κόμμα, ἐνῶ τό δημιούργημά του ἔχει προηγηθεῖ κατά 4-5 χρόνια σ' αὐτό τό δρόμο.

Πρέπει νά ὁμολογήσω ὅτι παρόλο πού τό μυθιστόρημα, ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος, «πάσχει» ἀπό «κομματίτιδα», παρ' ὅλο πού ἀκόμα καί πολύ προσωπικά περιστατικά τῆς ζωῆς τῶν ἡρώων ἐγγράφονται ἀπολύτως στή μήτρα καί τίς περιπέτειες τῆς κομματικῆς ζωῆς, ὡστόσο τό ἔργο εἶναι συναρπαστικό. Μοιάζει, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ μεταφορά, μέ τήν ἀγωνία, τίς γκρίνιες, τούς κινδύνους, τίς προσπάθειες τῶν ναυτικῶν μιᾶς γαλέρας πού θαλασσοδέρνεται, ἀπό τόν κυβερνήτη ὡς τόν τελευταῖο ναῦτη, ἀλλά πού ὅλων τό κύριο πρόβλημα εἶναι ἡ ἴδια ἡ γαλέρα: ἐκτός σκάφους εἶναι ὁ ὠκεανός, τά βαθιά του ὕδατα, τά ἄγρια κύματα, οἱ καρχαρίες καί ἡ στεριά μακριά. Φυσικά αὐτό ἀφορᾷ τούς «ἐνοίκους» τῆς γαλέρας κι ὄχι ὅσους περιμένουν πότε θά βουλιάξει ἢ σφουρίζουν ἀδιάφορα. Κάποιους, ἡ γαλέρα -ΚΚΓ-, μισοβουλιαγμένη σήμερα, μέ σπασμένο τιμόνι, χωρίς μπούσουλα, τά ξάρτια κομματιασμένα καί τά κατάρτια σπασμένα, κάποιους λοιπόν αὐτή ἡ γαλέρα μᾶς ἐνδιαφέρει: νά μή βουλιάξει, νά μήν πάρει τή θέση τῆς ἑνα κότερο ἀναψυχῆς. Γιατί; Γιά ἕνα parti τοῦ 3% θά μιλάμε τώρα;

Ὁ γαλλικός τίτλος τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Σαλβαίν εἶναι Parti. Νέτο σκέτο, μέ κεφαλαῖο τό ἀρχικό γράμμα -ἄν καί ἡ ἐνδεχόμενη ἀνορθογραφία δέν εἶναι πρὸς θάνατον: μέ κεφαλαῖο ἢ πεζό P, τό parti εἶναι τό Parti- Parti σημαίνει τό Κόμμα. Ἦταν τό πρῶτο κόμμα στή γαλλική πολιτική ἱστορία πού, στόν ἴδιο του τόν τίτλο, εἶχε τή λέξη Parti. Εἶχε βέβαια προηγηθεῖ ἡ ἱστορική γερμανική σοσιαλδημοκρατία πού στόν τίτλο τοῦ κόμματος ἐνυπῆρχε ὁ ὄρος Partei (SPD), καί τό κόμμα τῶν μπολσεβίκων στή Ρωσία. Διότι, ὅπως καί σέ ὅλα τά κομμουνιστικά κόμματα τῆς Γ' Διεθνούς, μ' αὐτή τή λέξη τονίζοταν κάτι τό ἐντελῶς καινούριο καί σημαντικό: ὅτι ἀφ' ἑνός θά ἦταν ἕνα κόμμα ἐργαλεῖο τῆς ἐπανάστασης ἀφ' ἑτέρου, καί ἐν ταυτῶ, οἱ κομμουνιστές ἐντάσσονταν στήν πολιτική μορφή κόμμα, μέ ὅλα ὅσα συνεπάγεται καί προϋποθέτει αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ πολιτική ὀργάνωση.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά «parti» στά γαλλικά εἶναι μετοχή τοῦ ρήματος partir (φεύγω, ἀποχωρῶ), πού στά ἑλληνικά θά ἀποδιδόταν μέ τή δικιά μας μετοχή

«ἀποχωρῶν» ἢ ὁ ἀποχωρήσας. Ἀλλά ἡ ταύτιση τῶν δύο ἐννοιῶν, κόμμα καί ἀποχωρῶν σέ μία λέξη δέν μπορεί νά ἀποδοθεῖ στά ἑλληνικά. Ὁ μεταφραστής, Θωμᾶς Σκάσης, ἔχοντας συνείδηση τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς, τήν ὁμολογεῖ καί δηλώνει ὅτι κατ' ἀνάγκη, μέ τήν ἔγκριση τοῦ συγγραφέα, ὁ γαλλικός τίτλος τοῦ μυθιστορήματος ἀποδόθηκε ὡς Ἀποχαιρετισμός στό Κόμμα. Ἄς σημειώσουμε ὅτι ἡ μετάφραση αὐτοῦ τοῦ δύσκολου ἔργου εἶναι πολύ καλή, πετυχαίνει ν' ἀποδώσει στά ἑλληνικά τό μακροπερίοδο τοῦ πρωτοτύπου, τήν εἰρωνεία, τή συχνά ἠθελημένη ἀβεβαιότητα ἐκφράσεων, τή γενικότερη ἀτμόσφαιρα τοῦ κειμένου.

Τό πραγματικό ὑποκείμενο τοῦ μυθιστορήματος, ὁ πραγματικός «ἥρωας», δέν εἶναι οὔτε ὁ Σάνς οὔτε ὁ Ἐλισάβντ οὔτε ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας Σαλβαίν ἀλλά τό Κόμμα. Κι ἐδῶ τό Κόμμα, ὅπως κι ἄλλα κομμουνιστικά Κόμματα (τῆς Ἑλλάδας, τῆς Γιουγκοσλαβίας, τό Ἰταλικό, τό Γερμανικό SPD, τῆς Ἰσπανίας, τοῦ Βελγίου, τῆς Κίνας, τῆς Ἰνδοκίνας, τῆς Πορτογαλίας, τῆς Τσεχοσλοβακίας, τῆς Πολωνίας, τῆς Οὐγγαρίας), μέσα στήν ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα εἶναι ἕνα ζωντανό συλλογικό σῶμα τῆς κοινωνίας ἀπό τήν ὁποία προέρχεται καί τήν ὁποία παλεύει νά μετασχηματίσει, ἕνα ζωντανό σῶμα μέ ἑκατοντάδες χιλιάδες μέλη, ψηφοφόρους, στελέχη, διανοούμενους καί προλετάριους προλεταριακότατους, μέ ἐφημερίδες καί περιοδικά μεγάλης ἐμβέλειας, ὀργανώσεις παντοῦ, εἶναι ὁ πολλές δεκαετίες κορμός τῆς κύριας ἐργατικῆς Συνομοσπονδίας τῆς Γαλλίας μέ ἑκατομμύρια μέλη, μέ ἀγῶνες κοινωνικούς, πατριωτικούς, πολιτικούς καί ἰδεολογικούς. Τό ΚΚΓ εἶναι κομμάτι τῆς ἱστορίας τῆς Γαλλίας ἄνευ τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατο νά συζητήσει καί νά ἐννοήσει κανείς τή σύνολη γαλλική ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅπως εἶναι ἀδύνατο νά μιλά στά σοβαρά γιά τήν ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα ὀλόκληρης τῆς Εὐρώπης χωρίς τή δράση τῶν κομμουνιστικῶν τῆς κομμάτων. Ἡ πραγματική ἱστορία τοῦ ΚΚΓ καί τῶν ἄλλων κομμουνιστικῶν κομμάτων τῆς Εὐρώπης δέν ἀπεικονίζεται μέ τήν εἰκόνα μιᾶς δράσας γραφειοκρατῶν καί δογματικῶν σταλινικῶν, ἐγκάθετων τῆς Μόσχας δέ, πού κάθισαν στό σέβροκο τῆς ἐργατικῆς τάξης ὅπως τόσο συχνά λέγεται σήμερα. Ἄν ὁ Σαλβαίν, μέσω τῆς ἱστορίας τῶν ἡρώων του ἀνιχνεύει τήν πορεία τῆς πολιτικῆς καί ἰδεολογικῆς χρεωκοπίας ἐνός σημαντικοῦ κόμματος, ξέρει πολύ καλά ὅτι αὐτό τό «πράγμα» δέν ἦταν ὁ ἐκφυλισμός μιᾶς ὁμαδοῦλας, ἡ ἀποσάθρωση ἐνός μηχανισμοῦ. Ξέρει ἐπίσης τίς ἑκατοντάδες χιλιάδες σελίδες πού γράφτηκαν γι' αὐτή τήν ἱστορία μέ ἐμφανή ἢ ἀφανή σκοπό νά λασπολογήσουν ἢ νά κλείσουν, ἐν τέλει, σέ ἕνα ἀντιστορικό σχῆμα μία ἱστορία μέ βαθιά ἱστορικότητα. Ὅπως σωστά σημειώνει ὁ κριτικός τοῦ Monde Πιέρ Λαπάπ (Pierre Larape) τό ἔργο τοῦ Σαλβαίν δέν εἶναι ἕνα σύνολο μαρτυριῶν πού προσθετικά συνθέτουν μία ἱστορία: εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἱστο-

ρία τήν όποία φωτίζουν, κάπως, οι μυθιστορηματικές αποδόσεις σάν άχνοι φανοστάτες.

Τό μυθιστόρημα θίγει πλήθος ζητημάτων. Ζητήματα όχι μόνο κομματικά ή πολιτικά αλλά και νοστορπιών και πολιτισμού. Είναι ολόκληρο τό μυθιστόρημα έμβληματικό στην κουλτούρα τής μεταπολεμικής Εύρώπης πού φωτίζεται από τούς μεγάλους του εύρωπαϊκού κινηματογράφου, του παλιού μυθιστορηματος, των φιλοσόφων, των συγγραφέων, των αγωνιστικών παραδόσεων. Αυτή ή κουλτούρα είναι ή συνολική ατμόσφαιρά του, βαθειά διαφορετική σε κρίσιμα σημεία μέ τή σημερινή. Πολλά από τά ζητήματα αυτά είναι άγνωστα στον Έλληνα άναγνώστη (και εύτυχώς όρισμένες σημειώσεις στο τέλος, του ίδιου του μεταφραστή υποθέτω, βοηθούν στην κατανόηση. Π.χ. όλα τά ήγετικά στελέχη του ΚΚΓ όνομάζονται μέ τό μικρό τους όνομα, π.χ. ό Ζώρς (έννοείται ό Μαρσαί), ό Ρενέ (έννοείται ό Άντριέ), ό Ζάν (Καναπά) κ.λπ.). Πρωταγωνιστές και άπλά μέλη ή όπαδοί, στην πραγματική ζωή συνωθούνται στή χοάνη τής κοινής Ιστορίας, δέκτες της και δημιουργοί της ταυτόχρονα, για τούς όποιους, άκόμη και για τούς πιο ύψηλά ιστάμενους και διαυγείς, ή ιστορία αυτή είναι άστάθμητη και θολή. Δέν υπάρχουν προφήτες παρόλο πού πολλοί προφητεύουν τήν έπερχόμενη έπιτυχία μέ τά ρόδινα χρώματα, ώσπου άρχίζει ό χορός των διαψεύσεων, πολύ πριν τό 1989 και τό «Τείχος» πού σηματοδοτούν τήν άρχή τής έπερχόμενης κατάρρευσης. Πολύ πριν τά ρήγματα είναι πολλά, πολύ πριν οι πολλοί είχαν πάρει τό δρόμο τής κοιματικής ύπερορίας, ενώ τό ήγετικό κόμμα παρέμενε όχρωμένο μέσα στο ναρκισσισμό του εύκλειους παρελθόντος και τή στοχοπροσήλωση στή «μαρξιστική έπιστήμη», πού ούτε μαρξιστική ούτε έπιστήμη ήταν.

Όστόσο και στην πραγματική ιστορία και στο αφήγημα δέν είναι σαφές πότε, και γιατί άκριδώς, τό προδιαγραφόμενο ως ρόδινο μέλλον, είχε χάσει τά χρώματά του. Ό ίδιος ό Σάνς, ό ήρωας του Σαλβαίν, ό εΐρων, ό διαυγής, ό ρηξικέλευθος, ό έκκεντρικός ένίοτε, ό σαρκαστής, ό μονήρης, αυτός πού τόν πνίγει ή κοιματική —κι όχι μόνον— άγραμματοσύνη (ή λέξη έρχεται και επανέρχεται), στο τέλος κλείνεται στή σιωπή: ένα φυτό, ύστερα από αυτοκινητιστικό άτύχημα. Κανείς, έπαναλαμβάνω, δέν ήταν προφήτης. Όστόσο οι διαυγείς μās άφησαν κάποιες πολύτιμες πινελιές. Για παράδειγμα στην παρασκευαστική διάσκεψη του 28ου συνεδρίου του ΚΚΓ (1994), του συνεδρίου πού αντικατέστησε τόν όγδοντάρη πιά γ. γραμματέρα Ζώρς Μαρσαί μέ τόν Ρόμπερ Ύ, ό Φρεντερίκ Σάνς πού είχε εκλεγεί αντίπρόσωπος, μεταξύ άλλων είχε πει:

«Είθε ό γενικός γραμματέας πού έπιτέλους φεύγει νά φύγει έντελώς. Νά μήν αφήσει ένα πόδι εδώ ένα χέρι εκεί, ένα μάτι παρακάτω. [...] Μακάρι νά φύγουν κι άλλοι πού μέ τή δράση τους ή τήν άδράνειά τους έκαναν τόσους δε-

σμούς νά άτροφήσουν, έχασαν τόσα ιστορικά ραντεβού και ποδοπάτησαν τόσες καλές θελήσεις».

Τό είπαν κι άλλοι αυτό και τό σκέφτηκαν περισσότεροι, κυρίως όταν ήταν άργά, όταν τό «εμείς» είχε διαλυθεί σε ένα άτέρμο κομμάτι από «εγώ».

Όύτε ό Σάνς ούτε ό Έλυσάλντ ούτε ό ζωντανός Σαλβαίν ούτε οι άναριθμητοί εύρωπαίοι κομμουνιστές ξαναβρήκαν τό «Εμείς». Πολλοί τό νοσταλγούν, οι περισσότεροι όχρωώθηκαν στο «Εγώ». Κι άλλοι ψάχνουν άλλο νά ξανακομποδέσουν τό σπασμένο νήμα. Φυσικά, όπως λέει ό Σαλβαίν-Έλυσάλντ, «δέν μπορούμε νά έμποδίσουμε κανέναν νά φτιάχνει μυθιστορήματα».

Άγγελος Έλεφάντης

ΛΕΥΚΗ ΜΟΛΦΕΣΗ Η μέρα που λέγεται σήμερα

Νάταλι, Άλισον, Βέρθα, Αθηνά. Αριστερόχειρες, αφηρημένες, αδέξιες, αστέρες. Η σκυτάλη της αφήγησης περνάει από τη μια στην άλλη. Και ταξιδεύουμε από πόλη σε πόλη, από δεκαετία σε δεκαετία. Άτακτα. Μπρος πίσω. Είκοσι ιστορίες.

Η μέρα που λέγεται σήμερα, είναι ένα άθροισμα στιγμών, που μοιάζουν να διασώθηκαν απ' το φακό του φωτογράφου. Στιγμιότυπα του 20ού αιώνα, εν είδει αποχαιρετισμού: ένα αυστηρά προσωπικό πορτραίτο του, τρυφερό και διεισδυτικό. Όχι ιστορική τοιχογραφία, αλλά σκίτσο.

Κεντρική διάθεση: ΑΠΟΛΛΩΝ, τηλ.: 210 5157.200

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΕΛΑΝΙ

Ο «ΠΑΤΡΙΔΟΦΥΛΑΚΑΣ» ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ

Λόγιες κατασκευές ενός έθνικοῦ μύθου

Γ. Γιαννουλόπουλος, Διαβάζοντας τόν Μακρυγιάννη: Ἡ κατασκευή ενός μύθου ἀπό τόν Γ. Βλαχογιάννη, τόν Γ. Θεοτοκά, τόν Γ. Σεφέρη καί τόν Ζ. Λορεντζάτο, Πόλις, Ἀθήνα 2003.

Κυκλοφόρησε στά τέλη τοῦ 2003 ἀπό τίς φροντισμένες ἐκδόσεις Πόλις τό βιβλίο τοῦ Γιώργου Γιαννουλόπουλου γιά τίς ἀναγνώσεις τοῦ Μακρυγιάννη ἀπό τόν Βλαχογιάννη, τόν Θεοτοκά, τόν Σεφέρη καί τόν Λορεντζάτο.

Ἡ γραφή τοῦ Μακρυγιάννη συγκίνησε τούς διανοουμένους τοῦ μεσοπολέμου μέ βαθύ κι ἀληθινό τρόπο. Μέ τά *Ἀπομνημονεύματα*, ἡ λαλιά ἐκείνου τοῦ ἀκαθόριστου «πράγματος» πού ἡ λεγόμενη γενιά τοῦ '30 κατανοοῦσε μέ τήν ἀφαίρεση λαός, ἀπέκτησε διαβατήριο γιά νά περάσει τά σύνορα τοῦ ἀναγνωρίσιμου. Ὁ «ἀπελέκητος» λόγος τοῦ Μακρυγιάννη θεωρήθηκε ἰδανική ἀποτύπωση τῆς ζωντανῆς γλώσσας, πού μπορεῖ ἔγκυρα καί ἄξια νά ἐκφράσει τή λαϊκή ψυχή, τή γνήσια ἐθνική ψυχή πού ὑπάρχει εἰς τούς αἰῶνες τῶν αἰῶνων. Μά κι ἡ Ἀριστερά διεκδίκησε τόν Μακρυγιάννη. Προβάλλοντας στόν μύθο τοῦ «πατριδοφύλακα» ἕναν πρῶμο καί φωτισμένο ἐκφραστή τῆς λαϊκοδημοκρατικῆς φωνῆς, ἐνέγραψε τά λόγια του στά προτάγματά της.

Τό πρῶτο δοκίμιο τοῦ βιβλίου ἀναφέρεται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης διάβασε τόν Μακρυγιάννη, τόν ἀνέδειξε καί τόν τοποθέτησε στά ἱστορικά ζητούμενα καί τίς ἰδεολογικές ἀναζητήσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

Ὁ Γιαννουλόπουλος μᾶς πείθει γιά τό ἰδεολογικό φίλτρο τῆς ἀνάγνωσης τοῦ Βλαχογιάννη. Αὐτό, ὅμως, δέν φθάνει νά χαλάσει τίς ἐπαγγελματικές πειθαρχίες τοῦ φωτισμένου αὐτοῦ ἐμπυχωτῆ τῆς ἐλληνικῆς

ἀρχαιονομίας. Θά πρέπει, λοιπόν, νά σημειωθεῖ προκαταβολικά ὅτι οἱ δύο τόμοι τοῦ *Ἀρχείου Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη* πού μᾶς προσέφερε ὁ Βλαχογιάννης, ἀποτελοῦν σημαντικότερο ὑλικό γιά τήν κατανόηση τῆς ἱστορίας τοῦ Εἰκοσιένα καί τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου. Σήμερα, ἔχοντας στά χέρια μας καί τό δεύτερο «ἱστορικό» τοῦ Στρατηγοῦ, τά *Ὁράματα καί Θάματα* πού μετέγραψε ὁ Ἄγγελος Παπακώστας, μέ τήν οὐσιαστική συμβολή τοῦ Γιάννη Χάρη, διαθέτουμε ἕνα ἀσφαλές τεκμήριο γιά τήν πιστότητα τῆς μεταγραφικῆς ἐργασίας τοῦ Βλαχογιάννη καί γιά τήν ποιότητα τῶν σημειώσεών του.

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἡ «ἀνακάλυψη» τοῦ Μακρυγιάννη ἔγινε μέσα σ' ἕνα διανοητικό κλίμα πού ὑπαγόρευσε συγκεκριμένες ἰδεολογικές προϋποθέσεις γιά τήν ἀνάγνωση τοῦ *Ἀπομνημονεύματος*. Ἐμμονή στίς ἐρμηνευτικές δεβαιότητες καί στίς διωμένες ἀναμνήσεις. Δέν εἶναι, λοιπόν, παράξενο πού, ὅταν ὁ Βλαχογιάννης θά φυλομετρήσει στό τραπέζι του τό δεύτερο χειρόγραφο τοῦ Στρατηγοῦ, θά βιαστεῖ νά τό χαρακτηρίσει ὡς «ἔργο τρελοῦ». Τά *Ὁράματα καί Θάματα* θολώνουν, ἂν δέν ραγίζουν, τήν κατασκευή τοῦ μυθικοῦ «Μακρυγιάννη», μιάν ἐπινοημένη προσωπικότητα πού ἔφθασε νά καταλαμβάνει περίοπτη θέση στό πάνθεον τῶν ἐθνικῶν ἡρώων.

Ἄς σημειωθεῖ κάτι ἐν παρόδῳ. Εἶναι γνωστό ὅτι στό παρελθόν θεωρήθηκε πῶς ὁ Βλαχογιάννης ἀλλοίωσε ἐν ἐπιγνώσει τό *Ἀπομνημόνευμα*. Καί γι' αὐτό, μετά τήν ἐκδοσή του, φρόντισε νά «χαθεῖ» τό πρωτότυπο. Δέν γνωρίζουμε τήν τύχη τῶν πρωτοτύ-

«Μακρυγιάννης» του Γιώργου Ἀγγελόπουλου

παν του Ἀρχείου Στρατηγού Μακρυγιάννη. Ξέρουμε, ωστόσο, καλά ὅτι κάποια στιγμή ὁ Βλαχογιάννης εἶχε στήν ἀπόλυτη διάθεσή του καί τό δεύτερο ἱστορικό του Στρατηγού. Ἄν τά Ὁράματα καί Θάματα συνιστοῦν παράλληλη καί συμπληρωματική πρός τό Ἀπομνημόνευμα μαρτυρία του Μακρυγιάννη, τότε θά μπορούσαν νά θεθοῦν ὑπό ἀμφισβήτηση οἱ ἰδεολογικοί τόποι πού θεμελίωσε ἡ ἀνάγνωση του Βλαχογιάννη; Γνωρίζουμε μέ βεβαιότητα ὅτι παρόμοια ἐρώτηση ὑπέβαλε, πρῖν ἀπό τό 1945, ὁ Γιώργος Θεοτοκάς. Κι ὅτι ὁ Βλαχογιάννης οὔτε κλονίστηκε γιά τίς βεβαιότητές του οὔτε σκέφτηκε ποτέ νά καταστρέψει τό τεκμήριο. Θεώρησε, βεβαίως, τό χειρόγραφο «ἔργο τρελοῦ», δέν προέκρινε τή μεταγραφή καί τή δημοσίευσή του, μά τό διαφύλαξε, τό ἐμπιστεύθηκε στόν Ἀγγελό Παπακώστα κι ἔτσι, σήμερα, τό ἔχουμε κι αὐτό μπροστά μας, τυπωμένο.

Καθώς ἐπισημαίνει ὁ Γιώργος Γιαννουλόπουλος, ὁ Μακρυγιάννης του Βλαχογιάννη εἶναι ὑφασμένος μέ τίς κλωστές τῶν μυθικῶν κατασκευῶν μέ τίς ὁποῖες ζυμώθηκε ἀπό τά παιδικά του χρόνια. Ὁ Βλαχογιάννης διάβασε, δηλαδή, τό Ἀπομνημόνευμα μέ τρόπο βιωματικό, ἐν πολλοῖς ἀμφίσημο καί, κατά συνέπεια, πολλαπλῶς ἐρμηνεύσιμο. Καί, μεταγράφοντας τό χειρόγραφο, ἐνοίωσε νά τόν συνεπαίρνει ἡ οἰκεία μυρωδιά του αὐτοβιογραφούμενου ἀγωνιστή. Ἐκεῖνο πού πασχίζει νά καταθέσει πειστικά μέ τά κείμενα πού συνοδεύουν τό Ἀρχεῖον εἶναι ἡ πεποίθησή του γιά

τήν ἀθηναικότητα τῆς βιωματικῆς ἀλήθειας του μακρυγιαννικοῦ λόγου. Εἶναι πεισμένος ὅτι ὁ λόγος του Μακρυγιάννη ἀποτυπώνει μέ τίμιο τρόπο τήν ἀλήθεια, τήν ἀλήθεια γενικῶς κι ὄχι ἀπλά αὐτό πού θεωρεῖται ἀληθές στό ἰδιαίτερο πολιτισμικό περιβάλλον στό ὁποῖο ἀνήκει ὁ Στρατηγός. Ἐφ' ὅσον ὁ Μακρυγιάννης εἶναι «τίμος ἄνθρωπος», τοῦτο σημαίνει ὅτι δέν ψεύδεται. Καί, ἄρα, εἶναι ἀξιόπιστος μάρτυς. Ἡ «τιμιότητα» του μάρτυρα λογίζεται ὡς γενικό κριτήριο ἀλήθειας. Μ' ὅλο πού ὁ ἴδιος ὁ Βλαχογιάννης γράφει μέ τό ἰδίωμα τῆς ἐπιστήμης, ἡ διαχείριση του ὑλικοῦ καί οἱ ἀποτιμήσεις του ὑπαγορεύονται ἀπό τό αἶσθημα. Συναισθάνεται τά πάθη τά ὁποῖα ἀναδύζονται ἀπό τό Ἀπομνημόνευμα του Στρατηγού καί τά περιγράφει μέ τρόπο πού μαρτυρεῖ τή δική του ἀναδρομική ἐμπλοκή στίς διακυβεύσεις πού ἀποτυπώνονται στό κείμενο. Καί στόν «Πρόλογο» τῆς ἐκδοσης του 1907, θά καταθέσει, ὡς ὁδηγό κάθε ἀναγνώστη, τά πατήματα τῆς δικῆς του πρόσληψης.

Εἶναι μάταιο νά πασχίζει κανείς νά ἀναδείξει τή θεωρητική ἀποτύπωση του ἐρμηνευτικοῦ σχήματος πού προτείνει ὁ Βλαχογιάννης. Διότι τέτοιο θεωρητικό σχῆμα δέν ὑφίσταται. Στήν «Εἰσαγωγή» καί στόν «Πρόλογο» του Ἀρχείου, ὁ Βλαχογιάννης περιγράφει τόν λόγο του Μακρυγιάννη προσαρμόζοντάς τον στόν δικό του βιωματικό τρόπο κατανόησης. Καί, κατά τοῦτο, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Γιαννουλόπουλος, «ἀπό τόν Βλαχογιάννη λείπει ἐντελῶς ἡ ἀναστοχαστική διάθεση. Δέν μπορεῖ νά μιλήσει γιά τό σχῆμα πού χρησιμοποιεῖ ὅταν διαβάσει τόν Μακρυγιάννη, ἀκριβῶς ἐπειδή μιλάει μέσα ἀπό αὐτό».

Διαβάζοντας κανείς τό λογοτεχνικό ἔργο του Βλαχογιάννη καί τό Ἀθηναϊκό Ἀρχεῖο, θά βρεῖ τά πατήματα τῆς διανοητικῆς διαδρομῆς του ἀκάματου αὐτοῦ ἀρχαιοδίφου ἀλλά καί τόν δρόμο πού τόν ἔφερε νά ἀνακαλύψει στήν «ἀπελέκτητη γραφή» του Μακρυγιάννη ἕνα ἀδιαμεσολάβητο τεκμήριο τῆς «ἐλληνικῆς ψυχῆς». Τό λογοτεχνικό ἔργο του Βλαχογιάννη, γράφει ὁ Γιαννουλόπουλος, «θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ ἐλεγειακή ἠθογραφία τῆς ρομμελιώτικης λεβεντιάς ἢ, μᾶλλον, τῆς ἀνάμνησής της σ' ἕναν κόσμο πεπτακότα, ὅπου ἔχει μείνει μόνο ὁ ἀπόηχος ἐκείνων τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων».

Σέ κάθε περίπτωση πάντως, καί παρά τήν πρωτοκαθεδρία τῆς ἰδεολογίας, ὁ Βλαχογιάννης σέβεται τά τεκμήρια. Οἱ σημειώσεις του στό ἀπομνημόνευμα ὑποστηρίζονται στέρεα κι ὁ πρῶτος τόμος του Ἀρχείου Στρατηγού Μακρυγιάννη, ὁ περιέχων τά ἱστορικά ἔγγραφα, ἀποτελεῖ πολύτιμη συλλογή ἐγγράφων, τά ὁποῖα συχνά ὑποσκάπτουν ἀκόμα καί τή λογική πού κατατίθεται ἀπό τόν ἐπιμελητή στήν «Εἰσαγωγή» καί στόν «Πρόλογο» του Ἀρχείου Μακρυγιάννη.

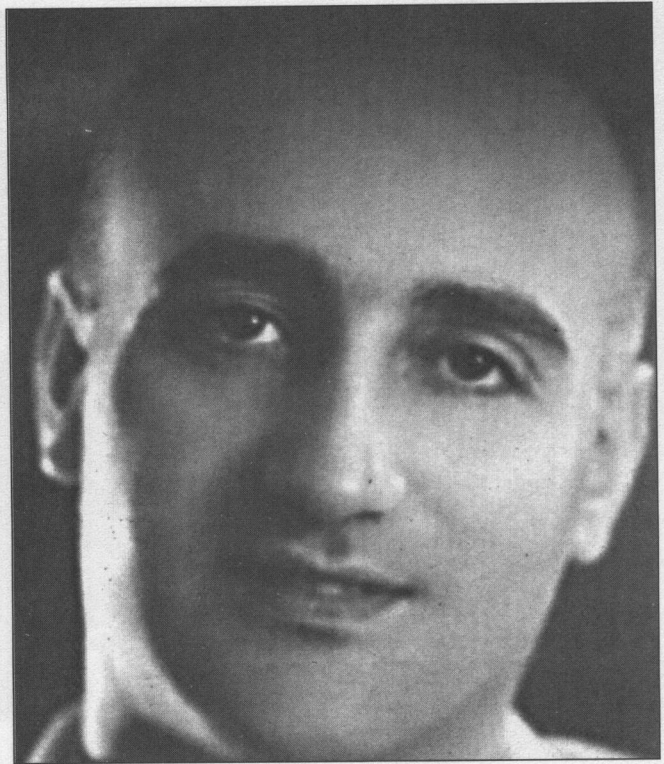
Καθ' ὅτι ὁ Βλαχογιάννης ἐπισημαίνει συμβατές καί συμπληρωματικές διατυπώσεις ἀνάμεσα στό Ἀπομνη-

μόνευμα καί στά δύο σύντομα αυτοβιογραφικά σημειώματα πού περιέχονται στό *Ἀρχεῖον*, δέν μπορεῖ νά μήν ἔχει ἐντοπίσει καί τίς ἀσυνβατότητες πού ὑπάρχουν. Δέν θεωρεῖ ὅμως, ὅπως φαίνεται, ὅτι οἱ ἀντιφάσεις αὐτές θέτουν ὑπό ἀμφισβήτηση τήν ἀξιοπιστία τοῦ μάρτυρα. Ἡ, ἀκόμα κι ἂν θεωρεῖ ὅτι μέ τίς ἀντιφάσεις τους διαρρηγνύουν τήν ἐσωτερική συνοχή τῶν τεκμηρίων καί ὑπονομεύουν τήν ἀξιοπιστία τῶν μαρτυριῶν, τά δημοσιεύει ὅπως τά βρίσκει.

Μιλώντας γιά τήν ἐπαγγελματική εὐθύνη τοῦ Βλαχογιάννη, αὐτοῦ τοῦ θηρίου τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας, θέλω νά ἐπισημάνω ἐδῶ παραδειγματικά μιά ἀπό αὐτές τίς ἐγνωσμένες ἀπό τόν ἴδιο ἀντιφάσεις πού προκύπτουν ἀπό τά κείμενα πού θά διασώσει περιλαμβάνοντάς τα στό *Ἀρχεῖον*. Πρόκειται γιά τό ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ Μακρυγιάννη μέ τή Φιλική Ἐταιρεία.

Εἶναι γνωστό ὅτι στό *Ἀπομνημόνευμα* περιγράφεται ἡ μήση τοῦ Σακελαρίου Ἄρτας στό μυστικό τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἀπό τόν γιό του, πού σπούδαζε στήν Εὐρώπη. Ὁ ἱερωμένος, φαίνεται νά προσέλαβε τό «μυστήριο» περισσότερο ὡς μέτοχος ἐνός ἀόριστου σχεδίου παρά ὡς συνωμότης. Κι ὅταν θά μιλήσει γιά τό «μυστικό» στόν Μακρυγιάννη, θά θεωρήσει τόσο φρικτή τήν ἰδέα τῆς μήσης σέ μιά μυστική ἐταιρεία πού ἀποβλέπει στήν ἀνατροπή τῆς τάξης τοῦ βασιλείου, ὥστε ὁ ἴδιος, ὡς κατηχητής, θά πει μέ κλάματα στόν μουσούμενο: «ἄστερα νά μήν ματαπάγει, σάν τοῦ ξηρηθῆ». Αὐτή ἡ τελευταία συμφωνία δέν τηρήθηκε, μά δέν εἶναι χωρίς σημασία νά τήν ὑπογραμμίσει κανεῖς. Δέν πρόκειται γιά μήση καί στρατολόγηση στόν «κοινό ἀγῶνα» μά γιά «ἐξομολόγηση» τοῦ τρομεροῦ μυστικοῦ στόν Γιαννάκη τοῦ Λιδωρίκη, πού ὁ παπᾶς τόν «εἶχε καλύτερα ἀπό τό παιδί του». Ἄς παρακολουθήσουμε ὅμως αὐτή τή διαδικασία τῆς μήσης στό μυστήριο: «Ἄφου προχώρησε, τότε τ' ὀρκίστηκα ὅτι δέν θά τό μαρτυρήσω κανενοῦ ὅμως νά μοῦ δώση καιρόν ὀχτώ ἡμέρες νά συλλογιστῶ ἂν εἶμαι ἄξιος δι' αὐτό τό μυστήριο καί ἂν μπορῶ νά ὠφελήσω, νά τό λάβω, ἢ νά κἀτζω εἶναι σά νά μήν τό ξέρω ὀλότελα. Πῆγα στοχάστηκα καί τά ἄβαλα ὄλα ὀμπρός καί σκοτωμόν καί κιντύνους καί ἀγῶνες —θά τά πάθω διά τήν λευτερίαν τῆς πατρίδος μου καί τῆς θρησκείας μου. Πῆγα καί τοῦ εἶπα: "Εἶμαι ἄξιος". Τοῦ φίλησα τό χέρι, ὀρκίστηκα. Τόν περικάλισα νά μή μοῦ μαρτυρήσῃ τά σημεῖα τῆς κατήχησης, ὅτ' εἶμαι νέος καί νά μήν ἀντέσω καί λυπηθῶ τήν ζωή μου καί προδώσω τό μυστήριο καί κιντυνέψη ἢ πατρίς. Συφωνήσαμεν καί εἰς αὐτό καί μοῦ εἶπε ὅτι ὄθεν δουλέψω, χρήματα [...] καί κατάχρησες δέν μπορῶ νά κάμω, ὅμως νά παίρνω ἀπό ἄνα ἀποδεικτικόν, αὐτά τά πλούτη νά κάνω. Καί ἡ εὐκή τοῦ παπᾶ τοῦ εὐλόγημένου καί τῆς πατρίδος μου καί θρησκείας μου, ὡς τήν σήμερον δέν μ' ἄφησε ὁ Θεός νά ντροπιστῶν».

Στό δεύτερο, λιγότερο γνωστό, αυτοβιογραφικό ση-

Γιώργος Θεοτοκάς

μείωμα τοῦ Μακρυγιάννη τό ὁποῖο, καθώς σημειώνει ὁ Βλαχογιάννης, «εἶναι γεγραμμένον δι' ἀγνώστου γραφῆς, φαίνεται δ' ὅτι συνετάχθη ἐντολῇ τοῦ Μακρυγιάννη ἵνα ὑποβληθῆ εἰς τινά ἀρχήν ὡς ὑπόμνημα τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ», βρίσκουμε σαφέστερες καί ἀπολύτως προβληματικές λεπτομέρειες γιά τήν ἐνταξη τοῦ Μακρυγιάννη στή Φιλική Ἐταιρεία: «Κατά τάς ἀρχάς τοῦ 1820 εἰδοποιήθην τά τῆς Ἐταιρίας τῶν Φιλικῶν, εἰς τήν τάξιν τῶν ἀδελφοποιητῶν καταταχθεῖς», διαβάζουμε στό ἔγγραφο. Αὐτή, ὅμως, ἡ λεπτομέρεια, ἡ διατύπωση «εἰς τήν τάξιν τῶν ἀδελφοποιητῶν», διαψεύδεται ἀπό τό *Ἀπομνημόνευμα*. Τήν ἀντινομία ὁ Βλαχογιάννης τή γνωρίζει. Τή χειρίζεται ἀόριστα καί χαλαρά, μά δέν τήν ἀποσιωπᾷ.

Ἄς δοῦμε κι ἓνα ἀκόμα ἀνάλογο θέμα πού ἀντιμετωπίζει ὁ Βλαχογιάννης: «Ἡ ἰδέα τῆς συγγραφῆς γεννήθηκε ἀθόρμητα» στήν κεφαλή τοῦ Μακρυγιάννη, ὑποστηρίζει. Χωρίς ὑστεροβουλία, ὁ ἀγράμματος στρατηγός τῆς ἐπανάστασης, ἔμαθε γράμματα γιά ν' ἀποτυπώσῃ στό χαρτί, μέ ἀμεσότητα καί ἐκφραστική εἰλικρίνεια, μιά ἀλήθεια πού τήν κέρδισε μέ τό σπαθί του. Κι ἔτσι διέσωσε διά τῆς γραφῆς του τό πνεῦμα μιᾶς Ἑλλάδας πού δέν ὑπάρχει πιά, σέ μιά ἐποχή ὅπου «ἡ ἐθνική ψυχή ἐπάλλετο πλήρης σφρίγγους ἐν τῷ στήθει καί τοῦ τελευταίου στρατιώτου καί τοῦ χυδαιοτάτου χωρικοῦ». Ὅπως σημειώνει ὁ Γιαννουλόπουλος, πρόκειται γιά μιά ἀκολουθία ρομαντικῶν

Γιάννης Βλαχογιάννης

στερεοτύπων, πού έχουν κληροδοτηθεί στή διανοητική ατμόσφαιρα τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα. Αὐτό, ὅμως, ἔχει ἐδῶ τή μικρότερη σημασία.

Ὁ Βλαχογιάννης μᾶς λέει ὅτι ὁ Μακρυγιάννης καταθέτει στό Ἀπομνημόνευμά του, αὐτούσια καί ἀδιαμεσολάβητα, τή λαϊκή σοφία, ἐπειδή εἶναι ἀμαθής, ἀχάλαστος ἀπό τά γράμματα καί τή γλώσσα τῶν λογίων.

«Ἦξερα ὀλίγον γράψιμον, ὅτι δέν εἶχα πάγει εἰς δάσκαλο», γράφει ὁ Στρατηγός. Ἀπό αὐτό τό «ὀλίγον γράψιμον», τό παλαιότερο τεκμήριο πού διασώζει ὁ Βλαχογιάννης χρονολογεῖται ἀπό τό 1815. Οἱ καταγραφές πού θησαυρίζονται στήν «Εἰσαγωγή» τοῦ Ἀρχείου Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, βεβαιώνουν ὅτι, ἀπό τό 1815 κι ὕστερα, ὁ Γιαννάκης τοῦ Λιδωρίκη τηρεῖ καί ἐνημερώνει συστηματικά ἀρχεῖο τῶν ἐμπορικῶν καί τοκογλυφικῶν του δραστηριοτήτων. Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ Μακρυγιάννης, πού ἔμαθε νά σκαλίζει γράμματα στό χαρτί ὥστε νά γράψει τά τοῦ βίου του καί νά καταθέσει «τήν ἀλήθεια» γιά τόν Ἀγώνα, εἶχε ἀπό παλιά μιά τακτική σχέση μέ τίς καταγραφές καί τίς μετρήσεις ἐμπορευμάτων καί τιμῶν, εἶχε μάθει νά τοποθετεῖ σέ γράμματα τίς χρειαζόμενες λέξεις καί, πρακτικά ἔστω, χρησιμοποίησε τίς βασικές πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς, ὥστε νά κρατᾶ καί νά ἐνημερώνει συστηματικά τά κατάστιχά του.

Ὁ Μακρυγιάννης δέν εἶναι ἀγράμματος, δέν εἶναι

οὔτε γραμματιζούμενος. Γιατί, λοιπόν, «καταγίνηκε ἓνα δυό μῆνες» στό Ἄργος νά μάθει κάτι περισσότερο ἀπό τά γράμματα πού ἤξερε ἤδη, «περικαλόντας τόν ἓνα φίλον καί τόν ἄλλον» νά τοῦ δείξουν, διότι, καθώς λέει, «ἐφαντάστηκα νά γράψω τόν βίον μου, ὅσα ἐπραξα εἰς τήν μικρή μου ἡλικία καί ὅσα εἰς τήν κοινωνία ὅταν ἦρθα σέ ἡλικία, καί ὅσα διά τήν πατρίδα μου»;

Στό Ἄργος, ἀρχές τοῦ 1829, ὁ Μακρυγιάννης εἶναι «διορισμένος ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ Κυβερνήτη Καποδίστρια Ἀρχηγός τῆς Ἐκτελεστικῆς Δύναμης τῆς Πελοπόννησος καί Σπάρτης». Εἶναι, δηλαδή, ἓνας ἐπαγγελματίας στρατιωτικός καριέρας, πού ἀναδείχθηκε στήν ἐθνική στρατιωτική ἱεραρχία μέσφ τῶν ὑπηρεσιῶν πού προσέφερε στή Διοίκηση τόν καιρό τοῦ Ἐμφυλίου, ἓνας ἐνοπλος τοῦ ἀγώνα πού ἡ θέση του στή νέα στρατιωτική ἱεραρχία τοῦ ἐπιτρέπει νά συναναστρέφεται μέ γραμματιζούμενους καί μέ φορεῖς τῆς νεοπαγοῦς ἐθνικῆς ἐξουσίας.

Γράφει, λοιπόν, ὁ Μακρυγιάννης γιά τή ζωή του καί γιά τόν Ἀγώνα. Γράφει μέ σκοπό νά πείσει τοὺς ἀναγνώστες γιά τό δίκιο του. Καί, καθώς μαρτυρεῖ τόσο ἡ δομή τῶν κειμένων του ὅσο καί ἡ γλώσσα πού ἀποτυπώνεται στήν «ἀπελέκητη» γραφή του, ὁ Μακρυγιάννης, ἔχοντας συμβάλει στό γρέμισμα τοῦ παλιοῦ, τοῦ δικοῦ του κόσμου, βρίσκεται ἤδη νά πατᾶ στό ἔδαφος τῶν νέων καιρῶν καί ἀπό ἐκεῖ νά βλέπει ἢ νά ἐξιδανικεύει τό παρελθόν πού ἱστορεῖ.

Στό δεύτερο δοκίμιο τοῦ βιβλίου, ὁ Γ. Γιαννουλόπουλος καταπιάνεται μέ τά κείμενα τοῦ Γιώργου Θεοτοκά περί Μακρυγιάννη (1941, 1945). Σωστά, νομίζω, ἡ ἀνάγνωση τοῦ Μακρυγιάννη συνδέεται μέ τήν ὡς τότε μαχητική παρουσία τοῦ Θεοτοκά στό ἐλληνικά γράμματα καί στούς κύκλους τῆς ἐλληνικῆς διανοῆσης. Καί, βεβαίως, μέ τή συγκυρία τῆς γραφῆς τῶν δοκιμίων, τή συγκυρία τοῦ πολέμου.

Ὁ Γιώργος Θεοτοκάς κατατάσσει τόν Μακρυγιάννη στούς ἀνθρώπους τῆς νέας ἐποχῆς. Ὁ Μακρυγιάννης καταγίνηκε νά μάθει γράμματα, κυρίως, διότι αὐτό ἦταν τό πνεῦμα καί τό μήνυμα πού πήρε ἀπό τήν ἐποχή του. Τόν καιροσκοπισμό του, τόν ὑποκειμενισμό ἢ τίς ἀντιφάσεις στίς συμπεριφορές του ὁ Θεοτοκάς τά εἶδε σάν ἀτομικές ἐκδηλώσεις μιᾶς ἐλευθερίας πού τήν κέρδισε μέ τό αἷμα του, θέτοντας τά ὄνειρα καί τήν ὑπαρξή στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἀγώνα. «Μέσα στόν πρωτογονισμό του καί τίς φρικιαστικές κάποτε λεπτομέρειες τῆς ζωῆς» τοῦ Μακρυγιάννη, ὁ Θεοτοκάς βλέπει νά μπερδεύονται οἱ σκιές τῶν νεαρῶν στρατηγῶν τοῦ Ναπολέοντα, διακρίνει ἕναν «ἐλεύθερο πολίτη [...] μέ συνείδηση τῶν δικαιωμάτων του καί τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ», ἕναν νέο «πού θαυμάζει τόν Οὐάσιγκτον». Ὁ Μακρυγιάννης εἶναι ἔκφραση τοῦ ἐπαναστάτη, τοῦ «κυριότερου ἐμφυχωτῆ» τῆς μεγάλης συνομοσίας πού θά καταλήξει στό Σύνταγμα τοῦ '44 καί, ταυτόχρονα, «εἶναι λαϊκός σάν κάποιους ρεμπέτηδες καπεταναίους βασιλιάδες τῶν ἱστορικῶν δραμάτων τοῦ Σαίξπηρου. Κατά βάση λαϊκός στήν ἔκφραση [...], ὅμως κάμποσα κεφάλια ψηλότερος ἀπό τό πλῆθος». Πάει τό μυαλό μου σέ μιᾶ ἀντίστοιχη ματιά. Στόν τρόπο, ἄς ποῦμε, πού οἱ φιλελεύθεροι Βρετανοί μαχητές τοῦ Ἀγώνα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας προέβαλαν στή ζωντανή πολυσχιδή φιγούρα τοῦ Ὀδυσσεά Ἀνδρούτσου ἕνα ἀπείκασμα τοῦ Σιμόν Μπολιβάρ.

Ἐν τέλει, μᾶς λέει ὁ Γ. Γιαννουλόπουλος, «ὁ Θεοτοκάς ἀνακαλύπτει στό πρόσωπο τοῦ Μακρυγιάννη τόν ὑποδειγματικά πρωτοποριακό καί ρηξικέλευθο νέο πού εἶχε ὁ ἴδιος κατασκευάσει πολύ πρὶν διαβάσει τά Ἀπομνημονεύματα. [καί πού] ἀνταποκρίνεται στήν ἐκκλήση πού θά ἀπευθίνει [...] ὁ συγγραφέας τοῦ "Ἐλεύθερου Πνεύματος" πρὸς τά νάτα τοῦ μεσοπολέμου». Ἐχει δίκιο, νομίζω. Βρισκόμαστε, δηλαδή, ἀκόμα μιᾶ φορά, μπροστά σ' ἕνα παράδειγμα ἰδεολογικῆς κατασκευῆς τοῦ παρελθόντος. Θά τό βροῦμε συχνά αὐτό τό μοτίβο σέ ὅλο τό φάσμα τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ ἐλληνικοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

Αὐτή τή νιότη τοῦ νέου κοινωνικοῦ ὑποκειμένου πού πασχίζει γιά τή δικαιοσύνη «ξοδεύοντας πότε ἐδῶ καί πότε ἐκεῖ τήν πολυσύνθετη δημιουργική του ὁρμή», θά τή συναντήσουμε κατεξοχῆν σέ μαρξιστικῆς ἐμπνευσης μελέτες γιά τό συνταγματικό κίνημα τοῦ 1843 ἢ γιά τήν ἐλληνική ἐκδοχή τοῦ Εὐρω-

παϊκοῦ 1848. Τά παραδείγματα εἶναι γνωστά, δέν χρειάζονται ἐπισημάνση ἐδῶ.

Ὁ Θεοτοκάς, δίχως νά καμώνεται τόν ἱστορικό, προβάλλει τόν Μακρυγιάννη στό δικό του παρόν, τόν ἀνακατεύει μέ τά προβλήματα τῆς δικῆς του ἐποχῆς, ὅταν γράφει ὅτι «ἡ ἀσχημάτιστη ἐλληνική κοινωνία γυρεῖ τό ρυθμό της καί τήν ἰσορροπία της μέσα σέ πλαίσια ἀκαθόριστα. Ἀκόμα δέν ἔχουν ξεχωριστεῖ καλά-καλά τά ὅρια ἀνάμεσα στήν ὀμαλή κοινωνική καί πολιτική ζωή καί στήν κλεφτουριά, τόν ἐμφύλιο πόλεμο, τό ἐγκλημα κοινῶν δικαίου. Ἄλλωστε τίποτα δέν εἶναι ἀκόμα ὀμαλό. Ὁ κόσμος αὐτός βράζει ὅμως ἀπό νεανικές ὁρμές. [...] Αἰσθανόμαστε ἕναν ἐφηβικό ὄργανισμό πηγαῖο καί ἀπλό ὥστε νά καταντᾶ γιά μᾶς τούς μεταγενέστερους σχεδόν ἀθῶος». Τό σχῆμα εἶναι τόσο γενικό πού, κοντά στόν Μακρυγιάννη, θά μπορούσε κάλλιστα νά ἀφορᾶ καί τόν Δαμιανό Φραντζή, τόν νέο ἰδεολόγο κομμουνιστή στό μυθιστόρημα ἡ Ἀργῶ. Κι ἐδῶ πρόκειται, ἴσως, γιά ἕναν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ὁ Θεοτοκάς ταξιθετεῖ τά σκιρτήματα τῆς ἴδιας τῆς δικῆς του «νεανικῆς ὁρμῆς», ὅπως τό περαστικό γήτεμά του ἀπό τόν μαρξισμό ἀλλά καί ἡ κατοπινὴ θυμωμένη ἐμμονή του νά τόν ξεορκίσει.

Ἐπ' αὐτῷ, ὡστόσο, ἕνα σημεῖο στό ὁποῖο διαρκῶς ἐπανερχεται ὁ Θεοτοκάς, κι ὄχι μονάχα στό δύο κείμενά του γιά τόν Μακρυγιάννη. Στούς «ἀκαθόριστους» καιρούς, τό πείσμα καί ἡ ὀρμητικότητα τῆς νεότητος ὑπαγορεύουν ρηξικέλευθα προτάγματα τά ὁποῖα δέν ἔχουν βρεῖ ἀκόμα τόν τρόπο νά ἐκφραστοῦν ἀξιῶνοντας τήν κοινωνική τους δεξίωση. Εἶναι, γιά νά θυμηθοῦμε τόν Γκράμσι, τό καινούριο πού πασχίζει νά γεννηθεῖ, μᾶ ἔχει ἀφήσει κιόλας πίσω του τό παλιό πού καταρρεῖ.

Ἄς δοῦμε ἕνα ἀπόσπασμα ἀπ' τό δοκίμιο γιά τόν Μακρυγιάννη, πού σηκώνει συζήτηση μεγάλη. «Ὁ νέος Ρομμελιώτης, πού ἐκφράζεται μέ τόσο αἰγυρο τρόπο, ζεῖ κι ὅλας μπροστά μας μιᾶ ζωή δυνατή καί πλούσια. Δρασκελίζει τά βουνά, σεριανίζει πολιτεῖες, ἐμπορεύεται, συνωμοτεῖ, κρύβει ὄπλα, καταδιώκεται, συζητᾶ μέ ὅλους καί γιά ὅλα. Γυρνᾶ τήν Ἑλλάδα μέ τό μέτωπο ψηλά καί μέ βλέμμα ἐρευνητικό καί παθιασμένο. Εἶναι γεμάτος φιλοδοξία, τόλμη καί ὄρεξη γι' ἀγῶνες, πρακτικός καί μαζί φαντασιόπληκτος καί ὄνειροπαρμένος. Ἄρματα καί χρήματα ζητοῦσε ἀπό τόν ἅγιο, ἤξερε ἀπό τότε τί χρειάζεται γιά νά γίνει ἕνα Κράτος, ὡστόσο τά ἄρματα τά ἤθελε ἀσημένια. [...] Ὅλα αὐτά σημαίνουν ὅτι ἔφτασε, ἐπὶ τέλους, τό πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅτι τό ὑπόδουλο ἔθνος σχημάτισε μέσα του ἕναν καινούριο ἀνθρώπινο τύπο, πού ἔχει προορισμό νά ἐλευθερώσει τή γῆ καί τήν ψυχὴ τῆς Ἑλλάδας».

Τά ἀποτελέσματα τῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων γίνονται, ἀναδρομικά, τά αἷτια πού κινοῦν τήν ἱστορία. Γιά τόν Θεοτοκά, ὁ Κάλδος, ὁ Ρήγας, ὁ Κοραῆς, ὁ Σολωμός κι ὁ Μακρυγιάννης εἶναι οἱ ἐκφραστὲς τοῦ

Ζήσιμος Λορεντζάτος (άριστερά) και Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος

καινούριου ανθρώπινου τύπου πού θά πραγματοποιήσει τό είκοσιένα. Κι άπ' αυτούς όλους, ό Μακρυγιάννης είναι εκείνος πού εκφράζει αυθεντικά τή διωμένη ιστορία του πολέμου, τά γεγονότα στά όποια συμμετείχε «σαματικώς», όπως θά έλεγε ό Φωτάκος υπερασπιζόμενος κι εκείνος τήν «αλήθεια» τής γραφής του. Κι ό σχολιαστής του Μακρυγιάννη τούτη τήν αλήθεια είναι πού έπισημαίνει. Τήν αλήθεια του προσώπου και τής γραφής του. Βεβαίως, άν και ρητά αφήνει τήν ιστορία για τους ιστορικούς, ό Θεοτοκάς έρμηνεύει. Λέγοντάς μας, ταυτόχρονα, ότι ή αλήθεια του Μακρυγιάννη δέν ανταποκρίνεται αναγκαστικά σε όσα από εκείνα πού μαρτυρεί ή γραφή του έγιναν όντως μέ τόν τρόπο πού περιγράφονται. Έδώ παράγεται μιά αντίνομία πού τήν έπισημαίνει ό Γιαννουλόπουλος. Μιά αντίνομία πού είναι πέραν τής ιστοριογραφικής διαχείρισης τής μαρτυρίας. Ό Θεοτοκάς, ώστόσο, δέν διεκδικεί νά γράψει ιστορία. Του άρκεί ότι, διακρίνοντας στή γραφή του Μακρυγιάννη «όλες τίς διαχρονικές άρετές του έλληνισμού», παλεύει και μετέχει, ως διανοούμενος, στή διαμόρφωση των ιδεολογιών του καιρού του. Κι είναι άρκούντως προσεκτικός, κάθε φορά πού ό λόγος του φτιάχνει αφήγησεις οι όποίες μοιάζει ότι ιστορούν τό παρελθόν.

Όπως και νά έχει, στό δοκίμιο του Θεοτοκά για τόν Μακρυγιάννη είναι όρατά τά ίχνη από τήν ως τότε πνευματική του πορεία, από τίς έπιρροές πού

δέχτηκε ή πού έδωξε, από τά μέτωπα πού άνοιξε. Άς έπισημανθοϋν έδώ, ένδεικτικά και μόνο, κάποια παραδείγματα για τους απόηχους παλιών αναζητήσεων πού κυκλοφορούν κάτω από τίς γραμμές του δοκιμίου: Οι έπιρροές και οι αποστάσεις του Θεοτοκά από τήν *Κοινωνική σημασία τής Έλληνικής Έπανάστασης του 1821* του Γιάννη Κορδάτου ή από τό *Έθνος και Γλώσσα* του Δημήτρη Γληνού, ή δύσκολη αναθεώρηση του θυμωμένου δοκιμίου του *Έμπρός στό Κοινωνικό Πρόβλημα*, και οι παλιοί καβγάδες του μέ τόν «μυστικιστή» ακόμα, στίς αρχές τής δεκαετίας του '30, Κ. Θ. Δημαρά. Μά όλα αυτά παραπέμπουν σε μιάν άλλη κουβέντα, σε μιά συζήτηση για τό ίδιο τον Γιώργο Θεοτοκά, πού δέν μπορεί νά γίνει μέ τήν ευκαιρία των κείμενων του για τόν Στρατηγό Μακρυγιάννη.

Στό τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου ό Γιώργος Γιαννουλόπουλος αναλύει τό δοκίμιο του Σεφέρη «Ένας Έλληνας - ό Μακρυγιάννης» (1943). Ό Γιώργος Γιαννουλόπουλος κατορθώνει νά αναδείξει μέ αυστηρότητα τή ματιά, τήν τεχνική και τή στοχοθεσία τής ανάγνωσης πού προτείνει ό Σεφέρης, ιστορικοποιώντας τήν ανάγνωση του ποιητή και τά ιδεολογικά έρεθίσματα πού διαμόρφωσαν τή ματιά του.

Πέρα από τήν ιστορική συγκυρία τήν όμιλίας στήν

Ἄλεξάνδρεια, μέσα στὸν πόλεμο, ὁ Μακρυγιάννης ἀποτελεῖ μιά ἀπὸ τίς σταθερές καὶ δεσποζούσες ἀναφορές τοῦ Σεφέρη κατὰ τὰ προηγούμενα ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια. «Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού γραφτήκαν τὰ Εὐαγγέλια, ἢ, ἂν θέλουμε, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού σώπασαν οἱ τελευταῖοι Ἀλεξανδρινοὶ τεχνίτες τοῦ λόγου», γιὰ εἴκοσι αἰῶνες, ἢ νεκρὴ, ἀττικίζουσα, τεχνητὴ γλῶσσα τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας δέν ἐπέτρεψε τὴ μετάδοση τῶν αἰσθημάτων τοῦ λαοῦ. «Κι ὅμως», γράφει ὁ Σεφέρης, «οἱ ἄνθρωποι τῶν καιρῶν ἐκείνων εἶχαν αἶμα πού χτυποῦσε στίς φλέβες τους, εἶχαν χέρια γιὰ ν' ἀγκαλιάσουν ἢ νά σκοτώσουν. Ἄλλὰ τὰ αἰσθήματά τους εἶναι γιὰ πάντα χαμένα γιὰ μᾶς». Ἀκριβέστερα, τὰ αἰσθήματα αὐτά τὰ φύλαξε ἢ προφορικὴ παράδοση καὶ τοὺς ἔδωσε ρυθμὸ στὰ τραγούδια τοῦ λαοῦ. «Γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ὁ μόνος ποιητὴς πού ἔχει τὸ γένος εἶναι ὁ ἀνώνυμος καὶ ἀναλφάβητος λαός, καὶ [...] ὁ μόνος πεζογράφος, πού ξέρω ἐγὼ τουλάχιστον, εἶναι πάλι ἓνας ταπεινὸς πού μαθαίνει λίγα γράμματα στὰ τριάντα τόσα του χρόνια —ὁ Μακρυγιάννης. [...] Τὸ πιό παράξενο εἶναι ὅτι αὐτοὶ οἱ ἀγράμματοι συνεχίζουν πολὺ πιό πιστὰ τὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴν ἀπέραντη ρητορεία τῶν καθαρολόγων».

Ὁ Γιαννουλόπουλος ἐντοπίζει πειστικὰ στὰ κείμενα τοῦ Σεφέρη ρίζες πού συγγενεῦν με τὸν Χέρντερ, τὸν Φίχτε καὶ τὸν Χούμπολντ. «Ἡ φύση τῆς γλώσσας», ἢ «ἀτόφια ἐλληνικὴ φωνή» βρίσκουν τὴν αὐθεντικὴ τους ἔκφραση στὰ δημοτικὰ κείμενα «καὶ θέλει ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη καλλιέργεια γιὰ νά δεχτοῦμε τὴ διδασχὴ τους». Γιὰ τὸν Σεφέρη, ἡ φωνὴ τοῦ Μακρυγιάννη ἀποτελεῖ ἀδιάψευστο τεκμήριο τῆς συνέχειας τοῦ ἐλληνισμοῦ, «ἀρχικά στὴ γλωσσικὴ καὶ κατ' ἐπέκταση στὴν αἰσθητικὴ τῆς διάσταση» καταλήγει ὁ Γιαννουλόπουλος.

Ἡ «φυσικὴ» καὶ «ζωντανὴ γλῶσσα» τοῦ Μακρυγιάννη δέν μπορεῖ νά μὴν λέει ἀλήθεια. Καί, ταυτόχρονα, μιλώντας ἄδολα ὁ Στρατηγὸς γιὰ τὸν βίο του, ἐλευθερώνει ταυτόχρονα μίαν πηγὴ ἀπ' ὅπου, μέσα στὴ συνέχεια τῆς γλώσσας, ἀναβλύζει ὀλόκληρο τὸ ἐλληνικὸ παρελθόν πού, ἔτσι κι ἄλλιως, βρίσκεται φωλιασμένο βαθειά στὸ μεδούλι τῶν ὀστῶν τοῦ Νεοέλληνα. Στὴν ἀποψη αὐτῆ τοῦ Σεφέρη, ὁ Γιαννουλόπουλος ἐντοπίζει μίαν ἀντίληψη γιὰ τὴν παράδοση πού βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τοῦ μοντερνισμοῦ. Οἱ ἐμβληματικὲς ἐκφάνσεις τῆς ἐλληνικότητας συνυπάρχουν ταυτόχρονα ὡς «ὁμοσούσιες στιγμὲς μᾶς παράδοσης τόσο συνεκτικῆς ὥστε νά ἐπιτρέπει ἄλλαμα πάνω ἀπὸ "ἀπέραντες χιλιετίες"». Ἡ ἐλληνικότητα ὑπῆρχε πάντα ἐκεῖ, ἀποτελεῖ γνήσιο εὖρημα πού πιστοποιεῖ τὴ συνέχεια κι ὄχι κατασκευὴ πού, μετὰ πιό παλιὰ ἔστω ὑλικά, ἀνασυνθέτει εἰκόνες τοῦ κόσμου. Μιά ἐπιστροφή ἀπὸ τὸν μοντερνισμό καὶ διὰ τοῦ μοντερνισμοῦ στίς ρίζες. Μιά ἐπιστροφή ἀπὸ τὴ Δύση καὶ διὰ τῆς Δύσης στὴν Ἑλλάδα.

Στὴ διανοητικὴ αὐτὴ κατασκευὴ, ἢ ἀμετάβλητη

ἀρχικὴ οὐσία τῶν πραγμάτων δέν ὑπόκειται στὴν ἱστορία ἀλλὰ ἐκδηλώνεται σ' αὐτήν. Ὁ λόγιος πολιτισμὸς καὶ ἡ «καθαρὴ γλῶσσα» δημιουργοῦν μίαν παραμορφωτικὴ διαμεσολάβηση πού ἀκυρώνει αὐτὴν τὴν οὐσία στὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Μακρυγιάννης ἢ ὁ Θεόφιλος ἀφήνουν νά κυλήσει ἄδολα στὴ γραφίδα ἢ στὸν χρωστήρα τους αὐτὴ ἢ ζωντανὴ καὶ ἀναλλοίωτη οὐσία καὶ νά πάρει μορφὴ σταθερὰ ἀναγνωρίσιμη στὸ γραπτό ἢ στὸ ζωγραφικὸ τους ἔργο. Ἄδολα. Ἐπειδὴ ποτὲ ἢ ἔκφρασή τους δέν ἐνδύθηκε τὴ λόγια, τὴν τεχνικὰ φτιασιδωμένη γλῶσσα πού στρεβλώνει «τὴν ἀστείρευτὴ πηγὴ ζωῆς» πού εἶναι τὰ ἔργα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Στοὺς ἐκφραστικὸς τρόπους τοῦ λαοῦ, στὴ γλῶσσα κατ' ἐξοχὴν, διατηροῦνται ἀπαράγραπτες ἢ παράδοση καὶ ἡ ἱστορία. Κι οἱ σταθεροὶ τρόποι τῆς γλώσσας ἀντιστοιχοῦν στὴ σταθερὴ ἰδιοσυγκρασία τῶν λαῶν πού τὴ μιλοῦν. Νά, λοιπόν, ὁ δρόμος πού τραβᾷ ὁ Σεφέρης κι ἀνακαλύπτει στὸν λόγο τοῦ Μακρυγιάννη, ζωντανὴ καὶ ἀπαράλλαχτη, τὴν ἴδια οὐσία πού ἐκφράζει καὶ ὁ λόγος τοῦ Αἰσχύλου. «Θά χαθοῦμε γιὰτὶ ἀδικήσαμε», λέει μπροστὰ στὸν Μακρυγιάννη ὁ Σμαῆλμπτης Κόνιτζας. Κι ὁ Μακρυγιάννης καταγράφει αὐτὸ τὸ τυπικὸ, πολὺ παλαιὸ καὶ οἰκουμενικὸ μοτίβο ἐρημνείας τοῦ κόσμου: «Πασσάδες καὶ μπέηδες, θά χαθοῦμε. Θά χαθοῦμε! ὁ μπέγης τοὺς λέει, ὅτι ἐτοῦτος ὁ πόλεμος δέν εἶναι μῆτε μετὰ τὸν Μόσκοβον, μῆτε μετὰ τὸν Ἑγγλέζο, μῆτε μετὰ τὸν Φραντζέζο.

Ἀδικήσαμεν τὸν ραγιά καὶ ἀπὸ πλοῦτη καὶ ἀπὸ τιμὴ καὶ τὸν ἀφανίσαμε· καὶ μαύρισαν τὰ μάτια του καὶ μᾶς σήκωσε ντουφέκι. Καὶ ὁ Σουλτάνος τὸ γομάρι δέν ξέρεי τί τοῦ γίνεται· τὸν γελᾶνε ἐκεῖνοι ὅπου τὸν τρογουρίζουν. Καὶ ἡ ἀρχὴ εἶναι τούτη, ὅπου θά χαθῆ τὸ βασιλεῖόν μας. Πλερώνομε βαριά νά βροῦμε προδότη καὶ δέν στέκει τρόπος νά μαρτυρήσῃ κανένας τὸ μυστικόν, νά μάθωμε μόνος του ὁ ραγιάς μᾶς πολεμεῖ ἢ καὶ οἱ Δυνάμεις; Δι' αὐτὸ πλερώνομε καὶ παλινκαίνουμε καὶ σκοτώνομε καὶ ἀλήθεια ποτὲ δέν μάθαμε».

Ὁ Τοῦρκος πληρώνει τὴν ἁμαρτία πού ἐπραξε ἀδικώντας τὸν ραγιά. Αὐτὸ εἶναι τὸ τίμημα τῆς ἀσέβειας πρὸς τὴν τάξη τὴν ὅποια ὄρισε ἡ Πρόνοια τοῦ Μεγαλοδύναμου. Τὸ προνοιακὸ σχέδιο, ὁ Σεφέρης τὸ διαβάξει παραπέμποντας στὴ ὕβρη. «Ὅποιος ξεπερνᾷ τὸ μέτρο εἶναι ὕβριστὴς, καὶ ὕβρις εἶναι τὸ μεγαλύτερο κακό πού μπορεῖ νά συμβεῖ. [...] Μόλις τὸ "ἐγὼ" ξεπεράσει τὸ "ἐμεῖς", ἀμέσως ἢ Ἄτη ἐρχεται καὶ τὸ κεραυνώνει». Ἰδοῦ, λοιπόν, τὸ πνεῦμα ἀπὸ τοὺς Πέρσες τοῦ Αἰσχύλου πού ἀναβλύζει ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Μακρυγιάννη ὁ ὅποιος, παρακάτω, θά ἐξηγήσει μετὰ ἴδιους ἀκριβῶς ὄρους καὶ τὴν ὀθωμανικὴν κατάκτηση: «Τέτοιοι ἀνθρωποφάγοι εἴμαστε ἐμεῖς, καὶ διὰ κείνο ἡμαστε σκλάβοι τόσοις αἰῶνες εἰς τοὺς Τοῦρκους».

Ἡ βαθιὰ οὐσία πού ἀναζητᾷ ὁ Σεφέρης στίς λέξεις καὶ στὰ νοητικὰ σχήματα ἀναιρεῖ τὴν ἱστορία. Σ'

αυτό τό συμπέρασμα καταλήγει ὁ Γιαννουλόπουλος. Κι ἀκόμα περισσότερο. Τά διαχρονικά νοήματα πού ὁ Σεφέρης ἀποδίδει στίς ἀναλλοίωτες λέξεις, μεταφέρονται στους αἰῶνες τίς σημασίες πού ἔχει παραγάγει ὁ νεωτερικός κόσμος, ὁ κόσμος τοῦ ἀναγνώστη. Κι ἔτσι, βάζοντας τίς δικές του σημασίες στίς λέξεις τοῦ Αἰσχύλου καί στίς λέξεις τοῦ Μακρυγιάννη, προβάλλει τίς ιδέες του στό παρελθόν κι ἀνασύρει ἀπ' αὐτό μιά διαχρονική οὐσία τῆς ιστορίας ἢ ὅποια δέν ἀφορᾶ παρά δικές του θεβαιότητες. Γιά νά τό πῶ παραφράζοντας κάπως τή διατύπωση τοῦ Γιαννουλόπουλου, ὁ Σεφέρης ἀνασκάπτει τό παρελθόν γιά νά ἀνακαλύψει ἕνα ὁμοίωμα τῆς δικῆς του σκέψης καί τῆς δικῆς του ἐποχῆς, μιά κατασκευή πού εἶναι, ὀλόκληρη, δημιουργημα τῆς διανοητικῆς του ἀναζήτησης καί ἀγωνίας.

Ὁ Μακρυγιάννης ἀνακαλύπτει τοὺς ἀρχαίους μέσω τῶν λόγιων τῆς δικῆς του ἐποχῆς. Δέν τοὺς ἀνασύρει ἀπό τά βάθη τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς του. «Μέ τό πένα καί τό πάλα» ἔγινε ὁ πόλεμος τῆς Ἀνεξαρτησίας. Μόνο πού γιά νά ἐννοήσει κανεῖς παρόμοια φαινόμενα δέν βοηθῆται σέ τίποτα ἀπ' τοὺς αἰῶνες καί τίς χιλιετίες πού ταξιθετεῖ ἢ οὐσιοκρατική σκέψη. Ἐδῶ μετροῦν ἄλλές διάρκειες, οἱ χρόνοι τοῦ ιστορικοῦ.

Μοῦ φαίνεται ἀρμόζον νά θυμίσω ἀσχολίαστο στήν κατακλιδα τούτης τῆς ἐνότητας ἕνα ἀπόσπασμα ἀπ' τή μεταθανάτια «συννομιλία» τοῦ Σεφέρη μέ τόν Φαβρίκιο, τόν παλιό του φίλο Γιώργο Θεοτοκά. 1967, παραμονές τῆς δικτατορίας.

«Συλλογίζομαι συχνά ἐκεῖνον [...] τόν παλιό δάσκαλό μου, τό Μακρυγιάννη τόν παραφράζω: "Ὡς τώρα, ὅλοι βαλθήκαμε νά καταβροχθίζουμε τήν Ἑλλάδα· ἢ στάθμη αὐτῆς τῆς τροφοδοσίας ὁλόένα κατεβαίνει: σέ λίγο, θ' ἀρχίσει νά μᾶς τρώει ἐκεῖνη».

Τό τέταρτο δοκίμιο τοῦ βιβλίου καταπιάνεται κριτικά μέ τήν παρέμβαση τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου (= Τό τετράδιο τοῦ Μακρυγιάννη (MSS 262), ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1984) στίς συζητήσεις πού ἀκολούθησαν τήν ἔκδοση τοῦ δεύτερου χειρογράφου τοῦ Μακρυγιάννη τό 1983, τοῦ Ὁράματα καί Θάματα, ἀπό τό ΜΙΕΤ. Μέ τήν ἔκδοση αὐτή, γράφει ὁ νεορθόδοξος διανοητής στήν πρώτη σελίδα τοῦ κειμένου του, «ἐπιστρέφεται στόν ἑλληνικό λαό ἕνα κειμήλιο ὄχι μοναχά δικό του, ἀλλά κατάδικό του, κάτι πού τοῦ ἀνῆκε πάντα —κι ἄς παράδερνε ἐδῶ κι ἐκεῖ κάπου μισό αἰῶνα, σέ χέρια ἀπρόθυμα ἢ διστακτικά [...]— χωρίς ὑπερβολή σάρκα ἀπό τή σάρκα του καί κόκαλο ἀπό τά κόκαλά του».

Ἡ «ἐπιστροφή» γιά τήν ὅποια γίνεται λόγος, μᾶς ὀδηγεῖ στόν πυρήνα τῆς νεορθόδοξης ἰδεοληψίας καί ἢ μεταφορά περί ὀστών καί σάρκας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συμπυκνώνει τό ἐρμηνευτικό σχῆμα τοῦ Λορεντζάτου. Ὁ λαός τῶν Ἑλλήνων διαθέτει μιά ἰδιότυπη

«σωματικότητα» ἢ ὅποια ὑπερβαίνει τόν ἀνθρώπινο χρόνο. Μιά σωματικότητα πού, προφανῶς, ὑπόκειται στήν τάξη τοῦ βασιλείου τοῦ Καίσαρα ἀλλά, ταυτόχρονα, ἐκφράζει τό ἀποτύπωμα μᾶς ἀνεξάντλητης καί ἀμετάβλητης ἑλληνικῆς ψυχῆς. Ὅταν μιλάει ὁ Μακρυγιάννης, στά λόγια του ἀντιλαλοῦν οἱ φωνές τῶν προγόνων, ἀπό τόν Αἰσχύλο καί τόν Σωκράτη καί τόν Θουκυδίδη ὡς τόν Πρωτόπαπα Ἀββακούμ καί τόν Γρηγόριο Παλαμά. Ἀπό τήν ἄλλη, μέ τή σειρά της, ἡ φωνή τοῦ Μακρυγιάννη καί τῶν προγόνων ἀντηχεῖ στόν λόγο τῶν κατοπινῶν, ἀπ' τόν Παπαδιαμάντη ἢ τόν Σεφέρη ὡς τόν ἴδιον τόν Λορεντζάτο. «Τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ντύνεται τή γλώσσα τοῦ ἀνθρώπου», γράφει ὁ τελευταῖος. Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ γλώσσα, διατυπωμένη σέ φωνητικά ἢ σέ γραπτά σημεῖα, σέ ὕλη δηλαδή, θεματοποιεῖ στό βασίλειο τοῦ Καίσαρα τήν ἀφθαρτή πνευματική οὐσία τοῦ λαοῦ.

Κάπως ἔτσι φτιάχνεται ἕνα αὐτοαναφερόμενο σύστημα νοημάτων στό ὅποιο ταυτίζονται τό πνεῦμα τῆς γλώσσας καί τό πνεῦμα τοῦ λαοῦ πού τή μιλάει. Ἔτσι, ἡ γλώσσα ταυτίζεται μέ τήν οὐσία τοῦ λαοῦ. Τό γλωσσικό ἀποτύπωμα τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος, ἐφ' ὅσον ὁ τελευταῖος «διαθέτει πνευματικότητα καί γλωσσικότητα», ἐφ' ὅσον, δηλαδή, ὁ ἀνθρώπος ἀνῆκε στόν λαό. «Ὁ λαός εἶναι κανένας», θά συμπληρώσει ἐδῶ ὁ Λορεντζάτος. Κι ἡ φωνή του εἶναι φωνή Θεοῦ.

Μ' αὐτές τίς σκέψεις ὡς προϋπόθεση, ὁ Λορεντζάτος κεφαλαιοποιεῖ καί ταξιθετεῖ, κατά ἰδιόμορφο τρόπο, τό σύνολο τῆς βιβλιογραφίας γιά τόν Μακρυγιάννη. Διαθέτει, ὅπως πιστεῖται, ἕνα ἀκαταμάχητο κριτήριο γιά νά τό κάνει αὐτό. Ἐναν τρόπο πού φωτίζει τί εἶναι καί τί δέν εἶναι ἀλήθεια. Ἀλήθεια στόν κόσμο τοῦ Θεοῦ, ὄχι πραγματικό στόν κόσμο τοῦ Καίσαρα. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστήμη σέβεται τό πρῶτο, τότε μπορεῖ νά πλουτίσει τίς γνώσεις μας γιά τό δεύτερο. Ὅπως τό γράφει ὁ Λορεντζάτος, «δουλειά τῆς ἐπιστήμης εἶναι, στους χώρους ὅπου ἐκεῖνη ἔχει τό πρόσταγμα, νά μπαίνουν οἱ ἀλήθειες καί νά βγαίνουν οἱ ψευτιές. Ὁ Μακρυγιάννης δέν φοβάται τήν ἀλήθεια (ὅπως κάθε καθαρὸς ἀνθρώπος). Φτάνει νά γίνεται ἡ ἐπιστημονική μελέτη ἐκεῖ ὅπου τό θέμα σηκώνει ἐπιστημονική μελέτη καί, στόν κάθε πάλι προσδιορισμένο χώρο, [...] ἐφ' ὅσον ἡ τοῦ πράγματος φύσις ἐπιδέχεται. Τότε ἡ ἐπιστήμη θά λογιέται δουλειά πεπαιδευμένου».

Ὁ Λορεντζάτος κατασκευάζει καί περιχαρᾶκῶναι ἕναν τόπο τῆς Ἀλήθειας, πού εἶναι ἄλλος καί ἄλλου ἀπό τόν τόπο τῶν ἀνθρώπων. Μόνο πού ἐκεῖ, καθῶς δείχνει ὁ Γιαννουλόπουλος, κάθε προφήτης μπορεῖ νά ξεριζώνει ἐλεύθερα τίς λέξεις «ἀπό τό ιστορικό τους συγκεκριμένο», ἀπ' τή συνάφεια τῶν πηγῶν, καί ν' ἀποκτᾶ, ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ἀπόλυτη δικαιοδοσία στή χρήση καί στήν ἀπόδοση τῶν νοημάτων. Ἔτσι ὁ Λορεντζάτος ἀναγορεύει τόν «πατριδοφύλα-

κα» σέ πηγή ἀπ' ὅπου ἀναβλύζει ἡ ἀλήθεια καί ἀποκαλύπτεται ἡ ἀμετάβλητη οὐσία τοῦ Ἑλλήνα, ἡ οὐσία τοῦ λαοῦ, ἡ οὐσία τῆς πίστεως, ἡ οὐσία τῆς γλώσσας. Στά λόγια τοῦ Στρατηγοῦ ντύνεται «τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου μέ τῆ γλώσσα τῆς ἀλήθειας». Γιά τόν Λορεντζάτο, ὅπως λέει ὁ Γιαννουλόπουλος, ὁ Μακρυγιάννης «ἔχει γίνει τό κείμενό του». Καί τό κείμενό του εἶναι ἐκφραση τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ, ἡ ἀποκάλυψη μιᾶς διαθήκης τοῦ ἑλληνισμοῦ καί τῆς ὀρθοδοξίας πού εἶναι βυθισμένη στούς αἰῶνες.

Αὐτοδικαιωμένος μέσα σ' αὐτήν τήν κατασκευή, κι ἐφ' ὅσον «μέ τοῦ Μακρυγιάννη τό στόμα δέν μιλάει κανένας ἄλλος, μιλάει ὁ ἴδιος ὁ ἀνώνυμος λαός», ὁ Λορεντζάτος, δηλώνοντας κατά βούληση καί κατά περίσταση ἱερές περικοπές ἀπ' τά Ἀπομνημονεύματα ἢ τά Ὁράματα καί Θάματα, διεκδικεῖ διά τῆς γραφίδας του νά μιλάει αὐτοπροσώπως ὁ ἀνώνυμος λαός εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

«Πῶς γίνεται, ποιό μπορεῖ νά εἶναι τό ἀποτέλεσμα, νά μιλήσουν ἄθεοι γιά τόν Θεό τοῦ Μακρυγιάννη», διερωτᾶται ὁ Λορεντζάτος. Ἀπό πού ἀντλοῦν τό δικαίωμα, θέλει νά πει, οἱ ἱστορικοί νά καταπιάνονται μέ τόν τρόπο πού οἱ ἄνθρωποι διώνουν τή θρησκευτικότητα καί τό Θεῖον; Ἡ ὀρθοδοξία δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης. Κι ὅταν λέει «ἡ ὀρθοδοξία», κάθε ἀναγνώστης πού στέκεται στήν ὄχθη τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὀφείλει νά ἐννοήσει «ἡ θρησκεία», κάθε θρησκεία. Διότι, κατά τόν Λορεντζάτο, οἱ θρησκείες μόνο διώνονται. Δέν ἐρμηνεύονται. Κι ὅ,τι διώνουν οἱ ἄνθρωποι ὡς θρησκευτικότητα καί πίστη δέν ὑπάρχει ἄλλος τόπος γιά νά τό βρεῖ καί νά τό δεῖ κανεῖς παρά στό ἐσωτερικό τῆς δικῆς του ψυχῆς, ἄν κι ἐφ' ὅσον συμμερίζεται τήν ἴδια θρησκευτικότητα καί τήν ἴδια πίστη.

Καλόν πράγμα, δηλαδή, ἡ ἐπιστήμη ἄν κι ἐφ' ὅσον ἀφήνει τά τοῦ Θεοῦ στόν Θεό καί τά τοῦ Καίσαρος στόν Καίσαρα. Ἡ ἀρμοδιότητα τῆς ἐπιστήμης ἐπεκτείνεται στό ἐκάστοτε αἰσθητά πραγματικό. Ἡ ἀναζήτηση, ὅμως, τῆς ἀλήθειας ὑπερβαίνει τίς αἰσθήσεις. Ἡ βίωση τῆς θρησκευτικότητας ἔχει κιόλας φύγει ἀπό τήν ἀρμοδιότητα τῆς ἐπιστήμης. Διότι ἀφορᾷ στήν κοινωνία τῆς Ἀλήθειας. Κι ἐδῶ, Ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τῆς οὐσίας τοῦ αἰσθητοῦ, ἡ ἀποκάθαρσή της ἀπό τά πέπλα τῆς φενάκης πού ἐστρωσε πάνω της ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων.

Μόνο πού, καθώς σημειώνει ὁ Γιαννουλόπουλος, ὁ ἴδιος ὁ Λορεντζάτος ψάχνει τήν Ἀλήθεια μέ τό μέτρο τῶν αἰσθήσεων. Καί «προσπαθεῖ νά μᾶς πείσει ὅτι οἱ κρίσεις καί οἱ ἀποτιμήσεις πού ὑπάρχουν στό κείμενό του –καί ὑπάρχουν πάμπολλες– δέν εἶναι δικές του ἀλλά ἀνήκουν στήν φύση τῶν πραγμάτων τήν ὁποία ἀπλῶς καί ἀνιδιοτελῶς ἀναδεικνύει. Τήν ἀλήθεια “δέν τή δημιουργεῖ ἐκεῖνος, ἀλλά μόνο τή βρίσκει”». Εἶναι ὁ λόγος τοῦ Προφήτη. Κι ὅποιος δέν ἀξιώθηκε τή χάρη νά τόν ἐννοήσει, «εἰς τό πύρι, εἰς τό πύρι, εἰς τό πύρι τό ἐξώτερον», πού λέει ὁ

Μακρυγιάννης. Γιά τόν Λορεντζάτο τά λόγια του, ὅπως καί τά λόγια τοῦ Μακρυγιάννη, δέν εἶναι λόγια δικά τους. Εἶναι ἡ Ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ, κι ὅποιος δέν τή συμμερίζεται ἢ τήν ἀμφισβητεῖ, ἔρχεται νά ταράξει «τή φύση τῶν πραγμάτων».

Στό πεδίο αὐτό, τό κείμενο τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου παράγει ἐρωτήματα κρίσιμα γιά τήν κατανόηση τοῦ δικοῦ μας κόσμου. Ἡ κριτική τοῦ Γιαννουλόπουλου παραπέμπει στή δοκιμασία τῶν νοητικῶν μας ἐργαλείων μπροστά στίς ἀνελαστικότητες τῶν κλειστῶν συστημάτων σκέψης καί, εὐθέως, ἐγγράφεται σέ μιᾶ ἱστορία τῶν ἀναγνώσεων. Σ' ἓνα συλλογικό, δηλαδή, ὀρθολογικό ἐγχείρημα, πού ἀπομαγεύει τά στρώματα τοῦ παρελθόντος καί συμβάλλει, μέ τόν τρόπο του, στήν κριτική κατανόηση τῶν πηγῶν, προσβάλλοντας κληροδοτημένα αὐτονόητα καί ἰδεολογικούς αὐτοματισμούς.

Θ' ἀφήσω γιά περισσότερο εἰδικούς ἀπό μένα τίς πολύ γόνιμες ιδέες τοῦ Γ. Γιαννουλόπουλου γιά τό γλωσσικό. Καταπίνω, λοιπόν, τόν πειρασμό νά τίς σχολιάσω διότι, εἶμαι βέβαιος, θά τροφοδοτήσουν πολλές καί μετά λόγου γνώσεως συζητήσεις γύρω ἀπό τά θέματα αὐτά, τά τόσο κουβεντιασμένα κι ἀκόμα τόσο σκοτεινά καί μεπερδεμένα στά κουδάρια τῶν ἰδεολογιῶν.

Στά δοκίμια τοῦ Γιώργου Γιαννουλόπουλου εἰκονογραφεῖται συστηματικά καί τεκμηριωμένα ἡ γεμάτη ἀντιφάσεις καί ἀντινομίες πρόβαση διαμόρφωσης τοῦ σκληροῦ πυρήνα τῆς ἀστικῆς νεοελληνικῆς ἰδεολογίας ὡς τίς μέρες μας. Οἱ συζητήσεις τῶν διανοουμένων τοῦ μεσοπολέμου ἐδράστηκαν στόν «κοινό τόπο» μιᾶς ἑλληνοκεντρικῆς ἀνάγνωσης τοῦ παρελθόντος, ὅπου ἀφομοιώθηκαν οἱ σταθερές τῆς ρομαντικῆς παράδοσης. Ἡ «ἐθνική συνέχεια», καταλήγει ὁ Γιαννουλόπουλος, «κινεῖται στόν ἄξονα πού συνδέει ἄμεσα καί κάθετα τό παρόν μέ τό παρελθόν, μέσα σέ μιᾶ σχέση οὐσιαστικῆς ἐπανάληψης». Στήν περίπτωση τοῦ Μακρυγιάννη, «ὅλοι οἱ παράγοντες, ὁ συγγραφέας, οἱ τέσσερις ἀναγνώστες πού κατασκευάσαν τόν μῦθο του, καί οἱ νεοέλληνες πού κατασκευάζονται μέσα ἀπό τήν ἀνάγνωση τῆς καθιερωμένης ἀνάγνωσῆς τους, μετέχουν ἐξίσου στήν ὁμοιογένεια τῆς ἐλληνικότητας πού ἐγγυᾶται τή συνοχή τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἡ προσπάθειά τους στέφθηκε μέ ἐπιτυχία. Ὅχι ἐπειδή ἔκαμψε τίς ἀντιστάσεις πού συνάντησε. Παρά τά ὅσα ἰσχυρίστηκε ὁ Σεφέρης καί ἡ γενιά τοῦ '30, ἡ ἀποθέωση τοῦ Μακρυγιάννη δέν τάραξε τά νερά, ἀλλά ἐπανελάβε καί ἀνανέωσε τήν κίνηση μέ τήν ὁποία ἐγκαινιάστηκε ἡ νεοελληνική αὐτοσυνοειδησία».

Νίκος Θεοδοκᾶς

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

«Μαρτυρίες Ἀλβανῶν μεταναστῶν»

Ἐκδόσεις Ὀδυσσεάς, Ἀθήνα 2003

Ἄπο ἓνα πρόγραμμα γιά τή μελέτη τῶν οικονομικῶν μεταναστῶν στήν Ἑλλάδα καί ἐιδικότερα σέ Κρήτη, Κορινθία καί Ἥπειρο, πρόγραμμα ὑπό τή διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Βασίλη Νιτσιάκου καί τό ὅποιο ἀκόμα δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ, προέκυψαν 286 σελίδες μέ μαρτυρίες 13 Ἀλβανῶν: μιά ἀφήγηση-ποταμός, κάτι λίγα γιά τή ζωή στήν Ἀλβανία, πῶς ἔφυγαν, πού βρῆκαν δουλειά, πῶς τούς φέρθηκαν, τί προσδοκοῦν, πῶς βλέπουν τήν πατρίδα. Δέν γνωρίζουμε τή συνολική ἔρευνα, ἄμποτε νά ὀλοκληρωθεῖ, καί σίγουρα θά μᾶς δώσει περισσότερα στοιχεῖα, πέραν ἀπό ὅσα ὁ καθένας γνωρίζει ἀπό τίς προσωπικές του ἐμπειρίες, ὥστε νά κατανοήσουμε καλύτερα τίς ἀνθρώπινες καί κοινωνικές καταστάσεις πού κρύβονται κάτω ἀπό τό ὄνομα «Ἀλβανός». Ἐνα ὄνομα μέ τό ὅποιο ὁ καθένας, ἀνάλογα, ἐννοεῖ ἓνα «πράγμα», ἓνα παραβατικό ἄτομο-φόβητρο, ἓνα ζουλάπι, μιά εὐκαιρία νά κάνει τή δουλειά του φτηνά, ἓνα μελά γιά τίς ἀρχές ἢ καί τό πρὸς «ἐπαναπροώθηση» στήν Κακαδιά ἀνεπιθύμητο στοιχεῖο, ἐνίοτε ἓνα ζωντανό στόχο γιά ἐξοστρακισμένες σφαῖρες, ἐμπόριο λευκῆς σαρκός, τίς γυναῖκες ἐκεῖνες πού θά ἀναλάβουν πολύ φτηνά τούς ἄρρωστους γερόντους μας, αὐτές πού θά μᾶς καθαρίσουν τό σπίτι, τά παιδιά τῶν φαναριῶν, τό ἀντικείμενο τοῦ ρατσισμοῦ μας ἀλλά καί γιά κάποιους λίγους τό ἀντικείμενο πραγματικοῦ ἢ ρητορικοῦ ἀντιρατσισμοῦ, αὐτούς πού ξέρον νά «δουλεύουν τήν πέτρα» – γέμισε ἡ Ἑλλάδα τοιχία, μάντρες, σπίτια μέ καλοπελεκημένες πέτρες– αὐτούς πού ἀνέλαβαν τή λάτρα στά ἐστιατόρια καί τίς βαριές δουλειές στή βιοτεχνία καί τή γεωργία, αὐτούς πού, νομιμοποιούμενοι μέ τό σταγονόμετρο θά σώσουν τά οικονομικά τοῦ ΙΚΑ. Ὅλα αὐτά, κι ἄλλα πολλά, εἶναι «Ἀλβανός». Παρ' ὅλο, λοιπόν, πού οἱ οικονομικοί μετανάστες στήν Ἑλλάδα –πάνω ἀπό ἑκατομμύριο πλέον–, δέν εἶναι ὅλοι Ἀλβανοί, ὡστόσο στή γλώσσα τῶν σύγχρονων Νεοελλήνων φέρονται ὡς «Ἀλβανοί» καί μόνον μιά ὀρισμένη κατηγορία γυναικῶν ὀνοματίζεται μέ τό ἐθνικό ὄνομα «δίμετρον Ρωσίδα» ἢ «δίμετρον Οὐκρανέζα». Οἱ ιδιότητες τῶν «Ἀλβανῶν» δέν εἶναι θέβαια αὐτές πού εἶχαν στήν πατρίδα τους οὔτε αὐτές πού ἐπιθυμοῦσαν νά προσλάβουν ἐρχόμενοι ἐδῶ οὔτε αὐτές πού «διάλεξαν»

ἐντέλει ἀλλά αὐτές πού οἱ νεοέλληνες τούς προσέδωσαν. Ἐτσι ἡ μελέτη τῶν Ἀλβανῶν δέν εἶναι μόνον ἀποκαλυπτική τοῦ τί εἶναι ἢ κατάντησαν στή νέα πατρίδα οἱ ἴδιοι ἀλλά καί τί εἴμαστε ἐμεῖς πού τούς ὑποδεχθήκαμε ἔτσι ἢ ἄλλιῶς καί τούς μεταλλάξαμε. Ἐμεῖς τούς ἀποδώσαμε τά καινούρια χαρακτηριστικά, μέ αὐτά τούς βλέπουμε. Καί ἐπομένως, ἐξ ἀντιδιαστολῆς, καί σχεδόν σέ κάθε περίπτωση –οἱ ἐξαίρεσεις δέν λείπουν– οἱ χαρακτηρισμοί χαρακτηρίζουν καί μᾶς τούς ἴδιους, τούς ἀυτόκλητους νονοῦς. Γιατί γιά μᾶς εἶναι τελείως ἀδιάφορο ἂν ὁ μετανάστης στόν «πρότερο βίο του» ἦταν ἐρευνητής σέ ἐρευνητικό κέντρο, ἂν ἦταν δασκάλα, γεωργός, τεχνίτης βιομηχανίας, στρατιωτικός, μουσικός, κομματικό-διοικητικό στέλεχος, ἢ ὅ,τι ἄλλο ἀπό τά τόσα ἐπαγγέλματα καί ἐιδικότητες πού ἔχουν τά ἄτομα μιᾶς κοινωνίας. Ἄλλα πράγματα κοιτᾶμε ἐμεῖς, τά δόντια, τά μπράτσα, τό φῦλο, τήν ἡλικία. Μᾶς ἀρκοῦν τά βιολογικά χαρακτηριστικά, αὐτά θά μᾶς χρησιμεύσουν, αὐτά μισθώνουμε. Τά ἄλλα, ἐρχονται πολύ μετὰ καί συχνά μέ δραματικό τρόπο.

Γιά τό βιβλίο τοῦ Βασίλη Νιτσιάκου τώρα. Τό βιβλίο αὐτό, ἀπό τά ἐλάχιστα στό εἶδος του, ἔχει τήν ἐξῆς πολύ μεγάλη ἀρχή: ὁ συγγραφέας του «δέν ἔχει κάνει» σχεδόν τίποτε γι' αὐτό. Μ' αὐτή τήν ἀπαξιατική ἐκφραση θέλω νά πῶ ὅτι ὁ συγγραφέας του ἔκανε ὅ,τι καλύτερο μποροῦσε νά κάνει. Ἐβале τούς μετανάστες νά μιλάνε, νά λένε ὅ,τι θέλουν μέ βάση κάποια γενικά ἐρωτήματα, ὕστερα ἀπομαγνητοφώνησε τίς ἀφηγήσεις χωρίς καμιά ἀπολύτως παρέμβαση, πέρα ἀπό τίς ἀπολύτως ἀπαραίτητες, ὅπως περικοπές κάποιων ἐπαναλήψεων καί ἐπικαλύψεων. Εἶχε στή διάθεσή του πολύ περισσότερες συνεντεύξεις, ἀλλά κράτησε μόνον 13 γιατί προφανῶς θά τοῦ ἦταν ἀδύνατο νά δημοσιεύσει χίλιες καί περισσότερες σελίδες, ὅλο του τό ὕψος. Ὅμως, ὁ λόγος τῶν ὀμιλητῶν, χάρις σ' αὐτή τή μέθοδο τοῦ ἐρευνητῆ ἐρχεται σέ μᾶς χωρίς διαμεσολαβήσεις, χωρίς ἐξωραϊσμούς. Τά ἐλληνικά τους, διανθισμένα ἐνίοτε μέ ἀλβανικές λέξεις, εἶναι αὐτά πού ἔμαθαν νά μιλάνε, μέ ιδιωτισμούς ἡπειρώτικους, μέ λάθη, ἐνῶ ἄλλοι ἐπιδεικνύουν ἀξιοθαύμαστη ἀφηγηματική εὐχέρεια, ἐκφραζόμενοι μέ ἀκρίβεια καί συγκίνηση. Σέ κάθε περίπτωση ὅμως βλέπουν τόν ἑαυτό τους καί τήν εἰσοδό

τους στόν καινούριο κόσμο μέ τά δικά τους μάτια, τίς δικές τους ανάγκες, τούς δικούς τους φόβους, τά δικά τους προβλήματα. Είναι αφηγήσεις-προβλημα αυτές οι μαρτυρίες, ένα πολύτιμο, καθόσον αυθεντικό, εθνογραφικό υλικό. Ίδρώτας, εκμετάλλευση, απάνθρωπα αλλά και καλά αφεντικά, αθλιότητα συνθηκών βίου, άβεβαιότητα, ανεργία, ένα συνεχές ξανά μανά άπ' τήν αρχή ώσπου κάπου κάπως νά ριζώσουν, άκόμα και νά φτιάξουν μερικοί σπίτι δικό τους. Η φροντίδα ύστερα νά γίνουν τά παιδιά τους σάν τά συνομήλικά τους, τά «έλληνάκια», νά μήν διακρίνονται άπ' τά ρουχά ή τή γλώσσα γιατί ή διάκριση είναι ύποτίμηση, νά «ένσωματωθούν», όπως λέμε, πράγμα κομμάτι δύσκολο και μακροχρόνιο, πολύ περισσότερο όταν ή έλληνική κοινωνία και τό κράτος δέν έχουν αποφασίσει άν θέλουν τούς μετανάστες προσωρινά, άν θέλουν νά τούς ένσωματώσουν ή νά τούς πετάξουν πέρα άπ' τά σύνορα μέ πρώτη εύκαιρία, όπως συχνά τό έκαναν και τό κάνουν άκόμη. Άλλωστε ή συμβίωση ανθρώπων από διαφορετικούς πολιτισμούς είναι πράγμα δύσκολο και δέν υπακούει στή χαώδη πολιτική «άσπρο χέρι μαύρο χέρι, είμαστε όλοι άδέρφια». Η συνύπαρξη στήν ιστορία συνοδεύτηκε πολύ συχνά από ποτάμια αίματος —ελπίζουμε ότι, ίσως, τώρα πιά δέν πρέπει νά φοβόμαστε κάτι τέτοιο, αλλά ο πολιτισμικά άλλος είναι άλλος, τό χάσμα δέν καλύπτεται μέ διακηρύξεις.

Τούτο έχει σημασία ιδιαίτερα μέ τούς Άλβανούς —έννοώ τούς πραγματικούς Άλβανούς— πού ήλθαν οί πίο πολλοί έδω γιά νά παραμείνουν. Δέν είναι π.χ. σάν τούς Πολωνούς ή τούς Έλληνες μετανάστες στήν Γερμανία πού πήγαν εκεί, τή δεκαετία του '60 και

'70, νά έξοικονομήσουν κάποιο ποσό και νά έπιστρέψουν τό γρηγορότερο δυνατό. Όπερ και έγινε. Στο άποσπασματικό λόγο των συνεντεύξεων του βιβλίου του Β. Νιτσιάκου υπάρχουν και τέτοιες νύξεις, κανείς δέν διεκδικεί τίς αργιότι «καθαρές ταυτότητες», άν και όλα καλύπτονται μέσα σέ ένα θολό πέπλο.

Οί μαρτυρίες Άλβανών μεταναστών, είναι ένα πολύ χρήσιμο βιβλίο. Χρησιμεύει νά προσεγγίσουμε αυτούς τούς ανθρώπους πού ή άκραία φτώχεια τούς έφερε στόν τόπο μας γιά ένα κομμάτι ψωμί, αλλά και τούς έαυτούς μας, τούς Έλληνοέλληνες. Βέβαια είμαστε οί εργοδότες τους και ως έκ τούτου βαθύ τό χάσμα ανάμεσά μας. Άλλά επειδή πολλοί από μās είμαστε εργοδότες τής συμφορής και έν πάση περιπτώσει στήν έλληνική κοινωνία υπάρχουν και άριστεροί —ς είναι κι αυτοί εργοδότες Άλβανών— πολλοί Συνέλληνες μπορούν νά πάρουν τό μέρος αυτόν των φτωχών Άλβανών ή μή Άλβανών. Η Άριστερά ήταν πάντα καμωμένη από φτωχούς και δρούσε γιά τούς φτωχούς.

Νά τελειώσω μέ δυό λόγια πολύ μεστά του Β. Νιτσιάκου από τόν «Πρόλογο»:

Πέρα άπ' οτιδήποτε άλλο, είμεις διδαχθήκαμε από τήν αλήθεια αυτόν των ανθρώπων. Είδαμε τόν πραγματικό πόνο στά μάτια τους, τήν όργη γιά τήν άδικία στό πρόσωπό τους. Είδαμε τήν άπορία γιά τή μεγάλη περιφρόνηση. Άκούσαμε ένα ήχηρό «γιατί» γιά τήν άπόρριψη. Πήραμε τίς περισσότερες φορές μία περιήφανη άπάντηση: «Μέ τά χείλια πού έχω φιλάω».

Άγγελος Έλεφάντης

ΤΙ ΝΟΜΙΖΟΥΝ ΟΙ ΒΙΟΓΡΑΦΟΙ;

«**Ο**ταν μιλά για τους καραβοκύρηδες και τους ανθρώπους του χωριού του, ή φωνή του και ή ματιά του παίρνουν μία ιδιαίτερη έκφραση έτσι και σάν διηγείται κάτι για τη μητέρα του, πού νομίζω πώς ήταν ο άνθρωπος πού αγάπησε τό περισσότερο στη ζωή του».

Η φράση ανήκει στη Μαρώ Σεφέρη και είναι μία από τις πολλές πού παραθέτει, στην πρόσφατη βιογραφία του για τόν Γιώργο Σεφέρη, ο νεοελληνιστής Ρόντρικ Μπήτον. Φράσεις, απόψεις, αποσπάσματα δημόσιων ή ιδιωτικών συζητήσεων έτσι όπως αποτυπώθηκαν σε αρχεία ή σε εκδόσεις μέ τήν άλληλογραφία του ποιητή είναι διάσπαρτα στη βιογραφία του Σεφέρη, στηρίζοντας τό περίγραμμα του προσώπου και τής εποχής πού επιχειρεί ο βιογράφος. Τήν επέλεξα, ανάμεσα στις πολλές, για κείνο ακριβώς τό ρήμα, τό «νομίζω», και ακριβώς επειδή εκφέρεται από έναν άνθρωπο πού έζησε δίπλα στον Σεφέρη για περίπου τριάντα πέντε χρόνια.

Η βιογραφία του Σεφέρη ήρθε νά προστεθεϊ (μέ σχεδόν βέβαιη τήν εκδοτική έπιτυχία) στό κύμα βιογραφιών και αυτοβιογραφιών πού κατακλύζει και τόν ελληνικό εκδοτικό χώρο τά τελευταία χρόνια. Για τόν Λόρδο Μπάιρον, π.χ., μέχρι τό τέλος τής εκδοτικής σεζόν, θά υπάρχουν στά ελληνικά βιβλιοπωλεία τρεις (!) βιογραφίες.

Ο Ρόντρικ Μπήτον είναι γνώστης και μελετητής των κειμένων του Σεφέρη, είχε πρόσβαση σε όλα τά αρχεία, είχε τή δυνατότητα νά συνομιλήσει μέ ανθρώπους του περιβάλλοντός του πού βρίσκονται εν ζωή. Έγραψε ένα ογκώδες βιβλίο, όχι άδικα, όχι φλυαρώντας, αφού στις 750 σελίδες του βιβλίου *Γιώργος Σεφέρης - Περιμένοντας τόν άγγελο* (εκδό-

σεις «Ωκεανίδα», μετάφραση Μίκα Προβατά, θεώρηση μετάφρασης Δημήτρης Δασκαλόπουλος) βαδίζουν

παράλληλα τὰ ιδιωτικά αλλά και τὰ δημόσια γεγονότα πού συνδέθηκαν μέ τόν Σεφέρη, τόν ἐπηρέασαν, βρέθηκε στο ἐπίκεντρό τους ἢ στίς παρυφές τους, ἢ, τέλος, ὅλα ἐκεῖνα στά ὅποια πήρε μέρος ὡς πρωταγωνιστής ἢ ὡς συνδιαμορφωτής. Καί ὁμολογῶ ὅτι ὁ Ρόντρικ Μπῆτον κατάφερε νά τιθασεύσει μέ ικανότητα ὅλο αὐτό τό τεράστιο ὑλικό και νά δώσει (μέ τή βοήθεια τῆς μεταφράστριάς του) ἕνα κείμενο πού διαβάζεται εὐχάριστα και δίνει, ταυτόχρονα, τό στίγμα τῆς κάθε ἐποχῆς. Καί ὡς πρὸς αὐτό τό σημεῖο δέν ἔχει κανεῖς νά προσάψει τίποτα στο πρῶτο πλῆρες ἐγχείρημα βιογραφίας τοῦ Ἑλληνα νομπελίστα.

Ὁ Ρόντρικ Μπῆτον, λοιπόν, ξεκινάει ἀπό τή ἀρχή. Ἀπό τή Σμύρνη, ἀπό τό περιβάλλον και τοὺς ἀνθρώπους πού ὑποδέχθηκαν τή φυσική παρουσία τοῦ Γιώργου Σεφέρη. Καί προχωράει ἔτσι μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ποιητή. Τό σχολεῖο, οἱ σχέσεις μέ τοὺς γονεῖς του, οἱ πρῶτες ἀπόπειρες γραφῆς, ἡ διπλωματική καριέρα, ἡ προσωπική ζωή. Ἀπό ἕνα σημεῖο και μετά, ἀνάμεσα σ' ὅλα αὐτά μπαίνει και τό ἔργο τοῦ Σεφέρη. Πειστικά ἐντάσσει τή διαδικασία τῆς γραφῆς, πολύ συχνά τήν ἀγωνιώδη και ἐπιπονη προσπάθεια τοῦ Σεφέρη ὁ Μπῆτον στά μικρά ἢ μεγάλα ζητήματα τῆς ζωῆς του. Πειστικά, ἀλλά ποῖός μπορεῖ νά ἀποκλείσει τό «ὑποκειμενικά»;

Διαβάζοντας τή βιογραφία τοῦ Σεφέρη, σκεφτόμουν ὅτι αὐτό ἀκριβῶς πού λείπει (πού λείπει ἀπό κάθε βιογραφία ἐν τέλει) εἶναι τό ρῆμα πού χρησιμοποίησε ἡ Μαρώ Σεφέρη: τό νομίζω. Οἱ βιογράφοι δέν νομίζουν. Προσπαθοῦν νά πείσουν τοὺς ἀναγνώστες ὅτι ὁ τρόπος πού «διάβασαν» τό πρόσωπο πού βιογραφοῦν και τό ἔργο του εἶναι ὁ σωστός. Ὁ μόνος. Μιά δική τους «ἀναγνώση» τῆς ζωῆς και τοῦ ἔργου τοῦ βιογραφούμενου ἐπιχειροῦν. Καί ἀνάλογα μέ τίς γνώσεις και τίς ικανότητες τοῦ βιογράφου, τό ἀποτέλεσμα εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο πειστικό. Λιγότερο ἢ περισσότερο ἀντιπροσωπευτικό γιά τόν ἀνθρώπο πού βιογραφοῦν. Ὁ Ρόντρικ Μπῆτον, παρά τὰ θετικά στοιχεῖα τοῦ ἔργου πού παρουσιάζει, ἀποφεύγει νά πει «νομίζω».

Ἡ βιογραφία τοῦ Σεφέρη ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς κυκλοφορίας της εἶχε και ἐξακολουθεῖ νά ἔχει μεγάλη ἀπῆχηση στο ἀναγνωστικό κοινό. «Εἶναι δικός μας, εἶναι ὁ Σεφέρης», λένε οἱ βιβλιοπῶλες, ἐρμηνεύοντας τό φαινόμενο. Στίς σελίδες τῆς βιογραφίας πού ἔγραψε ὁ Μπῆτον ὑπάρχουν ὅλα τὰ στοιχεῖα γιά τήν προπαρασκευή τοῦ κάθε ποιήματος τοῦ Σεφέρη, γιά ὅ,τι ἐπηρέασε ἢ «ἐπηρέασε» τή γραφή τους, ἀλλά ὑπάρχει πολύ μικρό δείγμα τῆς γραφῆς. Ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀναγνώστη νά διαβάσει τή βιογραφία παράλληλα μέ τὰ ποιήματα τοῦ Σεφέρη εἶναι φανερή. Θά περίμενε κανεῖς τή φυσική συνεπαγωγή: οἱ πωλήσεις τῆς βιογραφίας τοῦ Σεφέρη νά συμπαράσῃρον και τίς πωλήσεις τοῦ τόμου μέ τὰ ποιήματά του. Νά παρακινήσουν νέους ἀναγνώστες. Νά ξαναπροκαλέσουν τό ἐνδιαφέρον γιά τήν ποίηση τοῦ Σε-

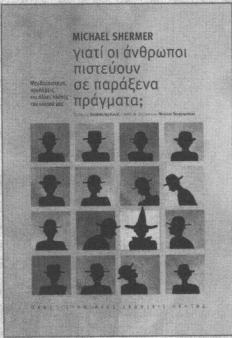
φέρη, σέ ὅσους δέν τήν ἔχουν διαβάσει, σέ ὅσους δέν γνωρίζουν παρά τὰ ποιήματα πού περιέχονται στά σχολικά ἐγχειρίδια και ἐκεῖνα πού μελοποιήθηκαν. Οἱ ἐκδότριες τοῦ «Ἰκαρου», οἱ ἐκδότριες τοῦ ποιητικοῦ και δοκιμιακοῦ ἔργου τοῦ Σεφέρη, εἶναι σαφεῖς: «Δέν συμβαίνει τίποτα τέτοιο. Τὰ ποιήματα τοῦ Σεφέρη δέν ἄλλαξαν ρυθμό πωλήσεων μέ τήν ἐκδοση τῆς βιογραφίας».

Περίεργο; Ὁχι και τόσο. Οἱ βιογραφίες ἱκανοποιοῦν τήν ἀνάγκη τῶν ἀνθρώπων νά γνωρίσουν λίγα παραπάνω –ἢ πολλά παραπάνω– γιά τοὺς βιογραφούμενους. Τὰ πολλά στοιχεῖα προσωπικῆς ζωῆς πού περιέχουν, ἀναπόφευκτα, (ἔστω και χωρίς τό νομίζω), ἀπαντοῦν στήν ὅποια ἀνάγκη γιά ἐνημέρωση. Τό ἔργο, αὐτό καθ' ἑαυτό, εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία.

Ὅλγα Σελλᾶ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μίνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

MICHAEL SHERMER
Γιατί οι άνθρωποι πιστεύουν σε παράξενα πράγματα;

Γιατί στη σημερινή «επιστημονικά φωτισμένη» εποχή, οι άνθρωποι πιστεύουν ακόμη στις απαγωγές από εξωγήνους, στους μάγους, στις τηλεπάθειες και στις αιρέσεις; Ένα συναρπαστικό βιβλίο για τις απάτες και τις πλάνες του καιρού μας...

MICHAEL SHERMER
Γιατί οι άνθρωποι πιστεύουν σε παράξενα πράγματα;
 Ψευδοεπιστήμη, προλήψεις και πλάνες του καιρού μας

17 x 24 cm, σελ. 360
Τιμή: 17,50 €